శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక

క్రోధి

ఆశ్వయుజ–కార్తికములు

సంపుటి ౫3 సంచిక 3

దేశభాషలందుఁ దెలుగు లెస్స

Journal of the Telugu Academy

KAKINADA

Vol- 53 Part 3.

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్తు

స్థాపకులు :

శ్రీ జయంతి రామయ్యగారు

ప్రతిష్ఠాపకులు :

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యరావు బహద్దరు వారు సి. బి. ఇ., డి. లిట్, పిఠాపురము మహారాజావారు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజావారు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజ వారు

ఉద్ధారకులు :

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరువారు, జమీందారు, ఉయ్యూరు ఎస్టేటు

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక

సంపుటము 53. ఆశ్వయుజ–కార్తీకములు సంచిక 3

సంపాదకుఁడు: కుందూరి ఈశ్వరదత్తు.

విషయసూచిక

సంపాదకీయము

ఆంధ్రభాషాతత్త్వవేదులకు నివేదనము

"సరస సంస్కృతి పుష్ప గుచ్ఛప్రభూత
మగు తెనుంగను నెత్తావి నఖిలదిశలఁ
దరుణపవమానమగు కవిత్రయ విశేష!
చతురవాచా నిరూఢికంజలియొనర్తు!"

మల్లన-రాజశేఖర చరిత్రము

పున్నెము పండిపండి మన భూమి కవిత్రయమున్ గడించెరా!

తుమ్మల సీతారామమూర్తి

కవిత్రయము వారి యాంధ్రభారత ప్రశస్తి భరతఖండము నందెగాక పాశ్చాత్యదేశములకును వ్యాపించిన సంగతి ఆంధ్రులు గర్వింపఁదగినది. మహారాష్ట్రదేశములోని పూనానగర భాండార్కర్ ప్రాచ్య పరిశోధకమండలివారు సంస్కృత భారతమునకు దేశదేశాంతరముల నుండి ముద్రితాముద్రితప్రతుల సేకరించి, ఒక్కొక్క పర్వ ప్రకటనమునకు సంస్కృతాంగ్లభాషలలో సర్వతోముఖ పండితులగు సంపాదకుల నియమించి, దాదాపు అర్ధశతాబ్దము పరిశ్రమించి, పాఠభేదములతో సుపరిష్కృతమైన మహాభారతమును ప్రకటించి, భరతఖండము నందెగాక యావద్భూమండలమునందలి వివిధభాషావేత్తల కృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి. ఆయాప్రతుల సేకరణమునందు తంజావూరు లోని తెలుఁగు లిపియందు వ్రాయఁబడిన సంస్కృతభారతము సహితము పాఠభేదముల కొఱకు పరిశోధించిరి. దీనితోబాటు వారు భాషాంతరీకరణమైన కవిత్రయము రచించిన ఆంధ్రభారతమును పరిశోధించి, మూలములోని శ్లోకసంఖ్యా నిర్ణయము గావించి, యందును నన్నియభట్టు వ్రాసిన ఆదిపర్వములోని పర్వసంగ్రహమునందు ప్రతి పర్వమునందుఁ గల శ్లోక సంఖ్యా వివరణము ప్రాతిపదికగాఁగొని మూలములోని శ్లోకసంఖ్యల లెక్కకుఁ గొనిరి. ఈ విషయమే వారి

దాక్షిణాత్య గ్రంథపరిష్కరణ ప్రతులకును, ఔత్తరాది గ్రంథ పరిష్కరణ ప్రతులకును విభేద, తారతమ్య, నిర్ణయమునకు మూలమైనది. వారేమి వ్రాసిరో యిందుదాహరించెదము.

"Nannaya's version is valuable for the light it throws on the Condition of Southern Recension-strictly speaking of the Telugu version in the eleventh century, especially in view of the fact that Nannaya has included in his poem an accurate rendering of the parva Sangraha giving number of slokas in each parva of his Maha Bharata. The figure for the stanzas of Adiparva is 9984 which shows that the text used by Nannava must have been substantially the same size as that preserved in the extant Southern manuscripts" (Introduction to Adiparva-pages xxvi — xxvii)

అట్లే వారు భీష్మపర్వ పీఠికలో తిక్కన మూలములోని భాగమునకు భాషాంతరీకరణములో నెట్టి విచ్ఛిత్తిని దెచ్చినాఁడో వ్రాసియున్నారు.

(Introduction to Bhismaparvam — Poetical embellishments of Tikkana Page civ)

సంస్కృత మహాభారతము సుపరిష్కృతపాఠ భేదములతో భాండార్ కర్ ప్రాచ్యపరిశోధక మండలివారు ప్రకటించిన విధము వనే, నేడు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము వారు ఆచార్య లక్ష్మీరంజనము గారి సంపాదకత్వమున ఆంధ్ర భారతమును బరిష్కృతపాఠ భేదములతో బ్రకటింప నుద్యుక్తులైనారు. ఈ కార్యమొకనాఁడయ్యెడిది కాదు. సమగ్రముగా, సప్రమాణముగా వారు దీనిని ప్రకటింపనేర్తురని మా అభిప్రాయము. భాండార్ కర్ పండితమండలి వారు, ప్రతి పర్వమునకు ప్రధానసంపాదకుని గాక ప్రత్యేక సంపాదకుని సహితము నియమించి, వారి కార్యము నిర్వహించిరి. ఆయాపర్వముల

పీఠికలె వారి పాండిత్యమునకు పరిశ్రమమునకు నికషోపలములు. ఆ విధముననే ఆంధ్రభారత పరిష్కృత పాఠ ప్రచురణమున కాంధ్ర దేశములోఁ గల ఆంధ్రాంగ్ల సంస్కృత భాషా వేత్తలను నియమించి నిర్దుష్టమైన ప్రతిని బ్రకటింపఁ బ్రార్థనము. ఇట్టి కార్యములు కాల పరిమితికిఁ గాని, నిర్ణయమునకుఁ గాని కట్టువడి యుండనవసరము లేదు. సంస్కృత భారత ప్రచురణమునందొక్కొక పర్వము ప్రకటించుటకుఁ జాల కాలముపట్టినది. తెలుఁగున కట్టి కష్టమక్కఱలేదు. మన భాగ్యవశమున పరిష్కృత సంస్కృత భారతము లభించినందున కవిత్రియము వారవలంబించిన సంస్కృతమూలము సులభముగ గ్రహింపవచ్చును. అట్టియెడ మూలానుక్రమము, మూలాతిక్రమము, పదనిర్ణయము, మొదలగు భాషావిషయముల నిర్ణయించు పట్ల కష్టము లేదు. ఆంధ్ర కవుల భాషాంతరీకరణములు మూలానుసరణములై యున్నవి. ఇఁక పద నిర్ణయమే ప్రధానము.

నన్నియ్యభట్టు నందంపూడి శాసనము

ఈ శాసనమును మొదట పరిష్కరించి, వాల్గవ ఎపిగ్రాపియా ఇండికా శాసన సంపుటములోఁ బ్రకటించిన వాఁడు జర్మను దేశ పండితుఁడైన కీల్‌హారన్ దొర. ఆఁగ్లమున నున్నది. దీనినే తెలుఁగు భాషలో మొట్టమొదట శ్రీ జయంతి రామయ్య పంతులుగారు ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక ప్రథమ సంపుటము ప్రథమ సంచికలోఁ బ్రతిబింబ సహితముగా, స్థల నిర్దేశ అర్థ వివరణములతోఁ బ్రకటించిరి. తర్వాత రామయ్యగారి శాసన పాఠములను, అర్థ వివరణములను విమర్శించుచు శ్రీ గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారు 'చాళుక్య సంచిక' లోఁ దీవ్రముగ విమర్శించిరి. వారును దానిలోని కొన్ని పదముల కర్థము వ్రాయలేదు. ఈ శాసనము పరిష్కృత పాఠములతో అర్థ వ్యాకరణాది వ్యాఖ్యానముతోఁ బ్రకటింపవలసియున్నది. నన్నియ

భట్టు వ్రాసిన శాసనమునకే యిట్టి గతి సంభవించినదన్నచోఁ జెప్పెడి దేమి ? ఈ శాసనమును బ్రతిబింబ వ్యాఖ్యాన సహితముగా మరల ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ దవ్వరలో బ్రకటింపఁ గలవారము.

ఆంధ్రభాషావేత్తల యుపేక్ష

ఆంగ్లభాషలో నాంగ్లభాషా కవులను గూర్చి, వారి వారి జీవితములు, గ్రంథరచనములు, కవిత్వతత్త్వము మొదలగు సంగతులతోఁ బ్రత్యేకముగా నెన్నియో గ్రంథములు వెలువడియున్నవి. మన భాషలో నట్టి గ్రంథములు వ్రాయబడియుండ లేదు. బహుశాఖా శోభితమై భాషయలరారు చున్నను,వి స్తృతియేగానివిన్నాణము లేకపోవుచున్నది. మూలస్కంధమునకు దోహదము లేదు. ప్రకటింపబడిన శ్రీనాథ కవుల కృతులు సరియైన పాఠములతోఁ బునర్ముద్రితములు గావలసియున్నవి. నేఁడాంధ్రభాషావేత్తలు పరిశోధింపవలసిన విషయములఁ గొన్నిఁటిని బేర్కొనుచున్నాము.

(1) కుమారసంభవము (నన్నెచోడుఁడు)
పరిష్కృత పాఠభేద సవ్యాఖ్యానము

(2) సోముని ఉత్తర హరివంశము ,,

(3) సింహాసన ద్వాత్రింశిక, శుకసప్తతి, హంస వింశతికి మూలకావ్యములు, హంస వింశతి సవ్యాఖ్యాన ప్రకటనము.

(4) కేతన విజ్ఞానేశ్వరము ,,

(5) సూరనార్యుని కళాపూర్ణోదయ కథకు మూలము

(6) పద్య బాలభాగవతము, ద్విపద బాల భాగవతములు, చారిత్రాత్మకమైన పీఠికలతో ముద్రింపము.

ఆంధ్రసాహిత్య అకాడమీ వారి కృషి.

ఇటీవల అకాడమీ వారు ఆంధ్ర కావ్యములలో ముఖ్యమైన గ్రంథములు సవ్యాఖ్యానముగాఁ బ్రకటించుటకు తీర్మానించినట్లు

పత్రికల వల్లఁ దెలియుచున్నది. వారే పైన సూచింపఁబడిన గ్రంథ ప్రకటనమునకుఁ బూనుకొనినచో నాంధ్రసాహిత్య అకాడమీ నామ మన్వర్థమగును. వీరిప్పుడు తలపెట్టిన మహాకార్యములో నెన్నఁదగినది శాసనశబ్ద కోశ ప్రచురణము. సూర్యారాయాంధ్ర నిఘంటు కర్తలిదివఱకే యీ నిఘంటువునందు శాసనపదముల సేకరించి చేర్చియుండిరి. అదియును సంపూర్ణముగఁ గావింపఁబడలేదు. సూర్యాయాంధ్ర నిఘంటు కారుల యాశయము సాహిత్య అకాడమీ వారు కొనసాగించి శాసన శబ్దముల సంకలనముగావించి ప్రత్యేక నిఘంటువుగా ప్రకటించు సంకల్పము ప్రశంసింపఁదగినది. ఆ నిఘంటు నిర్మాణమునకు శ్రీ నేలటూరి వెంకటరమణయ్య శ్రీ కోరాడ మహాదేవశాస్త్రి, ప్రస్తుతము ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికా సంపాదకునిగ నున్న నన్ను సంపాదకులుగా నియమించిరి. ఆంధ్రసాహిత్య అకాడమీ వారి యీ సంకల్పము, ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారు మున్నెన్నఁడో తలపెట్టియుండిరి. ఈ శాసనశబ్దకోశము ఆంధ్రుల రాజకీయ, ఆర్థిక, సాంఘిక, భాషా చరిత్రమునకు సహకారికాఁగలదు.

సాహిత్య పత్రికా ప్రచురణము

ఆంధ్రదేశములో వివిధ ప్రాంతములలో నాంధ్రభాషావేత్తలెందఱో గలరు. ఆంధ్రసాహిత్య పత్రికను అట్టి భాషావేదుల సాహిత్యములే నిండి ప్రకటించుట సాధ్యము కానేరదు. కావున మమ్ముల సహకరించుటకు వారినిఁ బదింబదిగఁ బ్రార్థించుచున్నాము.

మా రచయితలు.

1\. శ్రీ కట్టి సాంబమూర్తిశాస్త్రిగారు వీరు కొంతకాలము ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్కార్యాలయమున 'మానేజరు'గా నుండిరి. ఆంధ్రోపాధ్యాయులు. ఇప్పుడు నరసన్నపేటలో విశ్రాంతిని గైకొనుచున్నారు శ్రీనాథకృతి శివరాత్రి మహాత్మ్యకావ్య పరిష్కర్తలు.

2\. శ్రీ కామఋషి సత్యనారాయణవర్మగారు వీరు కాకినాడ వాస్తవ్యులు. కుటీరపరిశ్రమలను గ్రంథము వ్రాసి భారతప్రభుత్వము వారి బహుమానమును బడసిరి.

ద్రవిడ శిశువెవరు ?

బండారు తమ్మయ్య

అనంతపురమండలి శ్రీశైల వీరశైవసంఘమువారీ మధ్య శ్రీశంకర భగవత్పాదాచార్య ప్రణీతములయిన శివానందలహరీ, సౌందర్యలహరీ స్తోత్రములను శ్రీ విద్వాన్ తలమర్ల కళానిధిగారు రచించిన ఆంధ్రవచన వివరణముతోఁ జక్కఁగ ముద్రించి ప్రకటించియున్నారు. వీరశైవ సంఘాధ్యక్షులు శ్రీ బి. జూగప్ప M.A. IA.S (రిటైర్డు కలెక్టరు)గారు ఆంగ్లాంధ్రభాషలలో రచించిన 30 పుటల పీఠికయు శ్రీశైల జగద్గురు వాగీశ పండితారాధ్య మహాస్వాములవారు "ప్రార్థనము" అను పేరితో రచించిన 8పుటల ప్రస్తావనము నీ గ్రంథమున కమూల్యాలంకారముఁగనున్నవి. శ్రీశైల దేవాలయ మహాద్వారము యొక్క బహిరంతర దృశ్యములు, శ్రీభ్రమరాంబికా మల్లేశ్వరులు, శ్రీ శంకరభగవత్పాదులు,శ్రీజూగప్ప. శ్రీ వాగీశ పండితారాధ్య మహాస్వాములు, ఆంధ్రవివరణ కర్తయగు కళానిధిగారల చిత్రపటములు గూడ నిందుఁజేరినవి. గ్రంథము సర్వాంగ సుందరముగనున్నది

సౌందర్యలహరిలో శ్రీ శంకరాచార్యులవారు

" తవస్తన్యం మన్యేధరణిధరకన్యే హృదయతః।
పయః పారావారం పరివహతి సారస్వతమివ।
దయావత్యాదత్తం ద్రవిడ శిశు రాస్వాద్య తవయ।
త్కవీనాం ప్రౌఢానామజని కమనీయః కవయితా"

అను 75 వ శ్లోకములో నొక మైతిహ్యము నుగ్గడించియున్నారు. దేవీస్తన్యపానమున ధన్యుఁడయిన యా ద్రవిడశిశు వెవరు? అనునది విచారణీయము- శ్రీజూగప్పగారు తమ పీఠికలో శంకరాచార్యులవారి బాల్యజీవితమును గొంత వివరించుచు నాతని తల్లిదండ్రులు ఆర్యాంబ, శివ గురువు అనువారు కేరళదేశమండలి కాలాడి యను పురమందలి శివునకు, భగవతికి భక్తులనియు, శివగురువు నిత్యము నొక కోరలో క్షీరములఁగొని దేవాలయమునకేఁగి భగవతికి నర్పించి

యింటికేతెంచి యాక్షీరములను దేవీ ప్రసాదముగా దానుగ్రహించి భార్యకుఁగుమారునకుఁగూడనొసంగుచుండెడి వాఁడనియు నొకనాఁడు కార్యాంతరముపయి గ్రామాంతరమున కేఁగుచు నాతఁడీ నివేదన కార్యమును భార్యకప్పగించెననియు నొకనాఁడామెయు బహిష్ఠయగుటచేఁ గుమారుని నంపుకై నియోగింప నాతఁడా క్షీరపాత్రమును గొని దేవియెదుట నివేదింప నామె యాక్షీరముల ద్రాగకుండుటఁజూచి సహజముగ్ధత్వము కతన నాతఁడెంతయు సంతాపించి యతిదీనముగ విలపింప దేవియాతని దీనాలాపములకు హృదయము కరఁగి కోరలోని క్షీరముల సంపూర్ణముగఁ గ్రోలెననియుఁ దన కేమియు బ్రసాదముగ మిగల్పనందుకా బాలుండు మఱింత దుఃఖించి మరల నేడ్వఁదొడంగ నప్పుడామె తన స్తన్యము నాకోరఁ గొనిడి యొసంగెననియు దాని నాతఁడు హర్షముతోఁ గ్రోలెననియు లిఖించిరి. ఇది యించుమించుగ బసవపురాణము మూఁడవయాశ్వాసములోని గొడగూచి కథను బోలి యున్నది. ఇందువలననే కాఁబోలు శ్రీజాగప్పగారు, కళానిధిగారు నిరువురుగూడ శ్రీ శంకరాచార్యస్వాములువారు తన నే ద్రవిడ శిశువుగాఁ జేకొని తనబాల్యజీవిత వృత్తాంతమును బయి శ్లోకమున నుటంకించియుండునని తలంచిరి. శంకరాచార్యులవారు విద్యాసంపన్నులేగాక కాళిదాసునివలెఁ బరమ వినయసంపన్నులు.

"స్మృతౌ శాస్త్రే వైద్యే శకున కవితా గాన ఫణితౌ।
పురాణే మన్త్రే వా స్తుతి నటన హాస్యేష్వచతురః
కథం రాజ్ఞాం ప్రీతిర్భవతి మయి కోऽహం పశుపతే।
పశుం మాం సర్వజ్ఞ ! ప్రథిత కృపయా పాలయ విభో"

(శివానందలహరి శ్లోకము 5)

అతస్త్వా మారాధ్యాం హరిహర విరించాది భిరపి।
ప్రణంతుం స్తోతుం వా కథ మకృతపుణ్యః ప్రభవతి"

(సౌందర్యలహరి శ్లోకము 1)

అని యాత్మవిషయమున వినయ సంపద వెల్లివిరియ వ్రాసికొ
నిన శంకరాచార్యులువారు పార్వతీస్తన్యపాన విషయకముగ సౌంద
ర్యలహరిలోని 75 శ్లోకము నాత్మపరముగ వ్రాసియుండునని తలం
చుట సమంజసముకాదని నాయభిప్రాయము. పయిఁగా నాతఁడు కేరళ
భూమిలో జనించిన కేరళ శిశువుగాని ద్రావిడదేశీయుఁడయిన ద్రావిడ
శిశువుకాఁడు.

ద్రవిడ శిశువు., తిరుజ్ఞానసంబంధి యను నామాంతరములు
ద్రావిడదేశమందుద్భవిల్లి ప్రసిద్ధికెక్కిన శైవనాయనారులలో నొకఁ
డయిన పిల్లనాయనారునకుఁ జిరకాలమునుండి వ్యవహారమున రూఢ
మయియున్నవి. అతఁడు శంకరాచార్యునకుఁ జాలఁబూర్వుఁడు. శివభ
క్తులఁగూర్చి తమిళభాషలో రచితమయిన పెరియ పురాణములో
వర్ణితులయిన మహాశైవులలోఁ జేరినవాఁడాతఁడు. ఈతని చరిత్రము
గోంతపాలకురికి సోమనాథుని ద్విపద బసవపురాణము షష్ఠాశ్వాస
ములో వర్ణితమయినది.

ద్రావిడ దేశమందలి శ్రీ కాళియను పురమున శివబ్రాహ్మణుఁ
నొకనికిఁ గుమారస్వామి యంశమున నీతఁడు జనించినవాఁడు. ఈతని
బాల్యమున నొకనాఁడు తండ్రి పురమందలి సరోవరమున స్నానమా
డుట కేఁగుచు నీతనిఁ జంకనిడుకొని యొడ్డున నాతని గూర్చుండఁబెట్టి
తాను చెఱువులోనఘమర్షణ స్నాన మాచరించుచుండెను. అప్పుడు
పార్వతీపరమేశ్వరులు ఆకాశవీథిని దివ్యవిమానారూఢులయి వాహ్యాళి
కేఁగుచు సరోవరతటమున నున్న బాలునిఁజూచి "అల్లబాలుండు
మనకుమారునియట్ల" యనుచు నగ్గించి "కనుగవఁజూచుచుఁ జనుగవ
సేఁప, నవనీతలంబునకరుదెంచి బాలుఁగవుఁగిటఁజేర్చి కూకటిపుడు
కుచమను దేవిదాశాంభవ దీక్షితుఁజేసి భావించి శివభక్తిపరునిఁగా
వించి కడుపారఁజను బాలుగుడిపి పసిండి కోరలో వెండియుఁగొన్నివే

నిచ్చెఁ గౌరిదానీశ్వరు కడకేఁగినంత" అని సోమనాథుఁడు వర్ణించినాఁడు. స్నానము ముగించి తండ్రి తీరమునఁజేరి బాలుని పెదవులపైఁ గాఱుచున్న చనుబాలుఁజూచి ప్రశ్నింప నాతఁడు జరిగిన సంగతి చెప్పి యాకాశవీథిని జనుచున్న పార్వతీ పరమేశ్వరులఁజూప యాదు కెంతయు సంతసించి యాశివబ్రాహ్మణుఁడు. " కొడుకుఁదాని నిటుకట నిడుకొని వచ్చి! మఱియు దాను సమ్మద లీలనుండ పార్వతీ స్తన పయఃపాన ప్రశక్తి, సర్వజ్ఞతయు వచస్సంసిద్ధిదనరివేవిన గుడికేఁగి వేనవేల్విధుల భావించి పార్వతిఁ బ్రస్తుతించుడును, అంబిక స్వర్ణ తాళంబు లొసంగఁదుంబురు నారదాదులమీఱిపాడఁ గరము తోడ శ్రీకాళినాథుండు విరచితంబయి యొప్పు వెల్ల గొడుగులును! నక్ష యనిధియు ముత్యాల పందిరియు నీక్షితిఁ బ్రీతివేని హేమాసనంబు ఖండేందు ధరుఁడప్డు గరుణింపఁ గనకఁ దండెయాందలమెకిఱితా వైభవమున భాతిగా ధారలు పరమతభూమి కేతువునాఁగఁ. బ్రఖ్యాతమై మోఁ్రియ".

పిల్లనాయనారుపిన్నవయస్సుననే చోళ పాండ్యాధి నాథుల శిష్యులఁజేసికొని యద్భుత మహిమఁ జూపి బౌద్ధజైనుల వితండవివాదముల జయించి ప్రసిద్ధి కెక్కెను. పిన్నవయస్సుననే యీతఁడిట్లు మహామహిమాన్వితుఁడై తమ్మోడింప నోర్వఁజాలకబౌద్ధులు జైనులు నీర్ష చే నీతనిని ద్రవిడ శిశువని యీసడింపనదియే రాను రానాతని కొక బిరుదనామముగఁ బరిణమిల్లెను. "జైనులు బౌద్ధులు నను దెంచి యపుడు జ్ఞానసంబంధినా నొకఱశిశువు నాతతవేదబాహ్య సమయ ధూమకేతువు నాఁగొప్పి యేతెంచినాఁడు పురివెడలింపుఁడు వరనాథ'యనిన'అను సోమనాథుని వాక్యములనే తిలకింపనగును.

సోమనాథుని శిష్యప్రశిష్యుఁడు పిడుపర్తి బసవకవి యాపిల్లనయినారుచరితమును బ్రత్యేకముగ ద్విపదకావ్యముగ రచించినట్లు

లీశని పుత్రుఁడు పిడుపర్తి సోమనాథుఁడు రచించిన పద్య బసవపురాణావతారికలోని పద్యమునుబట్టి గ్రహింపఁడగును. కాని యాగ్రంథము మనకు లభింపలేదు. శంకరాచార్యులవారు సౌందర్యలహరి 75 వ శ్లోకమున స్తోత్రకర్త నేమియుఁ జెప్పికొనలేదనియు నాతఁడుదాహరించిన ద్రవిడశిశువు, అంతకుమున్న తరతరములుగ ద్రావిడ శైవ నాయనారులలో సుప్రసిద్ధుఁడయిన పిల్లనాయివారేయనియు నిశ్చయించుట కభ్యంతరముండరాదు. 1929 సంవత్సరములో శ్రీ కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుపంతులుగారు ప్రకటించిన సోమనాథుని ద్విపద బసవపురాణము పీఠికలో కీ॥ శే॥ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారుగూడ పిల్లనయనారునిఁగూర్చి వ్రాయుటలో ద్రవిడ శిశువు, తిరుజ్ఞాన సంబంధియని కూడ నాతఁడు వ్యవహరింపఁబడుచుండినట్లు లిఖించియున్నారు.

భీమఖండమునందు మూఁడు సవరణలు :

(కవి పాదరేణువు విద్వాన్ కట్టి సాంబమూర్తిశాస్త్రి.)

శ్రీనాథకవి రచితములగు కృతులందు భీమేశ్వరపురాణము మిక్కిలి ప్రసిద్ధమయినది. దీనికి భీమఖండమను పర్యాయనామము గలదు. అతఁడు దీనిని ప్రౌఢనిర్భరవయః పరిపాకమున రచించినట్లు వ్రాసికొనినాఁడు. గ్రంథము తొలుత 1901 వ సంవత్సరమున నెల్లూరు న్యాయవాదులు మ॥ శ్రీ॥ ర॥ వేంకట సుబ్బయ్య ఎమ్.ఏ. గారు లేఖక ప్రమాదాది దోషములను బరిష్కరింపఁగా బ్ర॥ శ్రీ॥ కొత్తపల్లి పద్మనాభశాస్త్రిలువారు జ్ఞానప్రసూనాంబికా గ్రంథమాలికయందు ద్వితీయ కుసుమముగాఁ బ్రకటించినారు. పరిష్కర్తలకు ప్రాచ్యపుస్తక భాండాగారమందు రెండును, శ్రీ సమర్ధి రంగయ్యశ్రేష్ఠిగారివలన నొకటియు, శ్రీ పోతాప్రగడ బ్రహ్మానందరావుగారి వలన నొకటియు శ్రీ గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి వలన నొకటియు ఐదు భిన్నమాతృకలు లభించినవి. శ్రీ దర్భావెంకయ్యగారి వలన సంస్కృత మూలము అచ్చుప్రతి లభించినది. ఈయాఱు ప్రతుల సాయమున నొకప్రతి తయారుచేసి దానిని చెన్నపురి ఆనంద ముద్రాలయమున ముద్రింపించి ప్రకటించిరి. మాతృకలైదున్నను మూలగ్రంథము ననుసరించి ప్రకటింపఁబడిన దానిలో సైతము తప్పులు కుప్పలుగానుండి పాఠకుల కర్థము బోధపడని దుస్థితి యీగ్రంథమునకు దాఁపురించుట ఆంధ్రుల దురదృష్టమునక తీఱదుగదా!

ఇందలి ప్రథమాశ్వాసము ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము వారిచే భాషాప్రవీణ ప్రిలిమినరీ పరీక్షకు నిర్ణీతమగుటచే విద్యార్థులకు పాఠము చెప్పవలసివచ్చినా పడిన శ్రమ యింతంతకాదు. అడుగడుగున ననర్థకములే. అన్నింటిని సవరించుకొని రెట్లో పాఠమయిన దనిపించితిని.

ఇదికాఁగా నీనడుమ రైలుప్రయాణములో నొకమిత్రుని కడ నూతనముగా రాజమహేంద్రము అద్దేపల్లివారిచేఁబ్రకటింపఁబడిన పెద్ద

పుస్తక మొకటి కంటఁబడి నాకమందానంద మొదవించినది. తెల్లని దళసరి కాగితములపైఁ బెద్దక్షరములతో పాఠాంతరములతో ముద్రింపఁబడినది. ఈపద్ధతిలో, తమశక్తి సామర్థ్యము లెల్ల శ్రీనాథ కృతుల సవిమర్శయందును నాతని చరిత్రమునందును వినియోగించుచు దాక్షారామ భీమేశ్వరునకే తమ హృదయమంకితము గావించిన శ్రీవర్ధమాన చంద్రులగు శ్రీ చి॥ చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రిగారి విమర్శనము నాయాపుటలకు మించినది.

మిత్రి సమాగమము స్వల్పకాలికమగుటచే వ్యవధిచాలక ముఖ్యముగా మూఁడు సంశయస్థలములుచూచితిని. మూడుస్థలములు "ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్" గానే యున్నవి. అవి యు

మొదటిది:- దాక్షారామ పురీ వర్ణనమున:-

సీ. తిలకంబు బలు తేనియలఁ బోఁక మోకల
పువ్వుబాళ లతావి పుక్కిలించి
కలమ గోపికలచిక్కని చన్నుగవలపై
వట పల్లవంబులు వాయదట్టి
సప్త గోదావర జలతరంగా రోహ
కేళీసుఖంబు లంగీకరించి
దేవగంధర్వ లీలావతీ హాటక
ప్రాసాద ముఖ గర్భములదూఱి

గీ. ప్రతిదినము దక్ష వాటీపురంబునందు
మలయు వేలావనీ మందమారుతంబు
గంధ సారలతాకుడుంగముల మెలఁగు
చిలువలేమలు సేవింప వెలితి పడుచు- ఆ ౧ ప ౯౭

ఈపద్యమున రెండవపాదమున కలమపాలికల యురములపైని వటపల్లవములున్నట్లు వర్ణితము.ఏయువతులకుఁగాని మరు కాఁకలందు

నళినీదళములు, చందనశైవాలాదిపల్లవములు నుపయోగించు నట్లు వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. చందన చర్చాదికమును ప్రసిద్ధము కాని వటపల్లవములు స్తనావరణముగా నెందునెవరను వర్ణించినదిగాదు. వటచ్ఛాయకు శీతకాలమున నుష్ణత యుష్ణకాలమున శైత్యము ప్రసిద్ధము కాని వటపల్లవముల కాగుణములేదు. అయినప్పుడా యువతుల యురములపై వటపల్లవ ప్రసక్తి యెట్లుకలిగినది? అలంకారముగా ధరించి రను కొందమన్నను నదియు నభూతపూర్వమే. లోకవిరుద్ధమైన యీవర్ణనము ఒక్క-అక్షర ప్రమాదమున సంభవించినదని నేనూహించు చున్నాను. కలమపాలికలుమరుకాంకలపాలుకాలేరు. అలంకారములుగా నేమంజరులను పల్లవములను ధరింపలేదు. వారు ధరించినవి సామాన్యమైన సన్న వలిపెముల జిలుగు పయ్యెదలు మాత్రమే. వానినే చిలిపిచేఁతల మలయానిలుఁడు తొలఁగించుచుండును. కాఁగా కవి ప్రయుక్తము పటపల్లవము లేఖనమున పవలక భేదము సిద్ధింపఁగా వటపాఠము సిద్ధించినదని నాస్వల్ప బుద్ధికిఁ దోఁచిన సవరణము మొదటిది.

రెండవది :-

క॥ పదువాల్గు మహాయుగముల
ముదుకగు భీమేశ్వరునకు మొగచాటై యుం
డదు సాని పెండ్లియెప్పుడు
నది దక్షారామ మహిమమగునో కాదో? ఆ ౧ ప౧౧౨

ఈపద్యము అద్దేపల్లివారి ప్రతిలోను నిట్లేయున్నది. "ఎనయం గల్గినకూర్మిమైభృంగిరిటిగా నీ, తండుగా నీనికుంభునిగా నీ, కయి దండపట్టు కొని సంభోగేచ్ఛ నంతఃపురాంగనలంగన్ను మొఱఁగి యప్పురము నంగన్నేలు కాదారి పొంద్దున భీమేశుఁడు ధూర్తప్రకారమున సాని వాడకు వేంచేయు పట్టునను న్నదీ కందము.

పదునాల్గు మహాయుగముల ముదుకవైనను భీమేశునకు సాని పెండ్లి మొగచాటైయుండదఁట. మొగమునకు చాటు=మొగచాఁటు కంట కగపడక డాఁగుట. వృద్ధాతి వృద్ధుఁడగు భీమనాయకునకు నిత్యంబును సానిపెండ్లి కంటకగపడుచునే యుండుననికదా యిందలిభావము. ముదుకతనము పెండ్లి చూడకుండుటకుఁ గారణమగునా ? వృద్ధులు సన్నిహితులైయుండి దీవింపని వివాహమే యుండదే. ఎవరికి పెండ్లి? సానిపెండ్లియని యున్నందున సానికే. ఎవరితో? ఇతరులతోనా? అయినచో తనకు చాటుగాకుండుటకు గారణములేదే! తనతోనైనచో ప్రతిరాత్రి సానికి భీమేశ్వరునితో పెండ్లియగుననుట, తనపెండ్లి తనకు మొగచాటెట్లగును? పెండ్లిశబ్దమునకు సంభోగమని కవ్యభిప్రాయమయి యుండునా ? అయినచో నీయప్రసిద్ధార్థపద ముపయోగింపనేల? పూర్వపద్యమునను "సంభోగేచ్ఛ" ననికంఠోక్తిగా చెప్పనే చెప్పినాఁడే. కావున నక్కడ పెండ్లిశబ్దమున కర్థములేదు.

ఇక్కడ కవి ప్రయుక్తము పెండ్లిపదముగాక పెంటిపదమైయుండునని నాభావము. పెంటి=తిర్యక్కులలో స్త్రీ అని నిఘంటువులందున్నది.వనిక పెంటి, లేఁటిపెంటి,పెంటియేనుఁగు,పెంటిగుఱ్ఱము,ఇత్యాది ప్రయోగములుగలవు. తెనుఁగు మాటాడు ఆటవికజాతులు మనుష్యులకును పెట్ట, పెంటి,పుంజు శబ్దములను స్త్రీ పురుషులకు వ్యవహరించుట కలదు. అదియుఁ గొంచెము పరిహాసము చేయుపట్టుననే పెట్టో పెట్ట; పుంజో పుంజు; అనివాడుట నేనెఱుంగుదును. పెంటిశబ్దము స్త్రీలకుపయోగించుటయు వినియుంటిని. ఆపెంటిపదము నీసాని కంటగట్టినాఁడు బహుదేశ దృష్ట బహు భాషావేదియగు కవియని చెప్పనగును. యువతులు వృద్ధులను, యువలు జరఠలను బరిహరించుట లోకప్రసిద్ధము. కాని దక్షారామ మహిమవలన లేఁబ్రాయపు వెలవెలందులును ముదుక భీమేశుని పరిహరింపరు సరిగదా! కామాతురలై కవుఁగిలిం

తురని కవ్యభిప్రాయము. వెంటియనఁగా "హిశికి" యని యర్థమగును.

మూఁడవది:-

క॥ పరమాసించుచు భీమే
శ్వరుననుమతిఁ జేసి చోళవంశా భరణం
బరిగాలుఁడు కరికాలుఁడు
ధరణీ ధరపత్ని మనసు దైన్యము ముంచెన్. ఆ ౧ ప౧౧ర.

ఈపద్యార్థము వింతగాను విపరీతముగాను నున్నది. భీమేశ్వరు ననుమతి పరలోక సుఖార్థియగు కరి కాళచోళుఁడు శివునకు కూఁతు నిచ్చిన హిమవంతుని భార్య మనసు దైన్యము ముంచెనఁట.

ఇందు మనసు, దైన్యము అనుశబ్దములు రెండును ప్రథమా రూపములుగానున్నవి ఒకానొకచో నొకవిభక్తికి మఱియొకవిభక్తియు నగును. అను బాలవ్యాకరణ సూత్రానుగుణముగా వీనిలో నొక దానికి సప్తమ్యర్థమును నొకదానికి ద్వితీయార్థము చెప్పుకొనవల యును. అప్పుడు మనసునందు దైన్యమునో; దైన్యమునందు మనసునో ముంచెనని భావ మేర్పడును.

భీమేశ్వరుఁడు తనయత్తమనసున కుత్తలపాటు కలిగింప నాన తిచ్చుటయేల? అదీనాకరణము కరికాలునికిఁ బరలోక సాధనమగునా? ఇవి వింతభావములు కావా? ధరణీ ధరపత్ని కరికాలుని చేతలచే మన సున దైన్యమొందనేల? ఆపరమ మాహేశ్వరుఁ డీశ్వర సాక్షాత్కార మొంది యతని యాదేశమున భర్మహర్మ్య పురోపవన రత్నాంబరా మృతాహారాది దివ్యభోగములుభవునకర్పింపఁగానత్త! చూపోపకమన స్సునదైన్యములో ముంచుకొనుటా? దానికి కారణము. తమకుదరిదా పులందు వల్లకాటిలోను, కొండ బండలమీఁదనునివసించుచు ముసలి యెద్దు వాహనముగా, పులితోలేనుఁగుతోలు గప్పుకొనుచు, విసముతిని పునుకలో బిచ్చమెత్తు మగనితో నర్ధాంగీకారముగా కాఁపురము

సేయు ముద్దులకూఁతురు తనకు దూరమైపోయిన దనునదియే కదా? క్రొత్తగాఁ బెండ్లియయిన కూఁతుర త్తింటికి వెడలునపుడు దూరమే కానిండు దగ్గఱనేకానిండు నూతనమయిన తనయావిశ్లేషము గృహస్థులకు దుస్సహమనుట. జగత్ప్రసిద్ధమే. సంస్కృతభాషలో కాళిదాస మహాకవి శాకుంతల నాటకమందు శకుంతలా విప్రయోగార్తుడగు కణ్వముని ముఖముననే చెప్పించినాఁడు. ఆంధ్రకవులెందఱోతమ కావ్యమందీ విషయము నిరూపించినారు. ఆవిశ్లేషము ప్రథమమున మాత్రమే. ఇక్కడి ధరణీ ధరపత్నికి సుతా విప్రయోగమట్టిదికాదు అయినప్పు డామె కంతదైన్యమేల? పరమదైన్యవృత్తినున్న భర్తతో దుర్భరమైన కాఁపురముచేయుచున్న కూఁతునకుదివ్యభోగానుభవము సంభవింపఁగా సంతసించుటకు మాఱుగా దుఃఖించు తల్లియు నెందేనుండునా? దూరమందైననేమి దగ్గఱనైననేమి మనకూఁతురు ధనధాన్యములతో సుఖసంపదఁ బొందఁగోరుదురుగాని దుఃఖించునదియాఁటట తల్లియేమో కాని కన్నతల్లి యెవ్వతెయు దుఃఖింపదు. కావున నీవర్ణనము కేవలము సర్వవిరుద్ధము. ఇది కవి ప్రయుక్త పాఠము గా నేరదు. లోకానుభవము చాలని ప్రతిలేఖకుని ప్రమాదమే. అయినచో దీనికి సాధు పాఠమేదందురా? "ధరణీ ధరపుత్రి మనసు దైన్యము మాన్పెన్" అన్నది సాధు పాఠమగును. తనభర్త పాములెమ్ములు తోలుదాల్చి, ముదసలి యెద్దునెక్కి పునుకలో బిచ్చమెత్తుచు కాటిలో కాపుండుట యేభార్యయు సహింపఁజాలదు. కుచేలుని భార్య వంటి పరమతపస్వినీ శాలిని కూడ తనదైన్యము దుర్భరమని వాపోయినదికదా? కాఁబట్టి శివునివిస్పృతవలన దైన్యమందిన దాతని దేవియే కాని యతని వియోగమునమనసు దైన్యమున ముంచుకొన్నదత్త గారు కాదు. అత్తగారిమనసు దైన్యమున ముంచుటకు భీమేశ్వరుఁడాజ్ఞాపించుట కతని కర్తచేసిన అపకారమేమి? అది యేదియులేదు. ఇక్కడిపాఠమే తప్పై మనకు

దైన్యముగలిగించినది. పరమమాహేశ్వరుఁడగు కరికాళచక్రవర్తిశివుని దేవి దైన్యముమాన్చి దివ్యభోగములందించినట్లు లీపద్యము తరువాతి పద్యము విస్పష్టముగా చెప్పుచునేయున్నది.

సీ॥ గజచర్మ మెప్పుడో కాని నిచ్చలు గట్టు
పసిడి కమ్మల పట్టు పచ్చడంబు
భసిత మెన్నఁడో కాని పరిదినమ్మునలందు
మలయజంబు కురంగ మదముగూర్చి
నిడుదపాముల గాజు తొడవు లెన్నఁడోకాని
తారహారములు నిత్యముధరించు
నృకరండకుండ మాలిక లెన్నఁడో కాని
ధరియించు కల్హార దామ మెపుడు
గీ. కాటనడు చక్కి నెన్నఁడో కాని యుండు
దక్షవాటి సువర్ణ సౌధముల మీఁద
నెన్నఁడో పిశాచులనుగాని యిందుముఖుల
నెల్ల కాలంబువలచు భీమేశ్వరుండు ఆ. ౧ ప ౧౧౧

సీ. ఒక వేళధరియించు యువనాశ్వుఁడిచ్చిన
కట్టాణి ముత్యాల కంఠమాల
మాంధాతృఁ డిచ్చిన మాణిక్య ఖచితకే
యూరంబు ధరియించు నొక్కవేళ
నిషాద్వుఁడిచ్చిన హీరాంకురంబుల
యుంగరంబు ధరించు నొక్కవేళ
(భువ) శిబిచక్రవర్తియిచ్చిన పరివాళంబుల
యొడ్డాణము ధరించు నొక్కవేళ
గీ. వేడ్కధరియించు నొక్కొక్కవేళయందు
భరత దుష్యంత రంతి నాభాగసముద

నలభగీరథ నృగ మహీ నాథ దత్త
హేమమణి భూషణములు భీమేశ్వరుండు   ఆ ౧ వ ౧౧౬

మొదటి సీసమునఁ గరికాలుఁడు శివుని యలంకారాసక్తిని భోగాసక్తిని మొలకరింపఁజేసినను, భవునకుఁ బ్రాంతవాసన వదల లేదని తేలుచున్నది. రెండవదానిలోఁ బూర్వవాసన నిశ్శేషముగ నశించి యాతఁడలంకార ప్రియుఁడై విష్ణుండయ్యెనని స్పష్టపడుచున్నది.

కావ్యాలంకార సంగ్రహ (నరసభూపాలీయ) కర్తమూర్తి శ్రీనాథుని యీ మొదటి సీసమును అనుసరించియే కరికాలచోళుని శివారాధన వైశిష్ట్యముగ్గడించుట కనఁడు.

సీ. ఏరాజు వివిధ పుష్పారాధనమున గం
గాధరుతల మీఁది కాచుమానె
నే రాజు దివ్యాన్న సారార్పణమ్మున
శితికంఠు పెడమన్న చేదుమానె
నేరాజు రత్నోపహారాను భవభూతి
రుద్రు నెమ్ముల దండ రోఁతమానె
నేరాజు కాంచనాగారారచన కేళి
భవునకు గిరులెక్కు పాటు మానె
గీ. జలధి దేవేరిఁ గావేరి జనులు సూడ
కుండ నాచ్ఛాదన మొనర్పు నొప్పు మెఱయ
నుభయతటములఁ దరుపంక్తు లునిచె నే నృ
పాలుఁ డతఁడొప్పుఁ గరికాళ చోళవిభుఁడు. కా. సం. అ౧ ప ౩౯

మూర్తి కవి కరికాళచోళుఁడు శివునికేయూర నాలయాదులు నిర్మించెనో కంఠోక్తిగాఁ జెప్పకున్నను నతనిపద్యము శ్రీనాథుని పద్యమునకుఁ బ్రతిబింబమగుటచే నాస్థల మీదక్షారామమేయని తేటతెల్లమగుచునేయున్నది. ఏతావతా పర్యవసాన మేమనఁగా " ధరణీ

ధరపత్ని మనసు దైన్యము ముంచెన్" అనుపాఠ మసాధువనియు "ధరణీ ధరపుత్రి మనసు దైన్యము మాన్పెన్" అనునది సాధుపాఠ మనియుఁ దేలుచున్నది.

మఱియొక చిన్నవిషయము "ఒకవేళ ధరియించు"నను సీస పద్యము నాల్గవ పాదము,"

ఘన చక్రవర్తియిచ్చిన ప్రవాళంబుల యొడ్డాణము
ధరించునొక్కవేళ

అని కలదుగదా? ఎవరా ఘనచక్రవర్తి? షట్చక్రవర్తులలోఁగాని షోడశచక్రవర్తులలోఁగాని యాపేరు లేదు. ఘనపదము ప్రతిలేఖకునిచే వ్రాసియతికొఱకు నిర్మింపబడినదే కాని యదియొక వ్యక్తినామమై యుండదు బహుశః అక్కడ అక్షరములు ఏకారణముననో లోపింపఁగా వ్రాయసకాఁడు తన కల్పనముతోఁ బూరించియుండును. అసలు కవి ప్రయుక్తము శిబిచక్రవర్తియను పదమే. శిబి, చక్రవర్తులలోఁ బ్రముఖుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆబాలగోపాలమున కెఱుకపడినవాఁడు. అట్టి మహాత్ముని పీడి పేరే సరిగా తెలియని వానిని కవి పేర్కొనెననుటకు మనసొప్పకున్నది.

నేను పాఠము చెప్పిన ఒక్క యాశ్వాసమునఁగల యనేక ప్రమాదములలో ముఖ్యమయిన మూఁటినిమాత్రమిట్లు సవరించిసహృదయ పరిశీలనమునకై ప్రకటించితిని. పండితులు వీని నామోదించుట, ఎప్పుడైన ద్వితీయముద్రణ ప్రతిమరలఁ జూడఁగల్గుట, సంభవించినచో గ్రంథమంతటను ప్రమాదములను సవరించి లఘుటిప్పణి రచించుట చేయవలయునను నుత్సాహమున్నది శ్రీ పాపయ్యశాస్త్రిగారే పనిలో పనిగా విమర్శనముతో పాటుగ టిప్పణికూడ రచించి ప్రకటించి యుండవలసినది. వారాపని సేయ కేకారణముననో యుపేక్షించిరి. శ్రీనాథుని గ్రంథము లన్నియు టిప్పణి లేకున్న సామాన్యులకు సుగ్రహములుగావు. ఆపని నాకగునేమోయని యాశించుచున్నాను.

పీఠికాపుర సంస్థానము - కళాపోషణము.

(శ్రీ కామఋషి సత్యనారాయణ వర్మ)

రెండు శతాబ్దములకు పూర్వమునుండియు, కళాసాహిత్య పోషణమున లబ్ధప్రతిష్ఠులైన ఆంధ్ర జమీందారులలో పీఠికాపురసంస్థానాధిపతు లగ్రగణ్యులు. వీరు శ్రీనాథమహాకవి పోషకునిగను, పోతనసమకాలికునిగను, రత్నపాంచాలికాది సంస్కృతనాటకకర్తగను విఖ్యాతినొందిన పద్మనాయకవంశ శిరోభూషణ మనఁదగు రావు సర్వజ్ఞసింగభూపాలుని వంశమునకు చెందినవారని చరిత్రమున తెలియ వచ్చుచున్నది. వంశ పారంపర్యముగా వచ్చుచున్న సాహిత్యాభిరుచికి, కళాసక్తికి తగిన కళాసాహిత్యపోషణము వీరికి వెన్నతోఁబెట్టిన విద్యయైనది. కీర్తిశేషులగు శ్రీ సూర్యారావుప్రభుని యాదరణమున వర్ధిల్లిన ఆంధ్రగీర్వాణసాహితీవైభవము, దీనజనపోషణము మొదలుగాఁగల వారిదాతృత్వగరిమ ఎంతటిదో చెప్పలేము. వీరి పితృపితామహుల కాలమునాఁటినుండియు జరుగుచున్న కళాపోషణ - వారి ఆదరణకు పాత్రులైన పలువురు కళాకారులయొక్క కళాప్రావీణ్యవిలసనములు సంస్మరించిన, ప్రభువుల కళాభిమాన మెంత విశిష్టమైనదో తెలియఁగలదు.

"తనయుఁడు చెఱువును గావ్యంబు నిధానముగుడి వనంబు
భూదేవీస్థాపనమును నను నివ్యేడును జనుశాస్త్రములందు
సప్తసంతతులనఁగన్".

అప్పకవీయము

తనయునిఁ బడయుట - దేవాలయనిర్మాణము, చెఱువుత్రవ్వించుట, కావ్యముకృతినందుట-నిధిని భూస్థాపితముఁజేయుట, వనములఁ బెంచుట, దేవతావిగ్రహము ప్రతిష్ఠచేయుట మొదలగు సప్తసంతానములు పుణ్యసాధనములని పెద్దలువచియింతురు. జమీందారులు ఇట్టి పుణ్యకార్యములచేపట్టి తమఏలుబడిలోనున్నప్రజలకు భుక్తి,ముక్తిసాధనముల

నందఁజేసెడివారు. దేవాలయప్రతిష్ఠ చేయుటలో తదనుబంధములైన యనేకోపకళలసముద్ధరణముగూడ జరుగుచుండెను. ఆయా దేవతాయతనములలో నిత్యధూపదీపారాధనలు, మాసోత్సవములు, ప్రతివర్షమునను కళ్యాణోత్సవములు జరిగెడివి, అచట జరుగు నిత్యార్చనలకు, పురాణపఠనములకు, వేదపఠనములకుఁ దగిన పండితులు, వివిధ శాస్త్రపారంగతులేగాక కళారాధనతత్పరులైన నట్టువరాండ్రు, చిత్రకళాకోవిదులు, శిల్పులు, మాలాకారులు, పుష్పోద్యానవనపాలకులు, వందిపాఠకులు, ఏకాంతసేవాకార్యాక్రమ నిర్వాహకులు, ఉదయ, సాయంసమయములలో జరుగు నిత్యసేవాకాలమున మంగళవాద్యముల వినిపించుటకుఁ దగిన సొన్నాయిపాటకులు, మార్దంగికులు, మొదలుగాగల యనేక వృత్తులకుఁ జెందినవారు, ఈదేవాలయములను వాని ధర్మకర్తలైన ప్రభువులను ఆశ్రయించుకొని తమ జీవితములను భగవదారాధనలో గడపుచుండెడివారు. ఇట్టివారికి గ్రాసవాసోదైన్యములు కలుగకుండ ఈ జమీందారులు ఈనాములనిచ్చి పోషించుట ఒకపవిత్ర కార్యముగా భావించెడివారు.

పీఠికాపురము కుంతీమాధవునకు, కుక్కుటేశ్వరునకు నిలయమై దక్షిణకాశియని ప్రఖ్యాతినొందినది. అష్టాదశమహాపీఠములలో నొకటియైన పురుహూతికా శక్తికి పీఠము. గయాసురపాదప్రదేశమున వెలసినదగుటచే నిది పాదగయయని ప్రఖ్యాతమైనది. పంచమాధవులలో నిది కుంతిమాధవునకు నిలయమై యలరారినది. రాజరాజనరేంద్రుని యాస్థానమున గణితవిద్వాంసునిగ గౌరవింపఁబడిన పావులూరి మల్లనగారికి దానముగ నీయఁబడిన నవఖండ్రవాడ అగ్రహారము ఈ సంస్థానములోనిదే. ఈ గ్రామమునుండి వచ్చిన ఆదాయము కుంతిమాధవునకు కుక్కుటేశ్వరునకు నిత్యదీపారాధనలకు, నైవేద్యాది క్రియలకు వినియోగమగునట్లుగా కాలక్రమమున నొక రెడ్డిభూనా

ధుఁడు దానశాసనము వ్రాయించి సమర్పించినాఁడు. కూచిమంచి తిమ్మ కవివంటి ప్రముఖకవులెందఱో కుక్కుటేశ్వరునిపై శతకముల రచియించినారు. మద్దిరాల వేంకటరాయకృతమగు నేకాంతసేవ నేటికి కుక్కుటేశ్వరుని ఆలయమున నిత్యసేవలలో పఠియింపఁబడుచున్నది. "మహాకవినిలయమగుటచే రక్తికి, మహారాజాస్థానమగుటచే భుక్తికి, మాధవమహాక్షేత్రమగుటచే ముక్తికి నిదానమైనపురము ఆంధ్రదేశ మహిళామతల్లి కంఠమాలానాయకమణియై ప్రకాశించుచున్నదని" వ్రాసిన పానుగంటివారి వర్ణనలో నతిశయోక్తి లేదు.

ప్రతిసంవత్సరము కుంతిమాధవునకు, కుక్కుటేశ్వరునకు కళ్యాణోత్సవము లతివైభవముగా జరుగుచుండెడివి. మాఘ శుద్ధ ఏకాదశికి కుంతిమాధవునకు, బహుళ ఏకాదశికి (శివరాత్రిముందు) కుక్కుటేశ్వరునకు కళ్యాణోత్సవములు జరుగును. ఈ నెలదినములు గ్రామమంతయు నిత్యకళ్యాణము పచ్చతోరణములతో కలకలలాడుచుండెడిది. దేవుని కళ్యాణోత్సవములకు ముందు తీర్థము సాగుచుండెడిది. చుట్టుప్రక్కలఁగల గ్రామవాసులందఱా తిరునాళ్లలో పాల్గొందురు. దేవాలయ పరిసరప్రాంతములన్నియును పందిళ్లతో పాకలతో నిండి అందు పలురకముల వస్తుసామగ్రిలు, కంచు ఇత్తడి పాత్రలు- బాలుర క్రీడాపరికరములు పుదుచ్చేరి, నక్కపల్లిబొమ్మలు- వివిధములైన వస్త్రములు, తినుబండివస్తువులు, భద్రపఱచి వర్తకము సాగును. ధూప దీపములద్రవ్యములు, హారతికర్పూరము, నారికేళములు, కదళీఫలములతో శోభాయమానమైన యా ప్రదేశమంతయు నెంతో నయనానందకరముగా నుండెడిది. ఒక్కొక్కరోజున ఒక్కొక్క విశిష్టమైన వాహనములపై ఉత్సవమూర్తుల నలంకరించి గ్రామోత్సవములు జరుగును. ఈశ్వరునకు నెమిలివాహనము, నందివాహనము, నాగవాహనము మొదలగునవి, మాధవస్వామికి శేషవాహనము, గరుడ

వాహనము- పొన్నచెట్టు మొదలగునవి ఉపయోగింపఁబడెడివి. మాధవస్వామివారి రాత్రి యూరేగింపులలో పొన్నవాహనము, కుక్కుటేశ్వరుని సప్తనారీ హంసవాహనము మిక్కిలి ఆకర్షణీయమై జనము తండోపతండములుగా పాల్గొందురు. ఏడుగురు స్త్రీలు- నాట్యభంగిమలో నుండునట్లు దారువుతో మలచిన హంసవాహనమే సప్తనారీ హంస. ఈ వాహనము స్థానికులైన దారు శిల్పులచే తయారుచేయఁబడినది. రెండు దేవాలయములకు రెండు ఉన్నతమైన రథములుండెడివి. ఈ రథయాత్రలు అతివైభవముగా జరిగెడివి. పొన్నాడమంద బయలను చోట రథమునాపి స్వామియెదుట భామకలాపము, గొల్లకలాపము ప్రదర్శించెడివారు. పెద్యాల సత్యభామయను విదుషీమణి తమకు ప్రభువులచే నొసంగఁబడిన ఈనాముల ననుభవించుచు నేటికి స్వామిసేవ చేయుచుండెడిది. మండపేట వాస్తవ్యులైన దేవదాసీకులస్థులు కళ్యాణోత్సవదినములలో ప్రతిదినము సాయంసమయములందు స్వామియెదుట మువ్వగోపాలపదముల నభినయించి ప్రేక్షకుల నానందపఱచెడివారు. రథోత్సవానంతరము ఉదయమే స్వామిని ఉప్పాడయను గ్రామమునందలి సముద్రతీరమునకు గజవాహనముపైఁ గొనిపోయి అచట చక్రతీర్థమను ఉత్సవము జరిపించి సాయంకాలమునకు మరల పీఠికాపురమునకు చేరికొనెడివారు. కుక్కుటేశ్వరునకు స్వామివారి పాదగయలో త్రిశూలస్నానము చేయింతురు. మఘనాఁడు జరుగు శ్రీపుష్పయాగమున గ్రామమందలి పురంధ్రీమణులందఱు పాల్గొని స్వామికి పవళింపుసేవల నతివైభవముగా జరిపి యానందించెడివారు. కుక్కుటేశ్వరస్వామివారి కళ్యాణోత్సవమునకు ముందుజరుగు ఎదురుసన్నాహమునందుపురమునందలి పండితప్రకాండులెల్లరు పాల్గొనెడివారు. కన్యాదాతలైన పర్వతరాజుపక్షము కొందఱును, వరుఁడైన పరమశివునిపక్షము కొందఱును సంధానకర్తలుగ

న్యవహరించి గావించు ప్రసంగములు, గోష్ఠులు, విద్వజ్జనమనోరంజకముగా, పండితహృదయాహ్లాదకరముగా నుండెడివి. కుక్కుటేశ్వరుని ఉత్సవమూర్తులను వేదపఠనముతో నూరేగింపుగా రథయాత్రకుఁ గొనిపోవుట, అందు పురప్రముఖులెల్లరు పాల్గొనుట ఒక సంప్రదాయము. లేటు గంగాధర రామారావుగారుకూడ రథయాత్రలో పాల్గొని స్వామిరథమునకుఁ గట్టినగొలుసులనుపట్టుకొని కొంతవఱకులాగి ఉత్సవమును స్వయముగా నిర్వహించెడివారఁట. రథయాత్రకుఁ బోవుమార్గమునసే కుంతిమాధవుని యాలయముగలదు. స్వామికి ఈశ్వరదృష్టి పడరాదని ఆలయద్వారము ఆ సమయమున మూసియుంచి దండపాణులైన భటులు కాపుంచెడివారు. అదిచూచి కుక్కుటపతిని రథయాత్రకు గొనిపోవుచున్న శైవభక్తులు చూర్ణికలను హెచ్చరికలను భక్త్యావేశముతోను ఉచ్చైస్స్వరముతోఁ బలికి అందు 'మాధవసేవితాయని' ప్రస్తుతించి పరాకులు దెల్పుట ఒక విద్వద్వినోదముగా భావించెడివారు. ఈ కళ్యాణోత్సవములందలి వైభవములకంతకు నాఁటి ప్రభువులు ఆదరణముగాక మఱియేమున్నది. ఇది చిరస్మరణీయమైనది. ఉత్సవమునకు వివిధ వ్యాపారస్థులను ఆకర్షించుటకై మహారాజావారు ఒక విచిత్రమైన ఆచారమునవలంబించిరి. ఉత్సవదినములలో నలంకరింపఁబడిన ఏ కొట్టు మిక్కిలి అందముగా నుండునో దానిని శ్రీరాజావారే పూర్తిగా క్రియము చేసెడివారఁట. ఈయాకర్షణతో ననేకవణిజులు ఈయుత్సవములలో పాల్గొనెడివారు.

రథయాత్రలు వైభవోపేతముగా జరుగుటకు మఱొక విశిష్ట సంప్రదాయమును లేటు గంగాధర రామారాయ ప్రభువు లమలులో నుంచినారు.రథోత్సవ నిర్వహణమునకై నియుక్తులైన పురప్రముఖులు- గ్రామకరణము - మునసబు, పెత్తనదారులు - అర్చకప్రముఖులు మున్నగు వారితోపాటు పారంపర్యముగా ఎస్టేటువారి యీనాముల ననుభవించుచు దేవాలయములందు వర్ణలేపములకు- వాహననిర్మాణములకునియమితులైన చిత్రకార కుటుంబము వారికొక యపూర్వగౌర

వము గూడ ననుగ్రహించినారు. కళ్యాణమంటపమునకు అలంకరింపఁ బడిన అరటిగెలలను- రథయాత్రకుముందు రథముపై నలంకరించి, రథయాత్ర పరిసమాప్తమై స్వామిరథమునుండి దిగినపిదప రథమునకు కట్టిన అరటిగెలలను దైవప్రసాదముగా వీరు స్వీకరింపవలెను. రథముపై అలంకారముగా ఉంచిన ఉన్నతమైన గుఱ్ఱములను తయారు చేసిన చిత్రకారునకు రథముపై సూతునివిగ్రహపార్శ్వమున రథసారథిగా నొక స్థానము నియమించినారు. ఆ గుఱ్ఱములకు కళ్లెముకట్టి స్వామిరథయాత్ర ముగియఁగనే ఆ యరటిగెలను కోసికొనివెళ్లునట్లుగా ఒకయాచారము నేర్పఱచి వారిని గౌరవించుట, వారివలన ఉత్సవము జాగరూకతతో నిర్వహింపఁబడుటకు వారుగావించిన ఏర్పాటు ఎంతటి విశిష్టమైనదో తెలియఁగలదు. ఈ రథయాత్రలో సారథ్యమును వహించుట ఆ చిత్రకారవంశస్థులు పారంపర్యముగ తమకు గౌరవప్రదమైన ఒక హక్కుగా భావించుచుందురు.

ఆర్యక్షత్రియులనఁబడు చిత్రకారవంశజులు రాజా రావుకుమార వేంకటమహీపతిరాయనింగారి పితామహులైన పెద మహీపతిరాయనింగారి నాటినుండియు వంశపారంపర్యముగాఁ బోషింపఁబడుచుండిరి. వారిలో సుమారు 1840 ప్రాంతమున కాకుబుషి పాపయ లింగకవి యను నాతఁడు లేటు గంగాధర రామారాయనింగారి తండ్రిగారగు సూర్యారాయనింగారి నాఁటినుండియు ఆస్థాన వైద్యులుగానుండి వారిచే భిషగ్వరబిరుదము నొందినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. ఈ కవి తల్లజుఁడు మాక్తికాభ్యుదయము. వైద్యనాథశతకము- గణేశశతకము- కుక్కుటలింగశతకము మొదలగుకృతులు రచియించెను ఆవి తాళపత్రములపై విరచింపఁబడి కాలక్రమమున కీటకదష్టములై పోయినను, మిగిలిన వానిలోఁగల చాటుధారలలో శ్రీసూర్యారాయనింగారికింకితముగా విరచించిన నొక పద్యము నిట నుదాహరింతును.

అవనిం బెద్దమహీపతి ప్రభుముఖత్క్ష్మాధీశ్వరానంత రో
ద్భవమై వేంకట నీలభూధరవరేంద్రక్ష్మాజముర్వీ సుర

స్తవనీయ ప్రభవృద్ధినొందుచుఁ దదుద్యద్వీర నాగేశ్వరు
న్వివిధ శ్రీముతుఁ జేసెఁ జిత్రకభిషగ్విద్యావిశేషంబులన్.

ఈ భిషగ్వర పాపయలింగకవి తన ప్రభులగుఱించి యిట్లు వ్రాసెను.

శ్రీమధ్యలోక విశిష్టత గౌతమసున
ద్యైలానదీ సమాహితవసుంధ
రాధ్యక్షు పాదగయాక్షేత్రతట సము
ద్య శ్రీపీఠనగర సింహాసనస్థుఁ
డతుల రేచర్లగోత్రాఢ్యుండు వేంకట
నీలాద్రిరాయ భూపాలవర్యుఁ
డను రావువంశ దుగ్ధాంబుధి ద్విజరాజు
రాజాధిరాజ తనూజులందు

వలరు వేంకటసూర్యరాయాధిరాట్కు-
మార వేంకటమహీపతిక్ష్మాతలేంద్రు
లనఁగ నిరువురు గుణసాంద్రు లధికభోగ
భాగ్య విభవానుభవులు మత్ప్రభువులరయ.

ఈ కవి సోదరుఁడైన మృత్యుంజయుఁడు ఆస్థాన చిత్రకారునిగా గౌరవింపఁబడెను. ఈయన కవిత్వజ్యోతిషంబులఁ గూడ ప్రవేశముగల వాఁడు. శ్రీ గంగాధర రామారావుగా రొకమాఱతనిఁ బిలిపించి వైకుంఠపటమును వ్రాసి తెమ్మనినారఁట. వాహనములను దారుఖండములతో నిర్మించుట- వర్ణలేపముగావించుటయేగాక- దర్బారులో ప్రభువులు కొలువుదీర్చినట్లుగా 'తస్వీరు లనఁబడురూ'పచిత్రములను వ్రాయుట- ప్రభువుల భోజనముపైఁ బఱచునుల్లిపొరలవంటి కుందనపు రేకులను తయారుచేసి వారికి సమర్పించుట- ప్రభువుల వినోదములకై కళలుట్టిపడునట్లు దశావతారవిగ్రహములను తయారుచేయుట ఈచిత్రకారుల ప్రత్యేకవిశిష్టత ఆయాసమయములలో ప్రభువులుకోరినవిధముగా పురాణకథలచిత్రించియిచ్చి వారిఆదరమునకు గౌరవములకు పాత్రులగు

చుండెడివారు. ఆ విధముగా ప్రభువు ఆజ్ఞానుసారము కైలాసపట మును శాస్త్రోక్తముగా లిఖింప, ప్రభువు సంతసించి నూటపదియా ఱు లిచ్చుటయేగాక చిత్రలేఖన కౌశలమునకు మెచ్చి పీఠికాపురమున నొకమాన్యము గూడ దయచేసినారు. ఈ సందర్భమున ఈ పాపయ లింగకవి ఈ క్రింది పద్యరూపమున తన కృతజ్ఞతను వెల్లడించుకొనెను.

ఉ. భూతిఘటింప మానవుల పుణ్యవశంబున ఫాలసీమల
న్నాతలిఖించెనా యొకరినాఁటి దదేమిటి రావువంశజుం
డై తగు రామరాయ వసుధాధిపు డెవ్వరికైౖ లిఖించు నా
వ్రాఁతఁ దదాత్మజాత్మజపరంపర లెల్లఫలించు నెప్పుడున్.

ఈ పటము చాలకాలము రాజమందిరమున నలంకరింపఁబడి యుండెడిది. ఈ పద్మనాయక ప్రభువుల కళాపోషణమునకు ఇది కేవల మొక చిన్న యుదాహరణము. నాటిప్రభువుల ఆదరణములో ఎందఱు కళాకారులు పోషింపఁబడిరో- ఆ ప్రభువుల అస్తమయముతో ఎన్ని కళాఖండములు రూపుమాసిపోయినవో చరిత్రలే చెప్పఁగలవు.

సూర్యరాట్ప్రభువు రాజ్యాధికారము స్వీకరించిన పిమ్మట బ్రహ్మ సమాజమువంటి మతసంస్కరణలకు ప్రోత్సాహముకలిగించినను గూడ ఈ దేవాలయవిధులు కార్యకలాపములు నిర్విఘ్నముగా కొనసాగించి నారు. వైకుంఠ ఏకాదశి మొదలగు పర్వదినములలో సంస్థానమునకు చెందిన గజరాజును, ఉత్తమజాతి శ్వేతాశ్వమును- ఇతర తురంగము లను సర్వాభరణములతో నలంకరించి గ్రామోత్సవములందు నూరే గించుట కన్నులపండువుగా నుండెడిది. కోటలోనికివచ్చిన దేవునకు కర్పూరహారతులిచ్చి ప్రభుకుటుంబము తీర్థప్రసాదముల స్వీకరించెడి వారు. ఇది సర్వమతరీతులయెడల వారికిగల సమానాదరణము వ్యక్తము చేయఁగలదు.

నాట్యకళాపోషణము.

ఆ కాలమున చేబ్రోలు వాస్తవ్యులైన కొల్లూరి వెంకయ్య గారు కుటుంబమేళములతో భామకలాప ప్రదర్శనము లిచ్చుచుండెడి వారు. వీరు ఆరామద్రావిడశాఖకు చెందినవారు. కూచిపూడి సంప్ర

దాయము ననుసరించి భామవేషముతో పాటు ప్రక్క-హంగులు తాళములు, మృదంగము, వంతపాట మొదలగు హంగులన్నింటిని కుటుంబములోనివారే నిర్వహించుట ఒకయాచారము. ఆనాఁడు మృదంగ వాద్యములోను ప్రసిద్ధులైన వడలి చంద్రయ్యగారు ఈ కొల్లూరి వెంకయ్యగారికి గురువులు- రామచంద్రపురము తాలూకా ఆలమూరు వాస్తవ్యులు పుల్లాపంతులచలమయ్యగారుకూడ ఆనాఁడు భామకలాప ప్రదర్శనములందును, భామవేషధారణమునందు మంచిప్రఖ్యాతిఁబడసి యుండిరి. వీరు పెదబ్రహ్మదేవము నివాసి పెండ్యాల సత్యభామయను నొక దేవదాసికన్యకు భాగవత కలాప ప్రదర్శనము నేర్పినారు. కొల్లూరి వెంకయ్యగా రీమె ప్రదర్శనమును జూడ తటస్థపడినది. పీఠికాపురసంస్థానమున అంతఃపుర ప్రదర్శనములో భామవేషము వేయగల స్త్రీకొఱకన్వేషించుచు ఈ సత్యభామను పీఠికాపుర సంస్థానమునకుఁ జేర్చి దేవుని కళ్యాణోత్సవములలో భామకలాపప్రదర్శనముల నిచ్చుటకై ఈనామములనొసంగి ఆస్థానవిదుషీమణిగా నొనర్చిరి. గంగాధర రామారావుగారు ఈమెకలాపప్రదర్శనములఁ జూచి ప్రశంసించి యామెకు దినభత్యము నేర్పాటుగావించి భూమినిగూడ ననుగ్రహించినారు.

నాటక కళాపోషణము.

ఆంధ్రషేక్స్పియరు, అభినవ కాళిదాస బిరుదాంకితులైన పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులుగారు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు, ఈ యాస్థానకవులుగా నుండెడివారు. పానుగంటివారు రచియించిన సుమారు నలువది నాటకములను మహారాజావారే ముద్రించి ప్రకటించియున్నారు. వారి నాటకములలో ప్రఖ్యాతములైన పాదుక, విప్రనారాయణ, కంఠాభరణము, కోకిల- రాధాకృష్ణ మొదలుగాగల నాటకములు ప్రసిద్ధులైన నటకులచే కోటలోప్రదర్శింపఁజేసి వారికి ఉచిత సత్కారములుగావించెడివారు. ఆనాటకములకు శ్రీ నరసింహారావుపంతులుగారే స్వయముగా నటకులకు శిక్షణ నిచ్చెడివారు. రాణీగారగు చిన్నమ్మాంబగారికిఁ గల నాటకకళాసక్తి

నిదర్శనముగా నాటకాంతమున నటకులను అనేక మధురఫలములతో భక్ష్యములతో సంతృప్తి కలిగించెడివారు. సంగీతకళలో వీరికిఁగల అభిమానము పైకళాభిమానమునకు తీసిపోవునదిగాదు. ప్రఖ్యాత వైణిక విద్వాంసులు వంటిగాన వెంకయ్యగారు- టాగోరును ముగ్ధునిఁగావించి వారిచే మన్ననలనందిన వైణికసరస్వతి. తుమురాడ సంగమేశ్వరశాస్త్రి గారు వీరి యాస్థాన విద్వాంసులు కాకినాడ గానసభలకు ప్రధానపోష కులైన పీఠికాపురప్రభువు ఆ సభలకు వచ్చిన విద్వాంసులనందఱను మరల కోటలో కచ్చేరీలు చేయించి సన్మానించి పంపుచుండెడివారు.

మల్ల విద్యావిశారదులైన వస్తాదులను పంజాబునుండి రప్పించి వారిని పోషించి వారిచే కుస్తీప్రదర్శనముల నేర్పాటుగావించి యుండిరి. ఆనాఁటి విద్యార్థులకు ఈ మల్లవిద్యాభ్యాస మొక ప్రత్యేకాకర్షణగా నుండెడిది. ఇదిగాక నవీనములగు కందుక క్రీడలు బేట్మింటన్, టెన్నీసు మొదలగు క్రీడలలో ప్రఖ్యాతులైన ఆటగాండ్రను రావించి ఆ క్రీడలను ప్రదర్శింపఁ జేయుచుండెడివారు. ఇట్లు బహుముఖములవర్ధిల్లిన వారి కళాపోషణము చరిత్రలో చిరస్మరణీయమైన కథలుగా మిగిలిపోయినవి. ఉద్యానవనములఁ బెంచుటలో వీరికిఁగల ఆసక్తి మిగుల ప్రశంసనీయమైనది. గులాబీలన్న అత్యంతప్రీతి- ఎన్నియోరకముల గులాబీలను కోటఆవరణములో అత్యంత సుందరముగా నభివృద్ధిగావించినారు- అనేక ప్రదర్శనములలో వీరి గులాబీలు బహుమతులందుకొన్నవి. మేలుజాతి శునకములఁ బెంచుటయందుఁగూడ వీరికి విశేషమగు మక్కువ యుండెడిది. ప్రభువుల విలాస, వినోదములు అనేకకళాకారులను పోషించుటకుఁగళలనుద్ధరించుటకు నుపకరించెడిది. బహుముఖమైన కళాసాహితీ పోషణలో ఒక విశిష్టస్థాన మాక్రమించి చిరయశోవిభూషితులైన పీఠికాపుర సంస్థానాధిపతులు చరిత్రలో ఒక ప్రత్యేకస్థానముగ నెంచికొన్నారు. ఇటువంటి మహనీయుల కళాసాహితీసేవలను సంస్మరించుట ఒక పవిత్రధర్మముగా నెంచవలసి యున్నది.

ఆదిమారామములోని అమరేశ్వరలింగము,

బౌద్ధస్తూపములోని ఆయకస్తంభముకాదు.

—చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

ఇంతకుముందు నేను త్రిలింగదేశములోని పంచారామములు పరమశివక్షేత్రములేగాని బౌద్ధసంఘారామములు కాంజాలవని, శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణములో పంచారామములనుగూర్చి తెలిపిన వాక్యముల నాధారముగాఁ జేసికొని, వివిధమైనయుపపత్తులతోఁ దెలిపియున్నాను. భీమమండలములో గోదావరి కిరుప్రక్కలనుండెడి నాలుగారామములను బలుమాఱులు చూచి, ఆపరిసరములలో నెక్కడను బౌద్ధావశేషములు లేకుండుటను గుర్తించుటచేతను, దాక్షారామకుమారారామములలోని యీశ్వరలింగములు పొడవుగా నుండినను, శ్రీరారామసోమారామములలోని లింగములు పొడవుగ లేకుండుటచేతను, ఆగమోక్తపద్ధతిని వైదికమంత్రతంత్రములతో నిర్మించెడి పరమశివాలయములో, వేదప్రామాణ్యము నంగీకరింపని బౌద్ధమతస్థుల చైత్యాదినిర్మాణములలో నుపయోగించిన శిలలను శల్యములని పరిహరించెదరేగాని, వానిని వైదికనిర్మాణముల కుపయోగించెదరనుట భారతీయసంప్రదాయవిరుద్ధ మగుటచేతను బౌద్ధసంఘారాములే పంచారామములుగ మాఱిన వనుటగాని, బౌద్ధచైత్యములకు సంబంధించిన ఆయకస్తంభములు శివలింగములుగా మాఱిన వనుటగాని సరిపడదని వ్రాసియుంటిని.

ఈ నడిమికాలములో వింతయైన నిర్వచన మొకటి వినవచ్చుచున్నది. ఆరామ మనేశబ్దము బౌద్ధులపరిభాషలోనే యున్నదనీ, బౌద్ధసంఘారాములే శైవమతప్రాబల్యము వచ్చిననాఁడు పంచారామములుగా మాఱిపోయినవనీ, గతానుగతికముగ వ్రాఁతలు వ్రాయుచున్నారు. ఇట్టి యూహచేయుటకు మూలము-ఆదిమారామమైన అమరారామ మున్నచోట ధాన్యకటకములో, అమరేంద్రప్రతి

యము లోని మూలవిరాట్ దగ్గఱ, మిగిలినతావులందును బౌద్ధస్తూప మునకు సంబంధించిన ఆయక స్తంభమే యచటి లింగముగా రూపొందె నని తెలిపెద"రనియు వ్రాసియున్నారు.[1]

ఈ క్రోధి విజయదశమినాఁడు బయలుదేరి నేను ధాన్యకటకము నకుఁబోయి అచటి యమరేశ్వరాలయమును, ధనకటకదుర్గమును జేరి యున్న చైత్యశిథిలములను బరికించి వచ్చితిని. ఆ దేవాలయములో తూర్పుభాగమున శ్రీ వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయఁడుగారు, క్రీ. శ. 1880 ప్రాంతమున క్రొత్తగ నొక మంటపము గట్టించి, తమశిలాప్రతి మతోపాటు కొన్నివిగ్రహములు నెలకొల్పి దేవళమునకుఁ గొన్ని మరమ్మత్తులు చేయించిరి. అట్లు చేసినవానిలో మూలవిరాట్టుప్రక్కన మెట్లమీఁదుగా పైకెక్కి శివలింగమున కభిషేకము చేయుటకు దక్షి ణోత్తరభాగములో జనులు నిలుచుండుటకై మిద్దె వంటిది ఱాళ్లతో నేర్పాటుచేయించిరి. ఆ మిద్దె కతికించిన ఱాతిపలకలలో, అచటి చైత్యమునకు సంబంధించిన అశోకచక్రము, కరుగిడుచున్నగుఱ్ఱములు చెక్కినఱాయి యున్నది. ఇటులనే ఉత్తరమున నుండిన మెట్లమార్గము నకు మీఁద, అర్ధపద్మాకారశిల్పముతోఁగూడిన ఱాయియొకటి అడ్డ ముగను, మఱియొక ఱాయి నిలువుగను గూర్చుట జరిగినది. ఈ విధ ముగ అమరేశ్వరాలయములో ధనకటకచైత్యమునకు సంబంధించిన పాలఱాళ్లు మూఁడు వచ్చిచేరిన వనుట తథ్యము. శ్రీ వెంకటాద్రి నాయఁడుగారు, చింతపల్లినుండితమనివాసమును అమరేశ్వరాలయము దగ్గఱకు మార్చి, యచట భవనములు నిర్మించి, అంతకు ముందు పేటగా నుండిన దానిని పురముగాఁ జేసినారని, చరిత్రకారులును, అచటివారును జెప్పుచున్నారు. వారు తమ భవననిర్మాణమున ఈ

1. The mulavirat is a long vertical cylinder made of white marble stone which is so extensivly used in the Buddhist manuments.

చైత్యమునకు సంబంధించినపాలతాళ్లను సున్నముగాఁ జేయుట కుప యోగించినట్లు, మెకంజీదొరగారి వ్రాఁతలలో నున్నది. అందుచే నమ రేశ్వరాలయములోని కాముఁడు పాలతాళ్లు వారినాఁడే చేరిన వనుట తథ్యము.

ధనకటక చైత్యములో, ఇతరప్రాంతములకుఁ దరలించుకొని పోఁగా మిగిలి, ఆచైత్యముచుట్టును తరువాత పాతియున్న తాలు. అచటి పురావస్తుప్రదర్శనశాలలోఁ జేరి మిగిలియున్నవి, వివిధశిల్పములతోఁ గూడియున్నవి, కూడనివికూడఁ జాలఁ గలవు. అవి యన్నియు పాల తాళ్లేయగుట నిశ్చయము. కాని యవి యన్నియు కొంచెము బూడిద రంగుచలచిన పాలతాళ్లే. వానిలోఁ గొన్ని లేతగోధుమరంగు, కొన్ని లేతనీలిరంగు గలవిగానేయున్నవి. కేవలము తెలుపురంగే యొక్క-తాతికిని లేదు. ఇక్కడనే కాదు. నాగార్జునకొండలో బయటఁబడి శిల్పములతోఁ గూడినపాలతాతిపలకలు ఆయకస్తంభములు మొద లయినవన్నియు బూడిదరంగు చలిచిన పాలతాళే యని, అచటి ఖనన పరిశోధనలో పాల్గొన్న శ్రీ టి. యన్. రామచంద్రన్ గారు విజ్ఞానస ర్వస్వము. సంస్కృతిసంపుటము-నాగార్జునకొండ యను వ్యాసములోఁ దెలిపియున్నారు. ప్రత్యేకదృష్టితో ప్రత్యక్షముగఁ బోయిచూచిన వారుగాని ఈ విషయమును గుర్తింపఁజాలరు.

అమరేశ్వరదర్శనమునకుఁ బోయినపుడు అచటిపూజకులు నాతో నిట్లు తెలిపిరి. "శ్రీ రాయప్రోలు సుబ్రహ్మణ్యముగారు (పరిశోధ కోద్యోగులు) పలుమాఱు లిక్కడకు వచ్చి, బౌద్ధావశేషములను పరిశోధించుచు, ఈ స్వామి కభిషేకము చేయించుచు," 'ఇది బౌద్ధ స్తూపమునకు సంబంధించిన ఆయకస్తంభమే లింగముగా మాఱినది. ఏమయితే నేమి? అభిషేకము చేయించండి' అని యనుచున్నారు. ఇం కను మఱికొందఱు చరిత్రజ్ఞులుకూడ ఆవిధముగనే యనుచున్నారు.

మీ రేమందురు?'' అనినారు. నే నప్పుడు మూలవిరాట్టుప్రక్క-నే మిద్దెకుఁ గూర్చిపెట్టినఱాతిని, మెట్లమీఁద పేర్చినఱాళ్లను చూపించి, ఈ మాటలు వచ్చి యీ మాట లనెడివారందఱికి, లింగపుశిలకుఁ గల రంగును, ఈ ఱాళ్లరంగును జూపించి 'ఈ రెండును ఒకేశిల యగునా?' అని యడుగుఁడని తెలిపినాను.

అమరేశ్వరలింగము పాలఱాతిలింగమే. కాని యాశిలయందట నల్లటిమచ్చ లున్నవి. నలుపుతోఁ గూడిన తెలుపు. దాక్షారామము లోను కుమారారామము (సామలకోట భీమవరము) లోను గల భీమేశ్వరలింగములయెత్తు రంగుకూడ అమరేశ్వరలింగమునంకువలెనే యున్నవి. కనుక అమరేశ్వరలింగము ఆయక స్తంభము లింగముగా మాఱుట యనునది వట్టిభ్రాంతియే కాని మఱియొకటి కాదు. బౌద్ధావశేషములం దెక్కడనుండిన పాలఱాతివిగ్రహములుగాని, శిల్పములతోఁ గూడిన ఱాతిపలకలుగాని, బూడిదరంగు చఱచియున్న ఱాళ్లేగాని, శుద్ధస్ఫటికవర్ణములు గలవి గావని, అమరేశ్వరుఁడే ఆయక స్తంభము కానివాఁడు, బౌద్ధావశేషములు చుట్టుపట్ల లేని మిగిలిననాలుగారామములలోని లింగములు సుతరాము కావని సహృదయులకు మనవి చేయుచున్నాను. ఈ నా మాటలు సరిగా లేవనుకొనువా రుండిన, వారు అమరారామమునకుఁబోయి, అచటి పరమేశ్వరమూర్తిని, అచటి కొక మైలులో ధరణికోటకుఁ జేరియున్న చైత్యముదగ్గఱ శిథిలమై పడియున్న పాలఱాళ్లను కన్నులారఁ జూచి, నిర్ణయించుకొందురుగాక యని మనవి.

అమరేశ్వరుఁడును ధాన్యవాటికిఁజెందినవాఁడే.

అమరేశ్వరాలయములోని శిలలమీఁద పెక్కులు దానశాసనము లున్నవి. ఇవన్నియుఁ జాలవఱకు దక్షిణహిందూస్థానశాసనసంపుటము VI లో ముద్రితములైయున్నవి. వానిలో ధాన్యవాటీపురములో అమ

రేశ్వరుఁడు పూర్వప్రతిష్ఠితుఁడై నట్టులే ఆ యా శాసనములలోని శ్లోకములు తెలుఁగు వాక్యములు తెలుపుచున్నవి. ఉన్నవానిలో కోటకేత రాజు ఆతనిపరివారము నిచ్చిన దానశాసనములు హెచ్చు. శకవర్షంబులు ౧౩౨౩ లో అనవేమారెడ్డి వేయించిన దానశాసనముపట్టి, అమరారామము పంచారామము లలో ఆదిమారామ మని, ఆతఁడాలింగమునకు పునఃప్రతిష్ఠ చేసెననియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అచటివిషయ మిట్లున్నది.[2]

యో దేవస్సచరాచరాఖిజగదర్త్రా ప్రతిష్ఠావిధా

ప్రిష్టావానమరేశ్వరో విజయతే శ్రీధాన్యవాటీపురే.

శ్రీమతు వేమనంగారు శకవర్షంబులు ౧౩౨౩ అగు ప్లవసంవత్సర శ్రావణ బ ౧౫ గు. స్వస్తి సమస్తప్రశస్తిసహితులైన శ్రీమతు అనపోతయరడ్డింగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధిన్ని ధనకనకవస్తువాహన సమృద్ధిన్ని పుత్రపౌత్రాభివృద్ధిన్ని అవునట్లుగాను పంచారామంబులకు ప్రథమారామంబైన అమరారామంబను ధాన్యవాటీపురంబున కధీశ్వరుండైన అమరేశ్వరశ్రీమన్మహాదేవరను ఆచంద్రార్కముగాను పునఃప్రతిష్ఠచేసిరి.

శక. ౧౧౦౪ న కోటకేతరాజు వేయించినదానశాసనములోను 'అస్తి స్వస్తిమతీ పురీ జననుతా శ్రీధాన్యవాటాహ్వయా' అనియు 'ప్రాదాదీశాయ దీప్యస్గుణనిధిరమరారామగేహాయ సోఽయమ్'[3] అనియు ననుటచే ధాన్యవాటిలో నమరేశ్వరుఁడు గలఁడనియు, ధాన్యవాటియే అమరారామ మనియుఁ దెలియుచున్నది అమరేశ్వరాలయమునకు ఎదురుగ నుండినది కొలిచిరి. ధాన్యకటకము అమరేశ్వరాలయము కూడ కృష్ణానదియొడ్డుననే యున్నవి. కృష్ణానదికిఁ మీఁద శ్రీశైలమల్లికార్జునాలయమును, ధాన్యవాటికి క్రింద విజయవాటికలో

2. S. i. i. Vol. VI No. 226.
3. S. i. i. Vol. VI No. 224.

నొక పురాతనమైన మల్లేశ్వరాలయమునుండి, నడుమలో శ్రీశైలమున కీశాన్యమున క్రౌంచపురమున బాలచాముండాసమేతుఁడైన అమరేశ్వరుఁ డున్నాఁడు.

కృష్ణవేణీనదీతీరస్థమై యమరేశ్వరున కావాసమైన ధాన్యవాటి పరమపుణ్యక్షేత్రమగుటచేతనే శాతవాహనులు మొదలుగ చాల మంది ప్రభువులు ధరణికోటను రాజధానిగాఁ జేసికొని రాజ్యమును బాలించుచువచ్చిరి. శాతవాహనుల కాలమునందో అంతకుఁబూర్వమో తెలుపలేముగాని, బుద్ధధాతునిక్షేపముగల మహాచైత్య మొకటి యేర్పడి, అది శివభక్తులకేగాక బౌద్ధమతానుయాయులకుఁగూడఁ బరమారాధ్యమైన క్షేత్రమై వెలసినది. కోటకేతరాజును ఆతని యాడువారును వేయించిన దానశాసనములనుబట్టి, వెనుకటికాలము లోనివారు, ధాన్యవాటిలోని అమరేశ్వరునితో సమానునిగ నచటి బుద్ధదేవుని భావించి గ్రామములు దీపదానములు చేయించినట్లు తెలియుచున్నది. అమరేశ్వరాలయప్రవేశద్వారముకడ నున్నయొక నల్లని ఱాతి స్తంభముమీఁద బుద్ధునివిగ్రహములు రెండిటికిక్రింద రెండు శాసనములు చెక్కఁబడియున్నది. ఆ శాసనభాగము నొకకొంతవివరించెదను.[4]

అస్తి శ్రీధాన్యకటకం పురం సురపురాద్వరమ్
యత్రామరేశ్వరశ్శంభు రమరేశ్వరపూజితః
బుద్ధో దేవస్సుసాన్నిధ్యో యత్ర ధాత్రా ప్రపూజితః
చైత్యమత్యున్నతం యత్ర నానాచిత్రసుచిత్రితమ్
అస్తి తత్ర స్థిరైశ్వర్యం రాజ్ఞామాజ్ఞావతాం కులమ్
అమరేశ్వరదేవేన రక్షితం రక్షకం నృణామ్
క్షోణీక్షేమంకరా భూపా యత్ర శత్రుభయంకరాః

---

4. Epi. Ind. Vol. vi. Two Pillar Inscriptions at Amaravati PP. 146 to 152.

శంకరాస్నాధువృత్తానాం శంకరస్య తు కింకరాః
తత్రామరేశసంకాశో భీమోనామ నృపోఽభవత్.

ఈతనిప్రశస్తి, తరువాత నీతనికుమారుఁడు కేతరాజు, ఆతనికొడుకు భీముఁడు, ఆతనికుమారుఁడు కేతరాజును బయలుదేరి రని చెప్పి వారి వారి ప్రశస్తిని వర్ణించియున్నాఁడు. ఆ మనుమ కేతరాజు బుద్ధదేవరకుఁ జేసినదాన మిట్లున్నది.

శాకాబ్దే యుగఖేందురూపగణితే మాఘే దశమ్యాం తిథౌ
శుక్లాయాం గురువాసరే గుణనిధి స్సంప్రాప్తరాజ్యోన్నతిః
శ్రీమత్కేతనృపస్సమస్తగురవే గ్రామాన్వరేశ్యాన్బహూ
న్సంప్రాదాత్సుగతేశ్వరాయ విపులశ్రీధర్మసంవృద్ధయే.

స్వస్తి చతుస్సముద్రితనిఖిలవసుంధరాపరిపాలక శ్రీమత్త్రినయనపల్లవ ప్రసాదాసాదితకృష్ణవేణ్ణానదీదక్షిణమట్సహస్రావనీవల్లభ భయలోభ దుర్లభ చోడచాళుక్యసామంతమదానేకపమృగేంద్ర విభవామరేంద్ర శ్రీమదమరేశ్వర దేవదివ్య శ్రీపాదపద్మారాధక పరబలసాధక శ్రీధాన్య కటకపురవరాధీశ్వర ప్రతాపలంకేశ్వర కలిగళమోగదశై వేడ్వరి గేవశై గండరగండ గండభేరుండ జగమెచ్చుగండ నన్నిమార్తాండ నామాదిప్రశస్తిసహితం శ్రీమన్మహామండలేశ్వరకోటకేతరాజులు శక వర్షములు ౧౧౦౮ గునేంటి మాఘశుద్ధ ౧౦ గురువారమున శ్రీమ ద్బుద్ధదేవరకు సుంకసు(ము?) లోనుగా సర్వాయములతో నాచం ద్రార్కముగా నిచ్చిన ఊడ్లు-కండ్రివాడిలోని కర్రింతేజు కొండపడ మటిలోని మేడుకొండూరును, డొంకిపఱ్ఱును ఈ ధర్మము నడపనివారు పంచమహాపాతకములు సేసినవారు వారణాసి ప్రచ్చినవారు పెద్ద కొడుకు కపాలమునం గుడిచినవారు.

వేదా(ం) శేందుమితే శాకే మాఘే శుక్లే గురోర్దినే
దశమ్యాం కేతభూపాలో దీపా బుద్ధాయ దత్తవాన్

స్వస్తి సమస్తప్రశస్తిసహితం శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజు శకవర్షంబులు ౧౧౦౪ గు నేటి వగాము శుద్ధ ౧౦ గురువారమునం దనకు ధర్మార్థముగా శ్రీమద్బుద్ధదేవరకు నఖండవర్తిదీపములు రెంటికినై ఇచ్చిన ఇన్నయెడ్లు ౧౧౦.

...భోగస్త్రీలలో నంగనవి సూరమదేవులు దనకు ధర్మార్థముగా శ్రీమద్బుద్ధదేవరకు నఖండవర్తిదీపమున కిచ్చిన ఇన్నయెడ్లు ౫౫.

భండార్వ ప్రోలమదేవులు దనకు ధర్మార్థముగా శ్రీమన్మహాబుద్ధదేవరకు నఖండవర్తిదీపమున కిచ్చిన ఎన్నయెడ్లు ౫౫. దీనితరువాత కోటకేతరాజు తమతల్లి సబ్బమదేవులకు ధర్మార్థముగా కొండనాతవాడిలోను కొండపడమటిసీమలోను, అన్నచోడరాజునకు తనకు ధర్మార్థముగా బ్రాహ్మణులకు ఇచ్చిన ఊర్లు పేర్కొనఁబడినవి.

అదే స్తంభమునం దొకవైపున బయ్యలదేవి బుద్ధదేవరకు అఖండ దీపదానము చేసిన శాసనముకూడఁ గలదు. ఆ శాసనభాగమీ క్రిందివిధముగా నున్నది.

శ్రీ మన్మహామండలేశ్వర నాతవాటి రుద్రదేవమహారాజుల కూంతురు కోట బయ్యలమహాదేవి అమ్మంగారు దనకు ధర్మార్థముగా శ్రీమద్బుద్ధదేవరకు నాచంద్రార్క మఖండదీపమునకు ఇచ్చిన ఇనుపమెడ్లు ౫౫

ఈ శాసనములలోని విషయములనుబట్టి తెలియవచ్చెడి యంశములు.

1. ధాన్యకటకమనేపట్టణము స్వర్గపురముకంటెను ఉత్తమమైనపట్టణము. దేవేంద్రపూజితుఁడైన అమరేంద్రుఁ డక్కడ నుండుట యందులకుఁ గారణము. ఆ పట్టణమునకున్న భాగ్యము మరియొకటి, బ్రహ్మచేఁ బూజితుఁడైన బుద్ధదేవుఁ డచ్చట సతాసన్నిధ్యము కలవాఁడై యుండుట, వివిధచిత్రములచేత బాగుగ చిత్రితమయిన

చాలపెద్దదగు చైత్య మచ్చట యుండుటయును- అని యీ రెండు శ్లోకముల భావము. దీనిబట్టి అమరేశ్వరుఁడు ధాన్యకటకమున ముందుగ ప్రతిష్ఠితుఁడనియు, తరువాత బుద్ధదేవుఁడు ధాన్యకటకమునకుఁ జేరెననియు, ధనకటకచైత్యము చాలయెత్తయినదనియు వివిధచిత్రసుచిత్రితమైన దనియు 12వ శతాబ్దినాఁటివారికిఁ దెలియుననియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది.

2. దీనినిబట్టియే అచట నుండినబౌద్ధాయతనమునకు ధాన్యకటకచైత్యమనియేగాని అమరావతీస్థూప మనుపే రున్నట్లు తెలియవచ్చుటలేదు. అచటి ప్రాకృతశాసనములలో సైతము ధనకటకచైత్య మనియే పేరున్నదనువిషయము నీ శాసనము బలపఱచుచున్నదనియు విదితమగుచున్నది.

3. అనాఁడు అమరేశ్వరపాదపద్మారాధకుఁడైన కోట కేతరాజు అమరేశ్వరునకు గ్రామములు దానముచేసినట్లే, బుద్ధునిగూడ తత్సమానముగ దేవునిగా భావించి, ధర్మసమృద్ధికై బుద్ధదేవరకు గ్రామదానములు అఖండదీపదానములు చేసి, ధర్మశాసనముల నమరేశ్వరాలయములోనే, బుద్ధుని విగ్రహములతోపాటు వెలయించుటచే, అచటిబుద్ధు నవతారమూర్తిగనే యప్పటివారు భావించిరని తెలియవచ్చుచున్నది.

4. ఈ కోటకేతరాజు పరమశివభక్తుఁడై యుండి 'అమరేశ్వరదేవదివ్య శ్రీపాదపద్మారాధక' అనుబిరుదము వహించియును బుద్ధదేవరకు ధాన్యవాటీపురవరాధ్యక్షుఁడై ధర్మార్థముగ గ్రామదీపదానములు చేసె ననుటచే నానాఁడు శైవమునకు బౌద్ధమునకు విరోధమిసుమంతయు లేదని విదితమగుచున్నది.

5. కోటవంశమునకుఁ జెంది ధాన్యకటకపురవరాధీశ్వరుఁడైన కేతరాజు తండ్రితాతలుగూడ అమరేశ్వరదేవదివ్యశ్రీపాదపద్మారాధ

కులై యుండినట్లు వారివారిదానశాసనములవలన స్పష్టముగఁ దెలియవచ్చుచునేయున్నది. వారు ధాన్యవాటిలో నంతకు ముందున్నబౌద్ధమును ద్వేషించినట్లుగాని, ఇతరమతములతో విరోధము కలదనుకొనుచున్న వీరశైవము నవలంబించినట్లుగాని తెలుపువిషయములు గానరాకుండుటయేగాక, ఈ ఈశాసనస్థవిషయము వారికిసకలదేవతలయందు సమత్వబుద్ధి కలదనియే తెలుపుచున్నది. ఈ శాసనము బయలుదేరుటకు 36 వత్సరములు ముందు దత్తెనామాత్యసోముఁడు బెజవాడలో వేయించిన శిలాశాసనములోనివిషయమును బట్టిచూచినను, ఆనాఁటి ధాన్యకటకములోని బుద్ధదేవర నితర దేవతలతో సమానముగ నారాధించెడివారని తెలియవచ్చుచున్నది. శా. శ. ౧౦౬౮ క్రీ. శ. 1146 నాఁటిశాసన మిది.

భీమాపురము డాకరేమి వాల్కొలను [ద, దా]
చ్యారామపురి శ్రీమదమరడాలు
య[న]ను నంధ్రధరణి పంచారామతుల మహా
దేవరలకు బుద్ధదేవరకుం
జేంబోలి నమ్మహాసేనునకునుం బిఠ
పురము హుంకారశకరికిం గరము
రూఢి కెక్కిన బెజవాడమల్లేశ్వర
దేవరకు నఖండదీపతతులు

శెట్టి గొంటూరం జెఱ్ఱులుం బెక్కగుడ్లు
నిల్పి సప్తసంతతు లసంఖ్యముగం జేసె
దత్తెనామాత్యసోముండు ధర్మపరుం డు
దారభానుజుం డాచంద్రతారకముగ.[5]

5. S. i. i. Vol IV No. 742. శాసనపద్యమంజరి. ప్రథమభాగము. పుట౨౮

పంచారామములు వరుసగా, 1. భీమవరము- (సామలకోట) 2. దాక్షారామము. 3. పాలకొల్లు. 4. గుడిపూఁడి (పశ్చిమ గోదావరి భీమవరము) 5. అమరారామము, అనునివి. వీనిలో నుండిన ఈశ్వరమూర్తులు క్రమముగా-కుమారభీమేశ్వరుఁడు, భీమేశ్వరుఁడు, శ్రీరామలింగేశ్వరుఁడు, సోమారామములో సోమేశ్వరుఁడు, అమరారామములోని అమరేశ్వరుఁడును. ఈ యమరారామమునకు చాల నే బుద్ధదేవరకును దీపదానము చేసినట్లు చెప్పి, తరువాత చేఁబోలు నుండిన కుమారస్వామిని పేర్కొనుటచే నీ బుద్ధదేవరకూడ ధాన్యవాటీస్థితుఁడైన బుద్ధదేవుఁ డనుట స్పష్టము. ఇటులనే యీ పరిసరసమయము లందే పశ్చిమచాళుక్య కుమారసోమేశ్వరుని మంత్రియొకఁడు కొలనుపాకలోను, కాకతీయరుద్రునిమంత్రి హనుమకొండలోను బుద్ధదేవర ప్రతిష్ఠలు చేసినట్లు తెలంగాణా శాసనములనుబట్టికూడఁ దెలియవచ్చుచున్నది.[6] ఈ శాసనస్థప్రమాణములను బట్టిచూచినచు ఆనాఁటివారికి శివునియందు విశిష్టమైనభక్తిభావ ముండినను బౌద్ధులతో విరోధము లేనట్లే తెలియుచున్నది.

శివభక్తితత్పరులకు ఆనాఁడు బౌద్ధమతస్థులతోను, జైనమతస్థులలోను విరోధముకలదని యూహించుట కవకాశమును గల్పించిన తెలుఁగుగ్రంథము పాల్కురికి సోమనాథ విరచితమైన పండితారాధ్య చరిత్రము, దానిలోని వాక్యములు. ఆ చరిత్రములోను, పల్నాటివీర చరిత్రములోనుకూడ కనినవానికంటె వినినవిషయము లే హెచ్చు. సమకాలికమైన శాసనాదులలోని యాధారములను బరిశీలించిన, వానిలోఁ దెలిపిన చరిత్రాంశములలో నిలుచునవి చాల తక్కువ. పాల్కురికిసోమనాథుఁడు రచించిన బసవపురాణాదిగ్రంథములకు ప్రచారము కన్నడదేశమునందేగాని, త్రిలింగదేశములో 16వ శతాబ్దివఱకు

6. చూ. తెలంగాణా శాసనసంపుటము. 1. గూడూరు శాసనము.

నుండినట్లు నిదర్శనమేదియు లేదు. అంతకుముందు త్రిలింగదేశములో వ్యాప్తిలోనుండినది పండితప్రవర్తిత శైవమే యనుటకు నిదర్శనములు కొన్ని గానవచ్చుచున్నవి. మల్లికార్జునపండితారాధ్యులు దాక్షారామమునుండి బయలుదేరి శ్రీశైలమునకుఁ బోఁదలపెట్టి ముందుగ కృష్ణానదీతీరమందున్న వెలనాటిచోళ రాజధానియగు సనదవోలునకు వచ్చి అచట బౌద్ధగురువును వాదమున నోడించి, ఆతనిని దనశిష్యులు కడతేర్చఁగా, నానేరము తనమీఁద వేసికొని, దానికి శిక్షగా తనకన్నులూడఁదీసికొని, మరల రప్పించుకొని చోళుని రాజ్యముధ్వంస మగునట్లు శపించి యచటనుండి అమరారామమునకుఁ బోయెనని, పండితారాధ్యచరిత్రయు వాదప్రకరణముతుదిని మహిమప్రకరణము మొదటను ఈ కథ సంతరింపఁబడియున్నది. ఆరాధ్యునిశిష్యులు బౌద్ధులను జైనులను సమయింపఁజేసినట్లు ఆ గ్రంథమునందు వ్రాఁతలున్నవి.

సనదవోలునకు దగ్గఱ భట్టిప్రోలులో బౌద్ధచైత్యము ప్రాచీనమైనది. అది కృష్ణ కీవలియొడ్డున నుండినట్లు తెలియుచున్నది. బౌద్ధగురు వచటికి సమీపమునందున్న కృష్ణలంకలోని బౌద్ధదేవాలయమునకుఁ బోయినప్పు డాతని పండితశిష్యులు కడతేర్చినట్లున్నది. కాని క్రీ.శ. 7వ శతాబ్దినాఁటికే కృష్ణానదీతీరమున బౌద్ధమతానుయాయులు తరగిపోయినట్లు చీనాయాత్రికుఁడైన యువాన్‌చ్వాంగ్ వ్రాఁతలవలనఁ దెలియుచున్నది. అట్టిస్థితిలో 12వ శతాబ్దిలో చందవోలుపరిసరములలో బౌద్ధభిక్షువు లున్నారని తెలియఁజేయు నిదర్శనములు కానరావు. సనదవోలు రాజధానిగాఁ బాలించిన వెలనాటిచోళుల నాఁటి దానశాసనములు నితరుల శాసనములందువలెనే శివకేశవాలయములకు దానములు చేసినట్లే కానవచ్చుచున్నవి గాని, బౌద్ధమతానుయాయులై యుండినట్లు తెలియవచ్చుటలేదు. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు తాను వినినవిషయములనే పండితారాధ్యచరిత్రమునందు, మల్లి

ార్జున పండితారాధ్యుని మహత్త్వమును ప్రతిపాదించుటకుంగాను గూర్చిపెట్టినాఁడని శ్రీ చిలుకూరి నారాయణరావుగారు పండితారాధ్య చరిత్రపీఠికలో వ్రాసియే యున్నారు.

పాల్కుఱికిసోమనాథుఁడు బసవేశ్వర శైవవ్యాప్తికై గ్రంథములు సంతరించినవాఁడు. ఆ మతమునకుఁ బుట్టుక వ్యాప్తి, దానికి జైన ముతో విరోధముకూడ కర్ణాటకదేశమునం దేకాని త్రిలింగదేశములో నుండినట్లు నిదర్శనము లేవియుఁ గానరావు. త్రిలింగ దేశములో క్రీస్తు పూర్వమునుండియుఁ బాలకులుగా నుండిన ప్రభువు లెవ్వరయినను సర్వ జాతిమతసమత్వదృష్టితో జైనబౌద్ధముల కాశ్రయమిచ్చి వారివారి యాధ్యాత్మికప్రవృత్తికి సహాకరించినట్లే తెలియుచున్నదిగాని, జాతి మతవిరోధముల కాశ్రయ మిచ్చినట్లు తెలియవచ్చుట లేదు. ఫాహి యాన్ యువాన్ చ్వాంగు అనే చీనాదేశమునుండివచ్చిన బౌద్ధయాత్రి కులు, భారతదేశములో వైదికసంప్రదాయానుసారముగ నారాధింపఁ బడుచున్న దేవతలను బ్రాహ్మణదేవతలనియు, ఇచటివారి మతమును బ్రాహ్మణమతమనియు వ్రాసియున్నారు. వారికి వైదిక మతమనిన నేమో ? తెలియక వ్రాసినవ్రాఁతలవి. వానిని ఆంగ్లభాషలో నవత రింపఁజేసిన పాశ్చాత్యులవ్రాఁతలేని యగును. భారతదేశములో నే నాఁడును నాల్గుజాతులవారు పాటింపవలసిన విషయములే శ్రుతిస్మృతి పురాణములలో నిరూపితములైనవి గాని, బ్రాహ్మణదేవతలని, బ్రాహ్మణ మతమని వేఱుగ నేదియు లేదు. బౌద్ధమునుగూర్చి, దానికి సంబంధించిన వికాసనాశములనుగూర్చి యిప్పటివారు వ్రాయుఁవ్రాఁతలకుమూలము యువాన్ చ్వాంగు వ్రాసినవ్రాఁతలకు సంబంధించిన యాంగ్లానువాద ములే. అతఁడు విన్నవానినిగూర్చి కనినట్లు వ్రాసినవ్రాఁతలే హెచ్చు. అందుచే పాల్కుఱికిసోమనాథుని వ్రాఁతలనుబట్టికాని, యువాన్ చ్వాంగ్ వ్రాసినవ్రాఁతలనుబట్టిగాని త్రిలింగదేశములో బౌద్ధము

వైదికమతానుయాయులచే ధ్వంసముచేయఁబడినట్లుగాని, బౌద్ధమతానుయాయులు శైవులచేతిలో మడిసినారనుటగాని నిరాధారమైన విషయమని మనవిచేయుచున్నాను. ఈ కోటకేతరాజు శాసనమే ఖండితారాధ్యునినాఁడు శైవులకు బౌద్ధులతో విరోధము లేదనుటకు నిదర్శనము కాఁగలదు

త్రిలింగదేశములోని భారతీయుల, కేవి పవిత్రక్షేత్రములో ఆ త్రావులే బౌద్ధులుకూడ పవిత్రక్షేత్రములుగా భావించి యచట తమ యారామముల నేర్పఱుచుకొనినట్లు, ఇచటి బౌద్ధావశేషములను బరిశీలించిచూచినఁ దెలియవచ్చుచున్నది. క్రీ. శ. 8వ శతాబ్దిలో రచింపఁబడినట్లు నిర్ణయింపఁబడిన ఆర్యమంజుశ్రీమూలకల్పము అను బౌద్ధతాంత్రిక గ్రంథములో నిట్లున్నది.

> ఉత్తరాం దిశమాశ్రిత్య పర్వతాః సరితశ్చ యే
> పుణ్యదేశాశ్చ యే ప్రోక్తా యవగోధూమభోజినః
> సత్త్వా దయాలవో యత్ర సిద్ధిస్తేషు ధ్రువా భవేత్
> శ్రీపర్వతే మహాశైలే దక్షిణాపథసంజ్ఞికే
> శ్రీధాన్యకటకేచైవ జినధాతుధరే భువి
> సిధ్యన్తే తత్ర మన్త్రావై క్షిప్రాః సర్వార్థకర్మసు.

ఉత్తరదిక్కునుబట్టి యున్న పర్వతములు నదులు, పుణ్యప్రదేశము లనఁబడునవి, యవలు గోధుమలు భుజించెడివారున్న ప్రదేశములు, దయాస్వభావముగల జంతువులున్నచోటులు తప్పక సిద్ధిప్రదములు. శ్రీపర్వతమనెడి మహాశైలమునందును, దక్షిణాపథమనేపేరు గలిగి భూమిలో బుద్ధధాతువును ధరించిన ధాన్యకటకమునందును సర్వార్థసాధకములైన కర్మలు గలమంత్రములు శీఘ్రముగ సిద్ధించునని పైశ్లోకముల భావము. మంత్రయానమునకుఁ జెందినగ్రంథములలోఁ బ్రామాణికమై పురాతనమైన బౌద్ధగ్రంథమగు మంజుశ్రీమూలకల్పములోని పైవచనము

లనుబట్టిచూచినను, శాలిహుండాము మొదలు ఓవగంజామువఱకు సముద్రతీరమునకు సమీపములోనుండిన ఆంధ్రదేశమునకు సంబంధించిన బౌద్ధావశేషములను బరికించినను, కృష్ణవేణీనదీతీరస్థములైన బౌద్ధచైత్యములలో ధనకటకచైత్యము, దానికి మీఁదనే కృష్ణానదీతీరమునంటి శ్రీశైలముతోఁ గూడియున్న శ్రీపర్వతము - అనఁగా నాగార్జునునికొండయును బౌద్ధులకు సిద్ధిక్షేత్రము లని అచటిశిలాస్తంభములనుబట్టి, అచట ఖననపరిశోధనలో బయటఁబడుచున్న వైదిక దేవతలనుబౌద్ధావశేషములనుబట్టియువిదితమగుచునేయున్నది. వానిలోఁ గూడ ధనకటకచైత్యమునకుఁ గలవిశిష్టతయేమనఁగాఁ నది బుద్ధధాతువును ధరించియుండుట యనినాఁ డామంజుశ్రీకల్పములో నతఁడు మఱియాతనిమాటలనుబట్టిచూచిన భూమిలో బుద్ధధాతువును ధరించిన చైత్యమదియనినాఁడుకూడ. ఆ మాట సత్యమే కావలయును. కాకున్నచో అశోకుఁడు కాశీక్షేత్రమునకు సమీపమునందున్న మృగదావనమునఁ (సారనాథ్‌లో) గట్టించిన మహాచైత్యమునకు ధరణికోట చైత్యములోని బుద్ధధాతువును గొనిపోవలసినయక్కఱయుండదుగదా! ధనకటకచైత్య మత్యున్నతము బహుచిత్రచిత్రితమని పై కేతరాజు శాసనవిషయము తార్కాణించుచునేయున్నది.

శాసనములందు బౌద్ధగ్రంథములందును ధనకటకచైత్యమని యుండఁగా, పాశ్చాత్యులు మన దేశమునకుఁ జేరునాటికి అమరావతీపురము పెరిగి ధనకటకచైత్యమువఱకు వ్యాపించుటచేఁగాఁబోలు, దానికి అమరావతీస్తూపమని నామకరణముచేసి, ముందుగ వారు గ్రంథములు వ్రాయుటకు ఆంగ్లములో మొదలిడఁగా, మన తెలుగువారందఱు అమరావతీస్తూపమని స్తుతించి అమరేశ్వరలింగము నాస్తూపమునందున్న యొక ఛాయక స్తంభమునుగా నిరూపింపమొదలుపెట్టిరి. స్తూపమను శబ్దము సంస్కృతభాషలోనీవఱకు వాడఁబడినశబ్దముగాదు.

అది సింహళ దేశ భాషలో థూప్ అనియుండ, ఆశబ్దము భారత దేశము లోనికివచ్చి స్తూపమైనది. సింహళదేశములోని అనూరాధపురములో థూపారామ మనెడిబౌద్ధసంఘారామ మొకటియున్నది. బౌద్ధమతము నకు సంబంధించిన వివిధసిద్ధాంతములు, బుద్ధునిబోధలు, వివిధావశేష ములు భారత దేశమునుండియే సింహళమునకుఁ గొనిపోఁబడినను, ఈ స్తూపశబ్ద మొకటి, కొలదిరోజులక్రిందట నచటి వటవృక్షాంకురమును భారత దేశమునకుఁ గొనిరాఁబడినట్లు తెలియుచున్నది. కనుక ధన కటకచైత్యమును అమరావతీస్తూప మనుట భావ్యముకాదేమో? అని యనుకొందును. అమరావతీస్తూపములోని ఆయక స్తంభము అమరే శ్వరలింగముగా రూపొందిన దనుట, బొత్తుగా ప్రమాణసహము కాదని పాఠకులకు నా మనవి.

చారిత్రికవిమర్శకుల కింకొక మనవి. వారీవఱకు చరిత్రకారులు వ్రాసినవ్రాతల నాధారముచేసికొని, తమకుఁ దోఁచిన మఱికొన్ని విషయములను జతపఱచి, రచనలు సాగించుచున్నారు. వెనుకటి వారి చారిత్రకసిద్ధాంతములకు మూలాధారములు పాశ్చాత్యచరిత్రకారులు భారతీయావశేషములను గుఱించి యూహచేసినయూహలు. భాషా చరిత్రమునకుఁగాని, సారస్వతచరిత్రమునకుఁగాని, రాజకీయమతసాం ఘికచరిత్రనిర్మాణములకుఁగాని, వారు చూపించిన మార్గములే మన కిపు డుపాదేయములు. ప్రతివిషయమునందును పాశ్చాత్యసిద్ధాంతాను సరణమే మన కాశ్రియణీయ మగుచువచ్చినది. ప్రతివిషయమునను వారు విశేషముగఁ బరిశ్రమించియే యాయాసిద్ధాంతములను జేసి పెట్టినా రనుటలో సంశయము లేదు. కాని ఆయాకాలములోని భార తీయసంప్రదాయము లెట్లుండినవో వానిని సమగ్రముగ, సప్రమాణ ముగఁ దెలిసికొని నిరూపించుటకు వారి కవకాశము లేదు. ఉదాహర ణమునకు-ప్రాచీనకాలములో 'మతము' అనేపదము భారత దేశములో

Religion అనే పదమునకు సమానార్థముగ వాడుకలో లేదు. 'భారతీయధర్మము' అనియే వ్యవహారము సరిపడియుండ, హిందూదేశమని, హిందూమతమని పేరు పెట్టినది పాశ్చాత్యులే.

బుద్ధునిమార్గము ననుసరించి రచించినరచనలకు బౌద్ధదర్శనమనియే వ్యవహార మేర్పడియుండ నదియును బౌద్ధమతముగా రూపొందినది వారినిర్వచనమునుబట్టియే. ఇటులనే బ్రాహ్మణమత మనుశబ్దము నైతము వారిసృష్టియే యనవలెను. వైదికసంప్రదాయము లనునవి యావద్భారతమునందు కలియుగప్రారంభమునుండి నేటివఱకు నిచటి మానవులందఱిలోను అవిచ్ఛిన్నముగ వచ్చుచు నిలిచియేయున్నవి. కొన్నిపర్వదినములందు చేయుస్నానదానాదికములు, వివాహవిధులు, దాంపత్యభావము, శ్రాద్ధకర్మలు, భగవన్మూర్తులసమారాధనములు, గ్రహణాదులలోఁ జేయువిధులు, భారతీయులందఱిలోన తరతమభావములలో నేకసూత్రసంబద్ధములై కానవచ్చుచునేయున్నవి. అట్టివన్నియు వైదికాచారములే. శ్రుతిస్మృతిపురాణములలో నేకసూత్రసంబద్ధమైన వైదికధర్మమే ప్రతిపాదితమైన దనువిషయమును గుర్తింపఁజాలినప్పుడుగాని వైదికసంప్రదాయము లననేమో? తెలియుటకవకాశము లేదు. వేదాదిభారతీయవాఙ్మయమునకుఁ గాలనిర్ణయము తత్పురస్కృతముగఁ జేసిన ఆర్యద్రవిడవిభాగమును వేఱొకచోటఁ బెట్టి, ప్రాచీనభారతీయసాంప్రదాయముల నెఱుఁగవలె నని గాఢమైన కృషి జరిగినప్పుడు భారతదేశచరిత్రము నూతనముగఁ దయారగును. అట్టి యత్నము జరిగిననాఁడుగాని నాయీవ్రాఁతలు చాలమందికి విరుద్ధముగను, కొంతమందికి ఛాందసముగను గానవచ్చును. గతానుగతికముగ పోవుటయే, ఛాందసశబ్దమున కర్థమైనచో, నావ్రాఁత చాదస్తము కాదని తెలుపుకొనుచు, నా మాటలలో నేపాటిదైన సత్యము సారము నుండిన నాదరించి, వెనుకటి దశాబ్దులలో ప్రసిద్ధులైనవారి

యూహలకు విరుద్ధముగ వ్రాసితినని యాగ్రహింపకుందురుగాక యని సహృదయులకు నా మనవి.

కొంతకాలముక్రిందటివఱకు కృష్ణవేణీనదీతీరమున కిరుపార్శ్వము లందు బౌద్ధనిర్మాణములయవశేషములు విశేషముగఁ గాన్పించుట, వానికి పూజాపురస్కారములు లేక చతికిలఁబడుట చూచి, యొకప్పుడీప్రాంతములో బౌద్ధము చాలవ్యాప్తిలోనుండి,తరువాతఁ గొందఱిచే ధ్వంసము చేయఁబడినదని యూహించుట జరిగినది. ఈ విధ్వంసము శైవమతము నవలంబించి విజయపురి రాజధానిగాఁ బాలించిన విష్ణుకుండినులపాలనమునుండియు నారంభమైన దనియు నింతకుముం దూహచేయుట జరిగినది. అంతకుముం దాప్రాంతమునకుఁ బాలకులుగా నుండిన ఇక్ష్వాకులసమయములో నాగార్జునకొండమీఁద బౌద్ధనిర్మాణములు జరిగినట్లు శాసనప్రమాణములబట్టి తెలియవచ్చుట చేతను, అట్టినిర్మాణములకుఁ బూనుకొనక శివకేశవాదుల నారాధించినట్లు విష్ణుకుండినులశాసనములనుబట్టి తెలియవచ్చుటచేతను బౌద్ధనిర్మాణవిధ్వంసము వారితో నారంభమైన ట్లూహించుట జరిగినది. కాని యీనడుమ నాగార్జునసాగరునిర్మాణమునకై విజయపురిని బైటఁ బెట్టునరికి, అచట బౌద్ధావశేషము లేగాక అశ్వమేధయాగచితులు, శివకేశవాదిమూర్తులు కార్తికేయాదివిగ్రహములు ప్రాచీనదేవాలయములు బయటఁబడుచున్నవి. వీనినిబట్టి, ఈశ్వరలింగములు ఆపరిసరములలో చిరకాలమునుండియు నుండి ఆరాధింపఁబడుచుండినట్లే తెలియవచ్చుచున్నదనుట స్పష్టము.

నాగార్జునునికొండమీఁదనుండి బయటఁబడిన బౌద్ధావశేషములనుబట్టి తెలియవచ్చెడి యంశములనుగూర్చి యూహించుటతో పాటు, వైదికావశేషములనుబట్టికూడ ప్రాచీనవైదికసంప్రదాయానుసారముగ నూహచేసినచో నచటి ఆయక స్తంభము లేవియు శివలింగములు కాలే

దని స్పష్టముగాఁ దోఁపదు. ఏమన నచట ఆయక స్తంభములు వేఱుగను శివలింగములు వేఱుగను గనఁబడుచునే యున్నవిగనుక. అశ్వమేధాశ్వమునకు సంబంధించిన బొమ్మలతోపాటు శివకేశవాదుల యాలయములుకూడ బయటఁబడుచున్ననాఁడుకూడ, బౌద్ధస్తూపములోని ఆయక స్తంభములు శివలింగములుగా మాఱిన వనుటగాని, బౌద్ధసంఘారామములే త్రిలింగ దేశములోని పంచారామములుగా మాఱినవనుటగాని, యుక్తిసహము ప్రమాణసిద్ధము కాదని నామనవి. భారతీయవైదికసంప్రదాయము లనఁగా నేమో? తెలియకుండఁగనే ఆ సంప్రదాయానుసారముగ నిర్మితమైన నిర్మాణములను గూర్చి వేఱొకవిధముగ నూహించుట న్యాయము గాదనియు నా మనవి.

ధాన్యకటకము రాజధానిగాఁ బాలించిన శాతవాహనులు, శ్రీపర్వతముమీఁది విజయపురి రాజధానిగాఁ బాలించిన యిక్ష్వాకులును, అశ్వమేధయాగములు చేసినట్లు వారివారినాఁటిశాసనములు తెలుపుచుండుటచే, వారు కేవలము వైదికధర్మపాలకులే యనుట స్పష్టము. వారివారిపాలనసమయములో బయలుదేరిన యచటిబౌద్ధనిర్మాణము ధక్కడికోటల నానుకొనియుండుటచేతను, వారివారి భోగినులమూలమున పాలకులసాహాయ్యముతో నిర్మింపఁబడిన వనుటయు సత్యము. ఆ కల్పమున దక్షిణాపథమున బౌద్ధమవతరించిననాఁటి జాతిమతసమన్వయ మేనాఁడును ఏకరూపముగనే నిలచియుండుటచే, బ్రాహ్మణమతవ్యాప్తి వచ్చిననాఁడు బౌద్ధమతము ధ్వంసమై బౌద్ధసంఘారామములు త్రిలింగ దేశములోని పంచారామములైనవనుటగాని, ఆయక స్తంభములు శివలింగములైన వనుటగాని యెట్లును సరిపడనియూహ యని నా మనవి.

గ్రంథస్వీకారము — సమీక్ష.

—(శ్రీ బండారు తమ్మయ్య)

(1) శివానందలహరి; సౌందర్యలహరి :— కొన్ని పుటలు 100- వెల రు 2-8-0. ప్రకాశకులు : శ్రీశైల వీరశైవసంఘము. అనంతపురము.

శ్రీ శంకర భగవత్పాదులు సంస్కృతములో రచించిన సుప్రసిద్ధ శివశక్తిస్తోత్రము లీ రెండిటికి నిదివఱలో గీర్వాణభాషలో వ్యాఖ్యానములు, ఆంధ్రభాషలో పద్యానువాదములు పెక్కు వెలసియే యున్నవి. అనంతపురవాస్తవ్యులు విద్వాన్ శ్రీ తలచుర్ల కళానిధిగారు రచించిన ఆంధ్రవచన వివరణములతో వీనిని నేడు నూత్నముగపయి శ్రీశైలవీరశైవసంఘము వారు ప్రకటించుట ముదావహము. కళానిధి గారి వివరణము సులభశైలిలో సరళముగ సాగినది. శ్రీశైలవీరశైవ సంఘాధ్యక్షులు శ్రీ బి. జూగప్ప M.A. I.A.S. (Retired Collector) ఆంగ్లాంధ్రములలో రచించిన 30 పుటల పీఠికయు, శ్రీశైలజగద్గురు వాగీశపండితారాధ్యస్వాములవారు "ప్రార్థనము" అను పేరితో ప్రకటించిన 8 పుటల ప్రస్తావనయు నీగ్రంథమున కమూల్యాలంకారములుగనున్నవి. వానిని చదువరులు శ్రద్ధతో పఠింపఁదగును. శంకరాచార్యుల వారు మునుమున్ను కేవల మాయాద్వైతవాదమును (జగన్మిథ్య బ్రహ్మసత్యమ్) ప్రతిపాదించినను తాను రాను శక్తివిశిష్టాద్వైతము (వీరశైవము) నామోదించి వీరశైవపంచాచార్యులలో ప్రథముఁడయిన రేణుకాచార్యునివలన చంద్రమౌళీశ్వరలింగమును బడసి తమ శృంగేరీ పీఠమున స్థాపించి పూజించి తరించినట్లు లనుశ్రుతముగ శంకరాచార్య పీఠమువారే ప్రకటించిన గ్రంథములవలననే తెలియుచున్నది. నేటికి నా లింగమును తదాచార్య పరంపర వారు పూజించుచునేయున్నారు. శంకరుని మాయావాదము, జగన్మిథ్యావాదము, ఈశావాస్యోపనిషత్తు మున్నగు శ్రుతులు ప్రతిపాదించిన వేదాంత

పురసంస్థానమున నేగాక బొబ్బిలి, ఉయ్యూరు, గద్వాల, జయపురము మున్నగు పలు సంస్థానములలో సత్కరింపఁబడినవారు.

మచ్చునకుఁ గొన్నిపద్యములు.

దళదింద్రోపల నీలవేణి, త్రిజగత్కల్యాణి, కైవల్యని ।
శ్చలని శ్రేణి, సరోజపాణి, మధుమానసస్వైర సంచారకో ।
కిలవాగ్వాణి, యుపేంద్రరాణి, చపలక్రీడారతిన్ బాసి, భా
సిలు నీగృహమ్ములో నిరతమున్ శ్రీ సూర్యరాయాగ్రణీ. (ప 6)

భాసిల్లెన్ భయదీయమూర్తి దిలకింపన్ బీఠికాపట్టిలో ।
శ్రీసామ్రాజ్యరమార్పితాంసమయి, దోర్వీర్యప్రసాదైకనా ।
నాసామంతశిరోవతంసమయి, పుణ్యశ్రీమదాండాళు దే ।
వీసన్మానస రాజహంసమయి తీరిన్ సూర్యరాయాగ్రణీ. (ప 68)

కందగీత గర్భచంపకమాల

సురధరధీరసుస్థిర యశోధీర పూర్ణవితీర్ణకర్ణ భా
స్వరచరితాన్వితా! హరికృపారసపూర మహాగభీర ధీ
కరవరజైత్ర! సంభృతవికస్వర తేజ! కవీంద్రభోజ! బం
ధురగుణధీమతీ! స్తుతవిధుస్మరరూప! సూర్యభూపతీ. (ప 101)

చక్రధ్వజబంధము

పురహార ధరవర దరశర
హారదలదంబురుహా సదృశోంచితలీలా
మురవరహార పదజాలా
సురుచిరతరగుణవిశాల! సూర్యనృపాలా. (ప. 105)

(3) శ్రీ జోగినాథశతకము :- (పోకెట్ సైజు) పుటలు 180. వెల 0-4-0. కర్త: ఎం. రంగకృష్ణమాచార్యులుగారు B.O.L. ప్రకాశకులు : శ్రీరంగనాథ సరస్వతీభవనము, ఆందోలు, మెదక్ జిల్లా.

తెలంగాణా మెదక్ జిల్లా జోగిపేటలో వెలసిన జోగినాథేశ్వరుని పయి చక్కని ఆటవెలఁది గీతములతో రచించిన కృతియిది. కృతికర్త శ్రీ వైష్ణవకులజులయ్యు నభేదబుద్ధితో దీనిని శివునిపయిఁ గూర్చుట ముదావహము. కవి బాల్యగురువులగు వీరశైవులు, శివశ్రీమఠము సిద్ధి వీరయ్యగారికి అంకితి మొనర్చిరి వారి గురుత్వమే కవిగారి సహజశివ భక్తికి బీజావాపమయియుండును. జోగినాథాలయచిత్రపటమిందుఁ జేర్చినది. పద్యములు చక్కనిధారాశుద్ధితో మంచిమంచి నీతులతో వేమనయోగి పద్యములఁ దలపించుచున్నవి. మచ్చునకు 4 పద్యములు.

కఠినచిత్తుఁడైనఁ గలహభోజనుఁడైన
పిసినిగొట్టయైన భీరుఁడైన
గాజులగలగలకుఁ గరఁగిపోదురుసుమ్మ
జోగిపేటనాథ. (ప. 14)

కవులఁ బండితులను గౌరవింపనివారు
నాగరకులుగారు నరులుగారు
మణులఁ బాఱవేయు మనుజుఁడే దనుజుఁడౌ. (ప 17)
జోగిపేటనాథ... —

కుక్కచేష్టలుండి నక్కజిత్తులుగల్గి
పిల్లిమాటలాడు పెంకివాని
నమ్మరాదుధరణి నమ్మినఁ దెగఁజంపు
జోగిపేటనాథ. (ప 19)

తేనెకుండలోనఁ దెలిసియో తెలియకో
నీటిబొట్టువేయ నీరెయగును
శ్రేష్ఠుఁడైనఁ దప్పు చేసినఁ జెడిపోవు
జోగిపేటనాథ (ప 50)

(4) మంజరీ (సంస్కృత ఖండకావ్యమ్) క్రౌను పుటలు 50.
వెల రు 1-00.

(5) నవ్యగీతాలు- క్రౌనుపుటలు 64. వెల రు 1-30.

కృతికర్త :- ఉభయభాషాప్రవీణ, శ్రీ జాస్తి వేంకటనరసయ్య గారు. ప్రధానాంధ్రోపాధ్యాయులు :- శ్రీ రాచమల్లువారి హైస్కూలు, చిలకలూరిపేట, గుంటూరుజిల్లా.

ప్రకాశకులు :- కోగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావుగారు, కార్యదర్శి, భారతీయసమితి :- పామఱ్ఱు, కృష్ణాజిల్లా.

మిత్రులు శ్రీ వేంకటనరసయ్యగారు జాతీయ మధురకవిగా పేరెన్నికగన్నవారు. అభినవతిక్కన, తెలుఁగులెంక శ్రీ తుమ్మల సీతారామమూర్తిచౌదరిగారి భాగినేయులు- వీరు రచించిన కృతులు చాల వఱకీ కళ్యాణకల్పవల్లి పూర్వసంచికలలో సమీక్ష చేయఁబడియేయున్నవి వీరి యాదర్శజీవితము ఆంధ్రమహాజనులందఱకు ననుష్ఠేయమని చెప్పనవసరము లేదు. అస్ఖలిత బ్రహ్మచర్యము ననుష్ఠించుచున్న మహనీయులు వీరు. చిలకలూరిపేట హైస్కూలులో విద్యార్థి వసతిగృహములో వీరుండుగది పూర్వ ఋషీశ్వరుల గురుకులములను స్మరింపఁజేయును. విద్యార్థులు పలువురు వీరిని చుట్టుముట్టియుత్తేజకములను వీరియుద్బోధనములనంది కృతార్థులగుచుందురు. బ్రిటీషుప్రభుత్వము హయాములో వీరు గాంధీమహాత్ముని జాతీయోద్యమమునఁ బాల్గొని పలువురు దేశనాయకులతో పాటు శ్రీకృష్ణజన్మస్థానము నలంకరించి పలు సంవత్సరములు ప్రభుత్వమువారి యాతిథ్యమునంది కృతార్థులయినారు. వీ దెసనున్నను మంచినిగ్రహించి ప్రశంసించుట వీరికి వెన్నతోఁ బెట్టినవి. పయిరెండు కృతులు వీరు బహుముఖములుగఁ గావించిన యేతాదృశ ప్రశంసలకాదర్శకములయి వీరి యుభయభాషాప్రావీణ్యమును ప్రదర్శించుచున్నవి.

(4) మంజరిలో విషయసూచికలోని రామతీర్థమహాముని: శ్రీ నాగేశ్వరచంద్రిమా:, కుసుమాంజలి:, శ్రీభగవద్గీతా:, కృష్ణాచార్యసుధాకర:, సీతారామార్యకోకిల:, శ్రీరాజేంద్రప్రసాదు, రాష్ట్రపతి రాధాకృష్ణ:, శ్రీ మళయాళస్వామి,సాహితీసభా: శక్తిదర్శనం, మహమ్మదు మహావక్తా, ఏసుక్రీస్తు:, రామనాథసుధాకర:, నీలంరాజు మహామాని:, లక్ష్మీనరసచంద్రమా:, ఆంజనేయమహామతి:,కవిరాజా రామస్వామి, ఆంధ్రకేసరి పత్రికా,చంద్రిమాళి మహాతరు: సత్యనారాయణాచార్య:, ఉన్నవమహానట:, ఆదంసాహేబుకోకిల:మున్నగు 48 శీర్షికలు యావ్యక్తులగూర్చి గావించిన ప్రశంసలని వ్యక్తముచేయఁగలవు. మచ్చునకుఁ గొన్ని శ్లోకములు.

శాంతో దాంతో సర్వవంద్యో దేశికోత్తమపూజిత:। సర్వవిద్యా
సమాయుక్త: రాధాకృష్ణమహామతి:।
వినోబావిశ్వశ్రేష్ఠమూర్తి భారతీయ మహాముని:
దదాతిప్లవసందేశం ధర్మమోక్షార్థసిద్ధయే,
బాపూజీశిష్యశిక్షార్థం ఉపవాసవ్రతీసదా.
తస్యవాణిం సమాకర్ణ్య భారతీయా: సజాగరా:
శ్రీకాశీ జలధిజాత: కృష్ణాచార్యసుధాకర:,
అపారపాండితీజ్యోత్స్నాం అకరోత్ దిక్షువ్యాపినీం.

కవిగారియు,దువ్వూరి రామిరెడ్డి,తుమ్మల సీతారామమూర్తిగారలయు చిత్రపటములిందుఁ జేర్పఁబడినవి.

(5) నవగీతాలు :- పయిదానివలెనే యిందలి శీర్షికలు సుస్వరాలు, గ్రంథాలయము, సైనికశిక్షణ, బ్లాకుమార్కెట్టు, అడుసుమిల్లి శ్రీనివాసరావు, శ్రీ యం. తిమ్మరాజుగారు, ఆదికవి, చిన్నయసూరి, సూరిబాబు, మున్నగునవి 59 అందుఁ గావింపఁబడిన ప్రశంసలను సూచించుచుండును. గీతాలు అనుపదమిందు చాలవఱకు

గేయరచనలని స్ఫురింపఁగలదు. కాని గేయములతోపాటు ఇందు పద్యరచనలుకలవు. ఇదిచాలవఱ కాంధ్రకృతియైనను నిందును మధ్య మధ్య సంస్కృతశ్లోకరచనములుకలవు. తెలుఁగుపద్యములు వీరి మధుర కవితకాదర్శములుగా నుండును. మచ్చునకుఁ గొన్ని.

గ్రంథాలయము.

ఆలయములందు ఘనమ్ । ఆలయము గ్రంథాలయం ఆలసింపక

గ్రామగ్రామాలలో స్థాపింపుడీ ॥ఆల॥

ప్రయోజనవిద్య.

చదువు చదివినపెద్దలారా, సదయులగునో సుజనులారా!

హృదయములపై చేయినుంచి చదువరుల దేశమున నెంచి

తెలియుడీ యీ వివరము, సిలుపువడమ్మా పరువము (చదు)

ఆదికవి.

నన్నయభట్టు తెల్గుకవినాథులకందఱకాద్యుఁడై సు సం ।

పన్నత సంస్కృతాంధ్రముల పండిన భారతమాంధ్రజాతికిన్ ।

పెన్నిధిగానొసంగి సుమపేశలమైన కవిత్వచంద్రికన్

గ్రొన్నెలవోలె వెల్గెడిని కొమ్ములుపండఁగ సాహితీదివిన్.

వైదికధర్మమేజగతిఁ బావనమైనదటంచు దెల్పన ।

మ్మోదము మానసంబునను ముప్పిరిగొందఁగ వ్రాసెనాతఁడా!

సుందరసత్యమంగళ సుశోభిత భారతమాంధ్రశారదా!

నందనకల్పవృక్షమగునా? యనిసన్నుతిఁ జేయఁగాబుధుల్.

ఈ రెండవపద్యములో మొదటిపాదము గుర్వక్షరపూర్వకమగు దకార ప్రాసముతో నారంభింపఁబడి యట్టిప్రాసమే రెండవపాదమునఁ బాటింపఁబడినది. మూఁడునాల్గుపాదములలో బిందుపూర్వక దప్రాసము వాడఁబడినది. ఇది సాధువేనాయనిమానందియము. (ప్రాసాక్ష రము కొన్నిపాదములలో బిందుపూర్వకము, మఱికొన్నిపాదములలో

సామాన్యగుర్వక్షర పూర్వకముగా నుండరాదనియే మా తలంపు. తత్రాపి ఆదికవి దృష్టిలోనివి సమ్మతమగునా? కవిగారి జనకులు పౌరాణికులు శ్రీ జాస్తి సుబ్బయ్యగారియు, గ్రంథరచనాప్రోత్సాహకులు శ్రీ మురికిపూడి సత్యనారాయణాచార్యులుగారియుఁ జిత్రపటము లిందుఁ జేరినవి.

ఈ రెండు గ్రంథములందునుగూడ భారతీ సమితి కార్యదర్శి శ్రీ కొగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావుగారు వ్రాసిన పరిచయము, నరసయ్యగారి జీవితవిశేషము లెఱుంగఁగోరువారు తప్పక పఠింపఁదగును.

(6) ప్రవక్తలు :- క్రొను పుటలు 34 వెల రు 1-00,

రచయితలు :- శ్రీ జాస్తి వేంకటనరసయ్యగారు, ఆంధ్రోపాధ్యాయులు, చిలకలూరిపేట.

(2) విద్వాన్ షేకు దావూదుకవిగారు :- ఆంధ్రపండితులు, ఉస్మానియా కళాశాల, కర్నూలు.

ఈ కవిద్వయ మాంధ్రలోకమునకు సుపరిచితులే. నరసయ్యగారినిగూర్చి 4,5 గ్రంథముల సమీక్షలోఁ జెప్పియున్నాము. దావూదుగారు జన్మతః మహమ్మదీయులయ్యు సరసతరాంధ్రకవిగా వాసికెక్కినవారు. మధురమధురమగు వారి 'దాసీపన్నా'యను గ్రంథమీపత్రిక పూర్వసంచిక యొకదానిలో సమీక్షచేయఁబడినది. వారినిగూర్చిన పరిచయ మీ గ్రంథారంభమున తుమ్మల సీతారామమూర్తిగారు, మరుపూరు కోదండరామిరెడ్డిగారు, కొగంటి దుర్గామల్లికార్జునరావుగారు గూడఁ గావించియున్నారు. ఆస్థానకవి శ్రీ కాశీకృష్ణాచార్యులగారియు, కవిసమ్రాట్ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారియు నాశీస్సులుగూడ మునుముందేయున్నవి. శ్రీతిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామియు, గ్రంథ ప్రోత్సాహకులు శ్రీ మురికిపూడి సత్యనారాయణాచార్యులుగారియుఁ జిత్రపటములు చేర్పఁబడినవి

ఇందుఁ జేర్పఁబడిన ప్రవక్తలు, శ్రీ శంకరాచార్యులు, రామానుజాచార్యులు, రామకృష్ణపరమహంస, గౌతమబుద్ధుఁడు, దయానందసరస్వతి, గురునానక్, మహావీరస్వామి, (వర్ధమానుఁడు) కబీరుదాసు :- వీరలమతసిద్ధాంతములు, బోధనలు, జీవితవిశేషములు మొన్నగు పలువిషయములిందు మృదుమధురములగు సరళవచనములలో వర్ణింపఁబడుట ముదావహము. ఆంధ్రులెల్లరు దీనికి స్వాగతమొసంగి తత్ప్రచారమునకుఁ దోడ్పడెదరుగాక యని హెచ్చరించుచున్నాము. మచ్చునకుఁ గొన్నివచనముల నుల్లేఖింతుము.

రామకృష్ణ పరమహంస :- కామినీకనకములు దుర్గమపర్వతములని వీరిభావము. కాని వీనివిషయమును వీరు ఇతరులవలె విషయవాసనాబలమున నెఱిఁగినవారుకారు. వీరిదృష్టిననుసరించి స్త్రీ భోగవిలాసవస్తువు కాదు. పూజింపఁదగినవస్తువు. కామదేవునకు దాసుఁడై భోగవిలాసముల మగ్నుఁడైన నరుఁడు సిద్ధిలాభముల పొందఁజాలఁడు. కాని తనజీవితమున రూపమునకు దాసుఁడై యుండును.

ఇఁక ధనమునుగూర్చియు వీరియభిప్రాయము ఇంతియ. నరుఁడు ధనమునకు దాసుఁడుకారాదు. ధనమును తనదాసిగఁ జేసికొనవలయును. ఎవరుగాని దానివిషయమై వృథాభిమానముంచరాదు.

స్వామి దయానందసరస్వతి :- జీవుఁడు:—దయానందులవారి సిద్ధాంతమున జీవాత్మనుగూర్చి విశేషభాగము ప్రకటింపఁబడినది. వీరు ఈశ్వరుని, జీవుని, ప్రకృతిని మూఁడింటి ననాదియని, యనంతమని యంగీకరింతురు. వీరియభిప్రాయమనుసరించి జీవుఁడు కర్మమాచరించుటకు స్వతంత్రుఁడు. కాని దానిఫలమువనుభవించు విషయమున మాత్రము పరతంత్రుఁడు. జీవుఁడు ఏవిధమైన శుభాశుభకర్మలాచరించునో వానిఫలము నాతఁడు తప్పక యనుభవింపవలసివచ్చును. జీవుఁడు పరమాత్మునికంటె మిక్కిలి భిన్నుఁడు.

కబీరుదాసు :- ఆడంబరత్యాగము :- కబీరుగారి భాషణములవలన కర్మలవలన మనకు ఆడంబరము విడువవలయునన్న ఉపదేశములభించును. ధార్మికాడంబరము వారికి చాల బాధకూర్చును. కావున నట్టి సాధువులను ఘోరముగ విమర్శింతురు. ఆడంబరమునే శరణముగా గ్రహించి తమ్ము తాము చాలగొప్పవారని ప్రదర్శించుకొను నలవాటు చాలమందికిఁ గలదు.

(7) భార్గవ రామాయణము :- డెమ్మిపుటలు 290. వెల రు 5-00. కర్త :- శ్రీ అనంతపంతుల రామలింగస్వామిగారు, పార్వతీపురము.

పేరినిబట్టియే యిది పరశురాముని చరితమని చదువరులు గ్రహింపఁగలరు. మిత్రులు రామలింగస్వామిగారు సరసకవితాధురంధరులు నిజనామాంకితుండగు తెనాలి రామలింగకవియెడ వీరికి గౌరవము మెండు. భువనవిజయము, గణేశతత్త్వము, వికటవాణి యనుకృతులలో నావికటకవినిగూర్చి వీరుతమ భక్తిభావమును బాగుగఁబ్రదర్శించియున్నారు. తెనాలి రామలింగకవి (రామకృష్ణుఁడు) ఉద్భటారాధ్య చరిత్ర, ఘటికాచలమాహాత్మ్య, పాండురంగమాహాత్మ్య కృతులఁబట్టి యాతని వికటత్వము లోకమునకుఁ బ్రకటితము గాకపోయినను ఆతని గూర్చి వెలసిన వాడుక కథలు. ఆతని పేరనున్న చాటుపద్యములవలన నది లోకమునకుఁ జిరవిదితమయియున్నది. రామలింగకవివలె రామలింగస్వామిగారుకూడ పరిహాసకవితాప్రియులు. దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిగారి "కృష్ణపక్ష" కృతికిఁ బ్రతిగా వీరురచించిన "శుక్లపక్షము" పలువురకుఁ బరిచితమయినదే. అది భావకవిత్వమను పేరితో భావరహిత కవిత చెప్పు కుకవులకు శూలమువంటిది. "కుకవి"యను పేరితోఁజెప్పిన వీరి ఖండకృతి యు నట్టిదే. ప్రకృతకృతి వేర్వేరు పురాణాదికములు, భారత రామాయణాదులలో విడివిడిగానున్న పరశురాముని చరితమును క్రోడీకరించినది. తమ సరసకవిత్వముతో నీ మహాగ్రంథమును

గ్రథించుట చాలముదావహము. భార్గవసగోత్రులగు వీరీభార్గవ రామాయణము రచించుట మిక్కిలి సముచితము.

వాల్మీకిరచించిన శ్రీరామాయణ మాఱుకాండములుగ విభక్త మయియుండుట, వీరీ భార్గవరామాయణమునుగూడ, అవతారకాండము, అభ్యుదయకాండము, సుదర్శనకాండము, యాత్రాకాండము, యాగకాండము, ఆశ్రమ కాండమునవెడి యాఱు కాండములుగ రచించిరి. ఆయాకాండములందు వర్ణితములయిన విషయముల సూచికలాయాకాండముల పేర్లక్రింద వరుసగ నుదాహృతములయి యున్నవి. అభీష్టవిషయములఁ బఠింపనెంచువారి కిది యెంతయు నుపకరించును. కృతిని దివంగతులయిన జననీజనకులకుఁ గవి భక్తితో నంకితమొనర్చి పితృఋణవిముక్తిఁజెందిరి. ముఖపత్రమున పరశుహస్తుఁడు, ధనుర్బాణయుక్తుఁడునగు భార్గవరాముని చిత్రపటమున్నది. దాని క్రిందనే

మొగమున వాల్గువేదములు, మూఁపునఁజాపము, సవ్యపాణి నె।
న్నిగరపుగండగొడ్డలి,వినీల రుచిస్ఫురితాక్షమాలలొ।
ప్పఁగ గళసీమ,ఫాలమున భస్మపురేఖలు బాజువీన, కెం।
జిగినిగిరించు మాళిఁగొను చిన్మయమూర్తిని రాముఁగొల్చెదన్.

అను పద్యము చేర్చఁబడినది. వెనుక ముఖపత్రమునఁ గవిగారి చిత్రపటము వారు రచించినకృతుల నామములు నుదాహృతములయినవి. గ్రంథము నామూలాగ్రము చదివి పాఠకులు దీనికి స్వాగత మొసంగఁ బ్రార్థింతుము.

మచ్చునకుఁ గొన్ని పద్యములు

సీ. పరశురాముగాథ బహుపురాణమ్ములఁ
గలదుకాని ఖండఖండములుగ
నద్దియుంటఁజేసి యద్దానిఁగ్రోడీక
రించి నే రచింపనెంచినాఁడ.

చ. కృతయుగమందు సంభవిలి యీ యుగమందున నేటికిందపో
రతుఁడయియుండు రాముని నిరంతరగాథ రచింపశక్యమే
మితిమెయినాడనౌనని సమీక్షితముఖ్య కథావిశేష సం
యుతముగ సంతరించితిని యుక్తిని సత్రిపురీతిసీకృతిన్.

(మనవి నుండి)

అతిసిద్ధుఁడు కవిత్వతత్త్వవిదుఁడై, వ్యంగోక్తినిష్ణాతుఁడై
నుతనానావిధవర్ణనప్రవరుఁడై, నుత్తాన్యపీవాద సం
గతుఁడై,పండితుఁడై,యశస్సహితుఁడై,కావ్యాత్ముఁడై హాస్యవా
క్పతురాస్యుండగు రామలింగకవి నస్మద్దేశికుంగొల్చెదన్.

(అంజలి నుండి)

శా. పాపాత్మా! యని నన్నుఁబొమ్మనుచు సంభాషించితీవారయే
పాపవ్యాప్తి కేని నిమ్కృతిఁదలంకన్ వచ్చు భో క్తన్యసా
నీపాపాప్తియటంచుఁజాటు స్మృతివింటేకంతము న్వచ్చి సం
తాపం జేదుచుఁ దల్లిఁ జంపిన భవత్పాపంబు భావింపవో.

(అభ్యుదయకాండము ప 140)

చ. సురనుతభామ! భస్మరుచి సుందరభూష! విషాహిభూష! సం
సరణ మహాబ్ధిశోష! దివిమర్దన భృంగశిరీష!కుంయమీ
శ్వరకృతవేదఘోష! నుతిజన్యజగీష! మహామనీష! దో
షరమశివా!భవా! శ్రితశుభంకర!శత్రుచమూభయంకరా. (ప165)

ఉ. పుట్టుకతోడనే చెవులఁబుట్టినకుండలమున్ తనూలతం
దొట్టినభర్మవర్మమును దోరిపుదీధితు లీనఁగర్ణుఁడ
ప్పట్టున బాలభాస్కరుని భాతిగఁదోఁచుటఁ జూచి మెచ్చి తా
నెట్టన రాముఁడాతనికి నేరుపనొప్పి నిజాస్త్రసంపదిచ్చెన్.

(ఆశ్రమకాండము ప 95)

అర్థశక్తిమూలా యథా

శ్లో. దిగ్జైత్రయాత్రాసన్నద్ధే సూర్యరాయమహీపతౌ
సందావితా ద్విపయూథై ర్మృగేంద్రాః కందరాంతరాత్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర శత్రవః పలాయ్య గుహాంతరేషు ప్రవిష్టా ఇత్యర్థశక్తిమూలా వ్యంజనా. న చాత్ర అనుమానేన తత్ప్రతీతిః. వ్యంగ్య వ్యంజనయో ర్నియతసాహచర్యాభావాత్. నాపిశబ్దశక్తిః ప్రకృత శబ్దేషు యస్య కస్యచిచ్ఛబ్దస్య విపక్షవృత్తిపర్వతగుహాధికరణత్వా బోధకత్వాత్. అతోఽర్థశక్తిమూలావ్యంజనైవ. అర్థశక్తిమూలా ముదాహరతి దిగితి. సూర్యరాయమహీపతౌ దిశాం జైత్రయాత్రాయాం సన్నద్ధే సతి మృగేంద్రా స్సింహాదయః కందరాంతరాత్ గుహాంతరాత్ ద్విపయూథై స్సందావితా ద్రావితాః. అర్థశక్తిమూలత్వం వివృణోతి అత్రేతి. శబ్దనియమానపేక్షణా దర్థశక్తిమూలే త్యర్థః. మహిమభట్టమతం దూషయతి నచేత్యాదినా. విద్రావస్య బహుకారణత్వా ద్వ్యాప్త్యభావ ఇతి భావః. అభిధైవ ప్రతీయమానేఽపి ప్రవర్తత ఇతి మీమాంసకమత మపి నిరాకరోతి. నాపిశబ్ద శక్తి రపీతి హేతుం దర్శయతి ప్రకృతేతి.

ఉభయశక్తిమూలా యథా

శ్లో. విష్వక్సేనో ర్జితఖ్యాతి ర్విక్రమాక్రాంతభూతలః
దేవరాజానుజో భాతి శ్రియం పుష్య న్నిరంతరమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర ఉభయశక్తిమూలక స్సూర్యరాయమహీపాలత్రివిక్రమయో రభేదబోధ ఇత్యనుసంధేయమ్.

ఉభయశక్తిమూలా ముదాహరతి విష్వగితి. విష్వక్సరితో

వ్యాప్త్యయా సేనయా ఊర్జితా ఖ్యాతి ర్యస్య సః. అన్యత్ర విష్వక్సేనేన ఆర్జితా ఖ్యాతి ర్యస్య స ఇతి. విక్రమేణ పరాక్రమే ణాక్రాంత భూమండలః పాదన్యాసే నాక్రాంతభూమండల శ్చ దేవరాజస్య ఇంద్రః స్యానుజః శౌరిః. సాధ్యవసానలక్షణయా వేంకటసూర్యరాయ సార్వభౌమః అత్ర విష్వక్సేనోర్జితఖ్యాతి రిత్యత్ర అర్థశక్తిమూలత్వం విక్రమాక్రాంతభూతల ఇతి శబ్దశక్తిమూలత్వం శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వా దితి భావః.

కావ్యమ్

వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యా మస్ఫుటత్వేన చ త్రివిధం కావ్యం.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ప్రాధాన్యే ఉత్తమం ధ్వని రితి వ్యపదిశ్యతే. అప్రాధాన్యే మధ్యమం గుణీభూతవ్యంగ్య మితి కథ్యతే. అస్ఫుటత్వేఽధమం చిత్ర మితి కథ్యతే.

ఏవం వృత్తిత్రయీ ముదాహృత్య కావ్యభేదా నిరూప్యంతే వ్యంగ్యస్యేతి. ప్రాధాన్యాదివశా దుత్తమాదికావ్యానాం ధ్వన్యాది సంజ్ఞాప్రవృత్తి రిత్యాహ ప్రాధాన్య ఇత్యాదినా. యథా లోకే కస్య చిద్వస్తున స్సంజ్ఞానార్థం ప్రదీపాదా వివ వ్యంగ్యార్థమేవ వాచ్య వాచకవైచిత్ర్యాదా మహాకవిప్రవృత్తే ర్వ్యంగ్యస్య మధ్యే విశ్రాంతి విరహేణ స్వపర్యంతం సహృదయహృదయాకర్షణా చ్చ తస్య ప్రాధాన్య మిత్యనుసంధేయం. తద్విరుద్ధ మప్రాధాన్యం. తచ్చ వ్యంగ్యస్య చారుత్వాపకర్షోపాధికృతం న స్వాభావిక మితి గుణీభూతవ్యంగ్య మిత్యత్ర చ్విప్రత్యయేన సూచ్యతే. అధమస్య కావ్యస్య అస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేన నీరసత్వా త్కేవలవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాశ్రయత్వేన ఆలేఖ్యప్రఖ్యత్వా చ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం. తచ్చ శబ్దార్థాలంకా

రయో ర్వ్యాససమాసాభ్యాం నిబంధనే శబ్దచిత్ర మర్థచిత్ర ముభయ చిత్రం చేతి త్రేధా విభజ్యతే.

ధ్వని ర్యథా

శ్లో. చేతో న స్సమవేక్షితుం యది పునః కాంత! త్వయా దీయతామ్
సంప్రత్యేక మదర్శనాం జన మముం జానాసి మత్తం స్మరమ్
ఇద్థం స్వప్వనితంబినీజనవచాం స్యాకర్ణ్య జాతా నృపా
న్రమాస్యాః ఖలు సూర్యరాయవిభువిద్విట్తోత్కాః విదేశ్యాః పరమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సూర్యరాయవిభో స్సర్వోన్నతత్వం సర్వాతిశాయి సౌందర్యం చ ధ్వన్యతే. ధ్వని ముదాహరతి చేత ఇతి. హే కాంత! ప్రాణనాథ! నః అస్మా న్పునః సమవేక్షితుం తవేతి శేషః. చేతో యది చిత్త మస్తి చే త్సంప్రతి త్వయా ఏక మదర్శనాం జన మదృశ్యాం జనం దీయతాం. తతః కి మిత్యత ఆహ అము మితి. అముం స్మరం మదనం మత్తం క్రూరం జానాసి. మూరో౽ తిక్రూరో౽పి అదృష్టాః కింకరిష్యతీతి భావః. ఇద్థం స్వప్వనితంబినీనాం వచాం స్యాకర్ణ్య శ్రుత్వా విదేశ్యా నృపాః గంతు ముద్యుక్తా ఇతి భావః. సూర్యరాయవిభువిద్విట్తోత్కా- స్సంతతః పర మత్యంతం న మ్రా స్యా అధోముఖాః. కర్తవ్యబోధాభావా దితి భావః. జాతా బభూవుః ఖలు. సర్వోన్నతత్వాదే ర్వ్యంగ్యస్య అగూఢత్వా ద్యపకర్షనిమిత్తాభావా త్ప్రాధాన్యేన ఉత్తమకావ్యత్వ మేవే త్యాహ అత్రేతి.

గుణీభూతవ్యంగ్యం యథా

శ్లో. స్తుత్యా రతి స్సా రమణీషు యుక్తమ్
యస్యాం స్వయం స్నిహ్యతి చిత్త మస్య
ఇద్థం మిథోభీక్ష్ణ మలం వదంత్యః
పశ్యంతి యోషాః ఖలు సూర్యరాయమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సూర్యరాయవిభుచంద్రం పశ్యంతీనాం సుందరీణాం ప్రసిద్ధస్మరసుందర్యా రతేశ్చ ప్రశంసనేన ధురి దృశ్యమానే తస్మిన్రాజ్ఞి మన్మథాభేదప్రతీతి ర్జాయత ఇతి వస్తునో వ్యంగ్యస్య ద్రాక్ప్రతీతే రగూఢత్వా ద్గుణీభూతత్వమ్.

గుణీభూతవ్యంగ్య ముదాహరతి స్తుత్యేతి. అస్య వేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజస్య చిత్తం మనః స్వయం యస్యాం రమణ్యాం స్నిహ్యతి సా రమణీషు స్తుత్యా స్త్రోత్రార్హా రతిః యుక్తం స్థానె. ఇత్థం రామా రమణ్యః "దోషా దోష్యా చ జోషాచేతి" ద్విరూపకోశే అభీక్ష్ణం ముహుః "ముహుః పునఃపున శ్శశ్వ దభీక్ష్ణ మసకృ త్సమా" ఇత్యమరః. మిథః పరస్పరం వదంత్య స్సత్యః సూర్యరాయం వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమ మలం పశ్యంతి. గుణీభూతత్వం వివినక్తి అత్రేత్యాదినా.

చిత్రం యథా

చిత్రం త్రివిధం. శబ్దచిత్ర మర్థచిత్ర ముభయచిత్రం చేతి. చిత్రం విభజతే చిత్ర మితి.

శబ్దచిత్రం యథా

శ్లో. ధైర్యశ్రీవిజితాహార్య శ్శౌర్యధుర్యోఽతివీర్యవాన్
సూర్యరాయవిభు ర్భాతి గాంభీర్యసరితాంపతిః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర రూపకోపమయో ర్విద్యమానయో రపి వృత్త్యనుప్రాస ఏవ కవే రభినివేశా చ్ఛబ్దచిత్రస్యైవ ప్రాధాన్యే న శబ్దచిత్రత్వం.

శబ్దచిత్ర ముదాహరతి ధైర్యేతి. ధైర్యశ్రియా ధైర్యలక్ష్మ్యా విజితా అహార్యా శ్శైలా యస్య సః. గాంభీర్యేణ సరితాంపతి

స్సముద్రః. అత్ర శబ్దచిత్రత్వం విశదీకరోతి అత్రేతి. అత్ర ధైర్య శ్రీవిజితాహార్య ఇత్యత్ర ధైర్యసంపదా శైలసదృశ ఇత్యుపమాలంకారస్య గాంభీర్యేణ పరితాంపతి రితి రూపకస్య చ సతో రపి కవే ర్వృత్త్యనుప్రాస ఏవాభినివేశా చ్ఛబ్దచిత్రస్యైవ ప్రాధాన్య మర్థ చిత్రస్య తు గుణభావ ఏవేతి నోభయచిత్రత్వ మస్యేతి తాత్పర్యం.

అర్థచిత్రం యథా

శ్లో. సూర్యరాయసపత్నౌఘదుర్గభ్రమణదుర్గతిం
 దృష్ట్వా ఝరాపదేశేన బాష్పా ణ్యుర్ఝంతి భూభృతః.

వ్యాఖ్యానమ్ .—

అత్ర అర్థసిద్ధ ఏవ అపహ్నవే కవే రభినివేశా దర్థచిత్రత్వం.
అర్థచిత్ర ముదాహరతి సూర్యరాయేతి. భూభృతః పర్వతాః దుర్గ భ్రమణదుర్గతిం వనసంచారదుర్దశాం "గతిస్తు గమనే మార్గే దశాయాం బుద్ధ్యుపాయయో" రితి రత్నమాలాయాం. దృష్ట్వా ఝరాపదేశేన జలప్రవాహవ్యాజేన బాష్పాణి నేత్రజలాని "బాష్పం నేత్రజలోష్మణో" రితి విశ్వప్రకాశః. ఉర్ఝంతి ముంచంతి. అర్థచిత్రత్వం వివినక్తి అత్రేతి. ఝరేషు బాష్పా ణ్యారోప్య తదపహ్నవేరర్థసిద్ధఏవ. కవే రభినివేశా దస్యార్థచిత్రత్వం వృత్త్యనుప్రాసే తు గుణభావ ఏవేతి. నాత్రా ప్యుభయచిత్రత్వ మితి తాత్పర్యమ్.

ఉభయచిత్రమ్

శ్లో. సామ్రాజ్యలక్ష్మీసహజానురాగ
 ప్రాగ్భారధుర్యం సమరాతిధైర్యమ్
 శ్రీసూర్యరాయం శ్రితకల్పభూజమ్
 భజంతి భూపా విధుతావలేపాః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రశబ్దార్థయో ర్ద్వయో రపి కవే రభినివేశా దుభయచిత్రత్వమ్. ఉభయచిత్ర ముదాహరతి సామ్రాజ్యేతి. భూపా రాజానః దేశాధీశసాకల్యద్యోతనా యేదం బహువచనం విధుత స్త్యక్తాః. "విధుతౌ కంపితత్యక్తా" వితి రత్నమాలాయాం. అవలేపో గర్వః స్తైవ తథోక్తా స్సంతః సామ్రాజ్యలక్ష్మ్యా స్సహజో యోఽనురాగ స్తస్య ప్రాగ్భారోఽతిశయః "ప్రాగ్భారః పుంసి శైలాగ్రభాగాతిశయయోర్మత" ఇతి నిఘంటుసారే. తస్య ధురం వహతీతి తథోక్తం. సమరేషు అధికం ధైర్యం యస్య తం శ్రితానాం కల్పభూజం శ్రీసూర్యరాయం వేంకటమహీపతిసూర్యరాయమహారాజం భజంతి సేవంతే. అత్ర శబ్దాలంకారే వృత్త్యనుప్రాసే అర్థాలంకారే రూపకాదౌ చ కవే రభినివేశా దుభయచిత్రత్వ మితి బోధ్యం. ఏవ మేవ వివృణోతి అత్రేతి. అత్ర యద్యపి ప్రాచీనై రిద మనుదాహృతం తథాపి అన్యతరప్రాధాన్యే నేతరభేదద్వయవ దుభయప్రాధాన్యే నాప్యపి సువచత్వా దవిరోధః. కించ పాదాంబుజం భవతు వో విజయాయ మంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయా ఇత్యత్ర ఉపమానుప్రాసయో రన్యోన్యనిరపేక్షత్వేన సమప్రధానభావయో స్సంసృష్టి మంగీకుర్వాణైః పూర్వై రేవోభయచిత్ర మప్యంగీకృత మి త్యవగంతవ్యం. వనూదాహృతేషు యథా యోగం విభావాదికథనేన వీరశృంగారయోః. పర్యవసానా త్కథ మధమత్వ మితి చేత్సత్యం. శబ్దార్థాలంకారయో రేవ కవివివక్షావిషయిత్వా ద్విద్యమానోపి రసో దివాచంద్రప్రకాశవ న్న ప్రతీయతే. తదుక్తం కావ్యలోకే "రసభావాదివిషయవివక్షా విరహే సతి, అలంకారనిబంధో య స్సచిత్రవిషయో మత ఇతి.

ధ్వనిహేతవః

శ్లో. వక్తా బోధ్య శ్చ కాకు శ్చ దేశః కాలోఽ న్యసన్నిధిః
వాచ్యం ప్రకరణం చేష్టేత్యాద్యా స్సన్త్య ధ్వనిహేతవః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ధ్వనిహేతూ నాహ వక్తేతి. అత్ర యద్యపి వక్త్రాదివైశిష్ట్య జ్ఞానస్య అర్థవ్యంజకత్వం కైశ్చి దనుదాహృతం తథాపి కావ్యప్రకాశ కారాదిభి స్తదుపాదానా దుదాహృత మస్మాభి రపీత్యనుసంధేయమ్.

వక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. చేతో న స్సమవేక్షితుం యది పునః కాంత! త్వయా దీయతామ్
సంప్ర త్యేక మదర్శనాంజన మముం జానాసి మత్తం స్మరమ్
ఇత్థం స్వస్వనితంబినీజనవచాం స్యాకర్ణ్య జాతా స్పృహా
నమ్రాస్యాః ఖలు సూర్యరాయవిభువీక్షోత్కా విదేశ్యాః పరమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర అదృశ్యాంజనమరత్వా ప్రయాసి చేత్త్వం క్రూరో మార స్తత్క్షణ ఏవ అమూం ర్వ్యాపాదయే దితి వస్తువక్తృవిశేషా ద్ధ్వన్యతే. వక్తృవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి చేత ఇతి. వ్యాఖ్యాతోఽయం ప్రాక్ అర్థవ్యంజకత్వం వ్యాకరోతి అత్రేతి.

బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. ఉత్కంఠితాయా మనుజేంద్రపుత్ర్యా
శ్రీసూర్యరాయేంద్రవిలోకనేన
కస్యాశ్చి దాళ్యః కథయంతి చిత్రమ్
శాకుంతలాదీ నితిహాసవాదాన్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర శకుంతలయేవ గంధర్వవివాహ స్త్వయాపి కార్య స్స

తస్యా ఇవ తవాపి సర్వజనసమ్మాన్యో భవే దితి బోద్ధవ్యవిశేషా ద్ధ్వన్యతే. బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి ఉత్కంఠితాయా ఇతి. నాయకాభిలాషిణీం కాంచి న్నాయికాం ప్రతి దూతీవచన మేతత్. ధ్వనిహేతుత్వం వివృణోతి అత్రేతి. తాదృక్సఖీరూప బోద్ధవ్యవైశిష్ట్య జ్ఞానవతాం సఖ్యా మనోరథలాభో వ్యజ్యతే.

కాకో ర్ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. రేరే సపత్నసచివా భవతాం వచాంసి
శ్రీసూర్యరాయచరణం శరణం వ్రజేతి
శ్రుత్వాపి గాఢజడిమాజని య స్స యుష్మాన్
నింద త్యసౌ న దురహంకృతి మాత్మనీనామ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రప్రథమదుర్దశాయాం యుష్మాన్ నిందతి న స్వాహంకృతిమితి కాక్వా భవాన్ యుక్తార్థబోధకః న నింద్యః. కిం తు దురహంకృతి రేవేతి వస్తు వ్యజ్యతే. కాకో ర్ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి రేరే ఇతి. ధ్వనిహేతుత్వం వివృణోతి అత్రేతి.

దేశవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. శక్తిం చ శాస్త్రాద్యవబోధనాది
వాక్కల్పనామూలనిబంధనాని
శ్రీసూర్యరాయేంద్రసభాం విశంతో
మనీషిణః కేఽపి న విశ్వసంతి.

వ్యాఖ్యానమ్ :-

అత్ర సూర్యరాయమహారాజసభారూపదేశవిశేషమహిమ్నా ప్రతిభాదిసామగ్రీం వినాపి సర్వేపి కవయో భవంతీతి వస్తు ధ్వన్యతే. తేన సూర్యరాయమహారాజే భోజరాజా దాధిక్యవిశేషోపి వ్యజ్యతే.

దేశవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి శక్తిం చేతి. శక్తిః "స్మృతి ర్వ్యతీతవిషయా మతి రాగామిగోచరా, బుద్ధి స్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా, ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా, ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం విదు" రిత్యుక్తలక్షణా ప్రతిభావిశేషః. కించేతి చార్థః శాస్త్రాద్యవబోధనాదిపాణినీయాద్యవగతిః. వాక్యకల్పనామూలనిబంధనాని ఛందశ్శాస్త్రాణి చ. ధ్వనిహేతుత్వం వివృణోతి అత్రేతి.

కాలవిశేషస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయేంద్రపదారవింద
సేవాత్వరాధీనపతే నమస్తే
నైవాతిభాషి ణ్యహా మేషపుష్ప
కాలోఽయ ముద్ధర్షమహో జనానామ్।

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర పుష్పకాల ఇతి కాలవిశేషనిర్దేశేన సూర్యరాయసార్వభౌమసేవనే సత్వరోఽపి భవా నద్య మా గమ దితి ప్రయాణనిషేధో ధ్వన్యతే. కాలవైశిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి శ్రీసూర్యరాయేతి. వివృణోతి అత్రేతి. వసంతకాలస్య కామినీనాం కామోద్రేకత్వా న్నాద్య గంతవ్య మితి గమననిషేధో ద్యోత్యత ఇతి భావః.

అన్యసన్నిధే ర్ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. చిత్తే న కావా కలయేత వైరమ్
రోమాంచ మాలోక్య మప్రలీకే
శ్రీసూర్యరాయేంద్రభుజప్రతాప
మపి స్మృతా హంత ! విభీషయంతీ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రవిభీషయంతీ త్యర్థసాన్నిధ్యబలా త్తజ్జనితోఽయం

రోమాంచ స్తతో న కస్యాపి కోపావకాశ ఇతి వస్తు ధ్వన్యతే. అన్య సన్నిధివై శిష్ట్యజ్ఞానస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి చిత్త ఇతి. ప్రతీకే అంగేషు జాతావేకవచనం "ప్రతీకో౽వయవే ఖ్యాత" ఇతి విశ్వః. వ్యాకరోతి అత్రేతి.

వాచ్యస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయనృపకుంజరఖడ్గకాంతి
భంగీజుష స్తిమిరమండలతో దివాపి
వర్త్మాస్పదం తు లవతే పరిత స్సమీర
స్తాపింఛరాజికనకాఖ్యసుగంధచోరః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్రైవ క్రీడార్థం ప్రవిశేతి వస్తు వ్యజ్యతే. వాచ్యస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి శ్రీసూర్యరాయేతి. శ్రీసూర్యరాయనృపకుంజరః శ్రీమద్వేంకటమహీపతి సూర్యరాయ రాజశ్రేష్ఠః "శార్దూల సింహనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరా" ఇతి కోశః. తస్య ఖడ్గకాంత్యాః భంగీజుషః తిమిరమండలతో నైల్యస్య ద్రష్ట్రదృష్టిప్రతిరోధకత్వా దితి భావః. వర్త్మాస్పదం లవతే. అహోపి రంతు ముపయోగాయ భవతీతి భావః. తాపింఛా స్తమాలాః "కాలస్కంధ స్తమాల స్స్యా త్తాపింఛ" ఇత్యమరః. కనకాఖ్యాని చంపకాని "కనకం చంపకే స్వర్ణే కింశుకే నాగకేసర" ఇతి విశ్వః. అత్ర ధ్వనిం విశదయతి అత్రేతి. ఇదం పౌరాంగనా మభిసారికాం ప్రతి సఖీవచన మేత దితి బోధ్యం.

ప్రకరణస్య ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. వినమ్రమదారిద్ర్యతమిస్రభాను
శ్రీసూర్యరాయేంద్రభటా వయం స్మః

కిం భ్రామ్యతో ర్వ్యాం విమతా నరేంద్రా
స్స్వరక్షణోపాయ ముపాశ్రయధ్వమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర భూభ్రమణేన న కిమపి ఫల మస్మా నేవ శరణం వ్రజ తేతి వస్తు వ్యజ్యతే. ప్రకరణస్య ధ్వనిహేతుత్వ ముదాహరతి విన ప్రేతి. విమతా మతిహీనా శ్శత్రవో వా "విమతౌ మతిహీనారీ" ఇతి విశ్వప్రకాశః. హే నరేంద్రాః! ధ్వనిం లగయతి అత్రేతి.

చేష్టాయా ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. ప్రస్తావనాయాం మనుజేంద్రకన్యా
శ్రీసూర్యరాయేంద్రగుణా వ్వరాణాం
మాతు స్సమక్షం నితరాం నిశమ్య
ముహుః పదాగ్రేణ భువం లిఖంతి.

వ్యాఖ్యానమ్ .—

అత్ర పదాగ్రేణ భువం లిఖంతీతి చేష్టయా సూర్యరాయసార్వ భౌమ ఏవ తాసా మపేక్షేతి ధ్వన్యతే. చేష్టయా ధ్వనిహేతుత్వ మాహ ప్రస్తావనాయా మితి. మనుజేంద్రకన్యా రాజకన్యకాః వరాణాం "జామాతరి వరః పుమా" నితి రత్నమాలాయాం. ప్రస్తావనాయాం ప్రశంసాయాం శ్రీసూర్యరాయేంద్రగుణాన్ నిశమ్య పఠితేభ్య ఇతి శేషః. వివృణోతి అత్రేతి. వరప్రస్తావనాయాం వేంకటమహీపతి సూర్య రాయ సార్వభౌమగుణశ్రవణసమయ ఏవ తాదృశచేష్టాకరణా త్తస్మి న్నేవ తాసా మపేక్షేతి ధ్వన్యతే.

ఆదిశబ్దేన నిర్వికారత్వస్యాపి ధ్వనిహేతుత్వం యథా

శ్లో. ఘూసేషు దష్టేషు విపక్షభూపై
శ్శ్రీసూర్యరాయాధిపసైనికానాం

న భ్రూవిభంగో న చ శూరవాదో
న చాపకర్షో న చ శంఖనాదః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర సైనికానాం నిర్వికారత్వవర్ణనా త్తృణచర్వణప్రదర్శిత దైన్యవృత్తిషు రిపుభూపాలేషు కోపోపశమో ధ్వన్యతే. వాచ్యం ప్రకరణం చేత్యాద్యా స్స్య రిత్యాదిశబ్దేన నిర్వికారత్వస్యాపి ధ్వనిహేతుత్వ మస్తీ త్యుదాహరతి ఘూసే ష్వితి. విపక్షభూపై ర్ఘాసేషు దష్టేషు సత్సు ధ్వనిం వివృణోతి అత్రేతి.

ధ్వని వి శే షాః

శ్లో. ధ్వని స్స్య ల్లక్షణామూల శ్శక్తిమూల ఇతి ద్విధా.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

ఏతా వేవ అవివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యా విత్యుచ్యేతే. తత్రాద్యః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యతయా ద్వివిధః. ఆకాంక్షాయోగ్యతయో ర్వాక్యార్థప్రతీతిహేతుత్వా త్ప్రయుక్తపదార్థస్య అనుపయోగే౽నుపపత్తౌ వా తయో రభావాత్ న కావ్యార్థస్ఫూర్తి రిత్యర్థాంతరసంక్రమణాత్యంతతిరస్కృతయో రవతారః.

ఏవం త్రివిధ మపి కావ్యం సామాన్యతో నిరూప్య తత్రి ఉత్తమకావ్యం ప్రపంచయితుం ప్రతిజానీతే. ధ్వని రిత్యాదినా. నను శాస్త్రేషు వ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వా త్తదసంభవేన వ్యంగ్యాభావే కథం ధ్వని రితి చే న్న. ధ్వని రస్తీ త్యాలంకారికాః. నాస్తీతి నైయాయికాదయః. తతః పరస్పరవిరుద్ధయో ర్విధినిషేధయో రేకత్ర సమావేశాయోగేన వ్యాఘాత్. ధ్వని ర్వాచ్యాతిశాయివ్యంగ్య మిత్యర్థః. లక్షణా మూలః. లక్షణా మూలం యస్య సః. శక్తిరభిధా మూలం

యస్య స ఇతి ప్రథమం ద్విధా ద్విప్రకారః. పున స్తౌ విభజతే ఏతా వితి. ఏతౌ పృథౌ అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽయ మవివక్షిత వాచ్యః. లక్షణామూలః లక్షణాయా వాచ్యబాధపురస్కారప్రవృత్త తయా వాచ్యస్య అవివక్షితత్వా దితి భావః. వివక్షిత మన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్ స వివక్షితాన్యపరవాచ్యః. అభిధా మూలః తత్ర అభిధాయా వాచ్యార్థబాధాభావా దితి భావః. అవి వక్షితవాచ్యం విభజతే తత్రాద్య ఇతి. అర్థాంతరే సంక్రమితం వాచ్యం యస్య సః. అత్యంతతిరస్కృతం వాచ్యం యస్య సః. తయో ర్భావ స్తత్తా. తయా అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోఽత్యంతతిరస్కృత వాచ్య ఇతి చ ద్వివిధ ఇత్యర్థః. తత్రాద్యే వాచ్యార్థ స్యానుపయోగేఽ ర్థాంతరసంక్రమణ మనుపపత్తౌ తు తిరస్కృతిః. అర్థాంతరసంక్రమిత వాచ్యే వాచ్య స్యానుపయుక్తత్వా దజహల్లక్షణామూలత్వ మత్యంత తిరస్కృతవాచ్యే తు వాచ్యస్య అనుపపన్నత్వా జ్జహల్లక్షణామూల త్వం చేతి వివేకః.

స ద్వివిధః. పదగతో వాక్యగత శ్చేతి. పున స్తం విభజతే స ఇతి. అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోఽత్యంతతిరస్కృతవాచ్య శ్చ ద్వివిధ ఇత్యర్థః.

యోఽర్థ ఉపపద్యమానోపి తావతానుపయోగాత్ ప్రజి సూత్రవ దుపయుక్తార్థాంతరపంవలనేన స్వయం వ దృశ్యతే సోఽర్థాం తరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిః. అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యత్వం వ్యా కరోతి య ఇతి.

పదగతో యథా

శ్లో. భాస్వతో స్సూర్యరామేంద్ర
యశోరాశిప్రతాపయోః

ద్విజరాజ స్త్విషాం రాజో
వర్తేతే గగనాంగణే.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వర్తేత ఇతి కేవలధాత్వర్థస్య వర్తనస్య అనుపయోగా న్నైరర్థ్యక్యేన వర్తనరూపార్థాంతరసంక్రమితతయా యశఃప్రతాపయో రేవ సకలజగత్తమోనివర్తనకమలకువలయోల్లసనాధిధారం ధర్యం వ్యజ్యతే.

పదగత మర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని ముదాహరతి భాస్వతో రితి. ద్విజరాజ శ్చంద్రః. త్విషాంరాజ స్సూర్యః. "రాజాహస్సఖిభ్యష్ట" ఇతి అలుకి టచ్. లక్షణాబీజ మనుపయోగం తద్గుణయోగం చ దర్శయ న్నర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యస్య పదగత్వం విశదయతి. అత్రేత్యాదినా. ప్రకృతే వర్తనస్య అనుపయోగో వాచ్యార్థబాధః లక్ష్యవ్యంగ్యయో ర్వర్తననైరర్థ్యయో స్సమవాయ స్సంబంధః. ప్రతాపయశసో స్తిమిరనివర్తనకువలయోల్లసనధౌరంధర్యం ప్రయోజన మితి బోధ్యం. ఏవ మితరత్రాపి బాధాదయో యథాయోగ మనుసంధేయాః.

అత్యంతతిరస్కృతివాచ్య ధ్వనిః.

"యః పున రనుపపద్యమాన ఏవ కస్యచి దుపపన్నార్థస్య ప్రతీతిం సమర్ప్య స్వయం నివర్తతే సోఽత్యంతతిరస్కృతవాచ్య ధ్వనిః.

అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిం నిరూపయతి యః పున రితి.

యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయప్రభునా విలాసై
రుల్లాసితాయా న కదాపి తస్యాః

అపి స్వకాంతేనానుపదోపభుక్త మ్
స్వరూప మేవ స్ఫుటమ ప్యలీకమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర నిష్ప్రయోజనత్వలక్షకాలీకపదేన స్వార్థోఽత్యంత తిరస్కృతః. తేన చ వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమోపభోగ ఏవ సర్వాసాం సౌందర్యలావణ్యసార్థక్యసంపాదక ఇతి వ్యజ్యతే.

పదగత మత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని ముదాహరతి శ్రీసూర్య రాయేతి. శ్రీసూర్యరాయప్రభూణాం విలాసై ర్లీలాదిభిః. "విలాసో భావలీలయో" రితి రత్నమాలాయాం. కదాపి జాత్వపి నోల్లాసితాయా అపి తస్యాః ప్రియాయాః స్వకాంతేన అనుపదోపభుక్తం స్వరూప మేవ స్ఫుటమ ప్యలీకం భవతీతి శేషః. అత్ర ధ్వనిం వ్యక్తీకరోతి అత్రేతి నిష్ఫలత్వరూపలక్షకేన అలీకపదేన.

పదగతా వేతా న్యరూపిషాతాం వాక్యగతౌ నిరూప్యేతే

అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని రత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని శ్చ ద్వావ ప్యేతౌ పదగతా వుదాహృతౌ.

వాక్యగతోఽర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని ర్యథా

శ్లో. పశ్య పశ్యైన మబ్జాక్షి! లక్ష్యతేఽసౌ త్వయా పురః
శ్రీరామకులచంద్రాయ యస్మై స్పృహయతే మహీ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర అసౌ లక్ష్యత ఇత్యనంతర మేనం పశ్యపశ్యేతి వాక్యేన ఉక్తార్థబోధనా దనుపయుక్తేన అనితరసాధారణ మేనం పశ్య పశ్యే త్యర్థాంతరసంక్రమణా దస్మిన్నేవ త్వయాఽనురాగః కర్తవ్య ఇతి ధ్వన్యతే. వాక్యగతార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వని ముదాహరతి పశ్యపశ్యేతి. కాంచన నాయికాం ప్రతి సఖవచన మేతత్ యోజయతి. అత్రేతి.

వాక్యగతాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని ర్యథా

శ్లో. విస్రమసామ్యాః కిల సూర్యరాయ
విభు ర్దురుక్తాని కథం సహేత
స సర్వథాపి ప్రతిమల్లభూపాః
ప్రయాంతు యూయం విపినస్థలాని.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర ప్రణామేన బుజూపాయేన శాత్రవదురుక్తిసహనశీలే సూర్యరాయమహీపాలే సర్వప్రకారై రపి శాత్రవదురాలాపాసహన శీలత్వరూపార్థస్య అనుపపత్త్యా లక్షణయా సహత ఏవేత్యర్థో వాక్యేన లక్ష్యతే. తేన బుజూపాయం విహాయ వస్థలీషు క్వాపి వా భవద్భి ర్న స్థాతవ్య మితి వ్యజ్యతే.

వాక్యగతాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వని ముదాహరతి. విస్రమ సామ్య ఇతి. వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వభౌమభయేన స్వ స్వదేశా న్విహాయ విదేశజిగమిషూన్ స్వస్వవిభూ న్ప్రతి తత్తద మాత్యవచన మేతత్. యోజయతి అత్రేతి. లక్షణయా విపరీత లక్షణయా.

అభిధా

శక్తి రపి ద్వివిధా. శబ్దగతా అర్థగతా చేతి. తత్రాద్యా పద వాక్య గతత్వేన ద్వివిధా. ప్రత్యేకం వస్త్వలంకారయో ర్ధ్వనౌ శబ్ద శక్తిమూలా శ్చత్వారో భేదాః. అర్థశక్తి రపి స్వతఃప్రౌఢోక్తితశ్చ సిద్ధా. ప్రత్యేకం పదవాక్యగతత్వేన ద్వైవిధ్యే చతుర్విధా. వస్తునా వస్త్వలంకారయో రలంకారే ణాలంకారవస్తునో ర్ధ్వనౌ ఏకైకస్య చాతుర్విధ్యే అర్థశక్తిమూలా రసాదిధ్వనిభి ర్వాక్యపదప్రబంధైకదేశరచనా వర్ణగతైః పంచభి స్సహైకపంచవింశతిః. ఉభయశక్తిమూల ఏక ఇతి

శుద్ధా ధ్వనయ స్త్రింశత్. తత్ర వస్త్వలంకారధ్వని రసంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యః. రసాదిధ్వని రసంలక్ష్య క్రమవ్యంగ్య ఇతి వివేకః.

శక్తిం విభజతే శక్తిరపీతి స్పష్టమ్.

పదగత శ్శబ్దశక్తిమూలో వస్తుధ్వని ర్యథా

శ్లో. ప్రాంచత్కాంచీం రుచిరవిలసత్కుంతలాం రమ్యచోళామ్
బాంహ్లీకేన ద్విగుణితరుచిం శోభితాం చాంగరాగైః
ప్రాప్తుం సౌఖ్యం సమధిక మిలాపాలశార్దూలదత్తామ్
రమ్యాం శ్యామా మవతి వసుధాం సూర్యరాయక్షితీంద్రః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర వసుధావనరూపవస్తుని ప్రస్తుతే విధివత్పరిణీతాయాః కస్యా శ్చిత్కాంతాయా రక్షణరూపం వస్తు వ్యజ్యతే.

పదగతం శబ్దశక్తిమూలం వస్తుధ్వని ముదాహరతి. ప్రాంచ దితి. ప్రాంచత్కాంచీం సమంచితకాంచీపురీం యద్వా సమంచిత రాజధానీం ప్రాంచితమేఖలాం చ "కాంచీపురీ రాజధానీ మేఖలాసు నిగద్యతే" ఇతి ధనంజయః. రుచిరవిలసత్కుంతలాం సుందరవిలసత్కుంతలదేశాం సుందరవిలసచ్చికురాం చ రమ్యచోళాం సుందరచోళదేశాం మనోజ్ఞకూర్పాసకాం చ "చోళః కూర్పాసకో స్త్రియా" మిత్యమరః. బాంహ్లీకేన బాంహ్లీకదేశేన కుంకుమేన చ "బాంహ్లీకం కుంకుమే హింగా దేశభేదాశ్వయో రపీ"తి రత్నమాలాయాం. అంగరాగై రంగదేశీయరాగద్రవ్యవిశేషైః లాక్షాదిభి శ్చ శోభితాం. ఇలాపాలశార్దూలదత్తాం వసుధాపక్షే స్వపిత్రా వేంకటమహీపతిగంగాధర రామరాయసార్వభౌమదత్తాం స్త్రీపక్షే కేనచి ద్రాజశ్రేష్ఠేన చేతి బోధ్యం. శ్యామాం సర్వసస్యాఢ్యాం యౌవనమధ్యస్థాం చ యోజయతి. అత్రేతి.

శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వనయో బహువిధాః,
శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వనీనా మానంత్య మాహ శబ్దేతి.

తత్ర లౌకికవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. అనియతసహచరవృత్తి
ప్రథితవిరోధైకహేతవః కుభృతః
హృదయే ప్రకోపవహ్నిం
వక్తం గమయంతి సూర్యరాయవిభోః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అవిరుద్ధహేతోః పర్వతవ ద్వహ్నిసాధకత్వేన ప్రసిద్ధత్వేపి తం వినా వహ్న్యనుమితికథనా త్కారణసాకల్యాభావప్రయుక్తో విభావనాలంకారః. కుభృత ఇతి పదగతః. ప్రభుపర్వతౌపమ్యధ్వనిః.

తత్ర లౌకికవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహరతి. అనియతేతి. అనియతయా సహచరవృత్త్యా సాహచర్యేణ ప్రథితో విరోధ ఏవ ఏకో ముఖ్యో హేతుః కారణం యేషాం తే. యద్వా తాదృగ్విరోధస్య ముఖ్యహేతవ ఇతి వా. కుభృతః రాజానః పర్వతా ఇతి చ. సూర్యరాయవిభోః హృదయే కోపవహ్నిం క్రోధాగ్నిం వ్యక్తం గమయంతి. అనుమితికరణం ప్రపంచయన్ తద్విరోధేనా ప్యనుమితిం సిద్ధవత్కృత్య యోజయతి. అవిరుద్ధహేతో రితి విషయ మాహ కుభృత ఇతి.

మీమాంసకవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయధరణీధరచక్రవర్తి
కీశం జలాధికరణే నృపవేదసత్త్వం
యత్త్వాపి భూప తవ వాఙ్నిచయేఽఖిలేఽపి
సంలక్ష్యతే చతురతా మహితా చ నైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర లడయో రభేద ఇతి జలయో రేకత్ర ప్రతిపాదనాత్. హేజడ! అధికరణే మహతి సంగరే శ్రీసూర్యరాయ సార్వభౌమ స్త్వాం వానరం మన్యతే. అతిభీతం మన్యత ఇతి యావత్. యస్మా త్త్వ భాషితే ష్వపి చాతుర్యం న దృశ్యతే. భుజయోః కుత స్స్యా దితి తాత్పర్యం. అతో యుద్ధసన్నాహం సర్వథా మాకృథా ఇత్యాక్షే పాలంకారః. చతుర తేతి పదగతః ప్రతీపవానరయో రౌపమ్యధ్వనిః. ప్రతీపభూపాలా న్ప్రతి భేదోపాయేన భయోత్పాదకసూర్యరాయసార్వ భౌమసచివైః ప్రేషితం వచన మేతత్. మీమాంసకవస్తునిరూపితా లంకారధ్వని ముదాహరతి శ్రీసూర్యరాయేతి. లడయో రభేద ఇతి మీమాంసకాః. కీశం మర్కటం "మర్కటో వానరః కీశ" ఇత్యమరః. వ్యాకరోతి. అత్రేతి.

జ్యోతిశ్శాస్త్రవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. కన్యోదితే యం లలితైః కటాక్షైః
శ్శ్చేతం విలాసా దధిరూఢకర్కటమ్
ఉచ్చై ర్విధత్తే ధిషణం నిరీక్ష్య
శ్రీసూర్యరాయేంద్రముదం భవంతమ్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర కన్యోదితా కన్యాలగ్నజాతా స్వలగ్నైకాదశకర్కట కోల్లసదుచ్చం ధిషణస్య యత్నం వినాపి అచిరసమీహితఘటకత్వేన హాభిలాషితసూర్యరాయవిభుకరగ్రహణ మచిరే ణాయత్నేన మమ సిద్ధ్యే దిత్యాశయా పశ్యంతీత్యర్థః. ప్రహర్షణాలంకారో వ్యజ్యతే. కర్కటమితి పదగతః శ్వేతవాహనకుళీరయో రౌపమ్యధ్వనిః.

పదగతం జ్యోతిశ్శాస్త్రవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహ

రతి. కన్యేతి. ఉదితాఽసన్నా ఇయం కన్యా స్త్రీ కన్యాలగ్నజాతా చ విలాసాత్ అధిరూఢః కర్క- స్సితాశ్వో యేన తం. స్వలగ్నైకాదశకర్కటకలగ్నం చ. "కర్కః కర్కటకే వహ్నౌ శుక్లాశ్వే దర్పణే ఘటే" ఇతి విశ్వః. ఉచ్చై ర్మహాంతం, ఉచ్చసంజ్ఞకం. ధిషణా ప్రజ్ఞా స్యాస్తీతి ధిషణః. అర్శాదిత్వా దచ్ప్రత్యయః. యద్వా ధృష్ణు వతి ప్రగల్భత ఇతి ధిషణః. తం బృహస్పతిం చ న్యాకుర్వన్ యోజయతి. అత్రేతి. కుళీరః కర్కటః.

యోగశాస్త్రీయవస్తునిరూపిత స్స యథా

శ్లో. దత్వా స్వయోగం రిపుభూపసంఘే
శ్రీసూర్యరాయక్షితిపాలఖడ్గః
హృత్కోశతః ప్రాణసమీర మేషా
ముత్కంప మభ్యాసయతి క్షణేన.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర క్షణేన అభ్యాసయతీ త్యనేన ఖడ్గస్య అతిచతురమహాయోగిత్వం గమ్యతే. యోగ మితిపదగతం యోగశాస్త్రసంబంధాప మ్యర్థ్వనిః.

పదగతయోగశాస్త్రీయవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహరతి. దత్వేతి. శ్రీసూర్యరాయక్షితిపాలఖడ్గః రిపుభూపసంఘే స్వయోగం స్వసంబంధం స్వస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తవృత్తినిరోధం చ దత్వా ఏషాం రిపూణాం హృత్కోశతః హృదయకోశాత్ "పంచమ్యా స్తసిః" యోజయతి. అత్రేతి.

గంధర్వనిరూపిత స్స యథా

శ్లో. విసంవాదిస్వరారోహా
సంధాయియా సూర్యరాడ్విభోః

కాంక్షేయకః పూర్ణరాగ
ధ్రువాభోగ ప్రకల్పకః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర విసంవాదినాం ప్రతివాదినాం స్వరారోహం స్వర్గారోహణం సంధాయ. అన్యత్ర విసంవాదీనాం ప్రతికూలవాదినాం స్వరాణాం చారోహణం సంధాయ చ పూర్ణరాగాణాం గాఢానురాగిణాం ధ్రువాభోగో నిత్యపరిపూర్తిః తత్ప్రకల్పకః. అన్యత్ర పూర్ణరాగాణాంధ్రువా భోగాదీనాం చ ప్రకల్పకః. ఏవం చ ఖడ్గస్య గంధర్వాభేదో గమ్యత ఇతి రూపకాలంకారః.

గంధర్వవస్తునిరూపితాలంకారధ్వని ముదాహరతి. విసంవాదీతి వ్యాకరోతి. అత్రేతి." స్వరవ్యయం స్వర్గనాక" ఇత్యమరః. "రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే లాక్షాకా రక్తిమత్విషోః, గాంధారాదా రంజనే" చేతిరత్నమాలాయాం. "ఆభోగః పరిపూర్ణతే" త్యమరః. శిష్టం స్పష్టమ్.

శబ్దశక్తిమూలవస్తుధ్వని ర్యథా

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయ! నృపమౌళిమణే! గుణాబ్ధే!
స్వాయత్తసర్వజనతామహిమాశ్రయత్వం
యా శేషయత్నవిధృతాపి సుఖేన నాసీ
దేనాం శ్రియం చ సుచిరం నియతం వహస్వ.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర స్వాయత్తసర్వజనసమూహ మహిమాశ్రయత్వం చ యా అశేషయత్నవిధృతాపి సుఖేన నావర్తత. తాం శ్రియం చ నిశ్చలం వహస్వేతి అశంసారూపవస్తుని ప్రస్తుతే యా శేషయత్నవిధృతాపి సుఖేన నాసీత్. తాం మహీం స్వాధీనసర్వజనత్వాం నిభృత మాత్రయేతి మహిప్రాప్త్యశంసారూపవస్తు ధ్వన్యతే.

శబ్దశక్తిమూలవస్తుధ్వనిం వాక్యే నోదాహరతి. శ్రీసూర్య రాయేతి. హే శ్రీసూర్యరాయ! హే నృపమౌళిమణే! రాజశిరో భూషణ! హే గుణాఢ్యే! త్వాయత్తా స్వాధీనాః సర్వజనా స్తేషాం సమూహః "గ్రామజనబంధుసహాయేభ్య స్తల్" తస్యా మహిమ్నః ఐశ్వర్యస్య ఆశ్రయః ముఖ్యకారణం తస్య సంబుద్ధిః. శేషం యోజ యతి. అత్రేతి. అశేషయత్నైః రామాద్యనేకావతారకృతప్రయత్నైః శేషేణానంతేన యత్నేన అతిప్రయాసేన విధృతాపి.

వాక్యగతశ్శబ్దశక్తిమూలోఽలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. సూర్యరాయమహీజానే
రౌదార్యం కల్పపాదపః
శృణ్వ న్నభోగకుతుకం
విధత్తే చలతాన్వితః.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర విధత్తే చలతాన్విత ఇత్యనేన చలతాన్వితః లతాన్విత ఇతి చ ప్రతీయతే. నభోగకుతుకం విధత్త ఇత్యత్ర భోగకుతుకం న విధత్తే. నభోగకుతుకం విధత్త ఇతి చ ప్రతీయతే. ఏవం చ చలతాన్వితోఽపి తథావిధో భోగకుతుకం న విధత్త ఇతి ఉత్ప్రేక్షా గమ్యతే. తదేవం శబ్దశక్తిమూలం వస్త్వలంకారద్వైవిధ్యం. తదుక్తం "అలంకారోఽథవస్త్వేవ శబ్దా ద్యత్రావభాసతే, ప్రధానత్వేన స జ్ఞేయ శ్శబ్దశక్త్యుద్భవో ద్వి"ధేతి.

వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వని ముదాహరతి. సూర్య రాయమహీజానే రితి. కల్పపాదపః కల్పతరుః కర్తా. సూర్యరాయ మహీజానే రౌదార్యం దాతృత్వం "ఉదారో దాతృమహతో" రిత్య మరః. శృణ్వన్ శబ్దశక్తిమూలత్వం విశదయన్ ధ్వనిం యోజయతి.

అత్రేతి. చలతయా చాంచల్యేన అన్వితః. లతాభి శ్శాఖాభి రన్విత శ్చ భోగకుతుకం భోజనేచ్ఛాం "భోగస్తుభోజనే విత్తే నిర్వేశే పాలనే సుఖే" ఇతి రత్నమాలయాం. నభోగేషు నభోగ తేషు కుతుకం తదేవం శబ్దశక్తిమూలస్య ద్వైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్య తత్ర వృద్ధసంమతిం దర్శ యతి అలంకార ఇతి.

స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలా శ్చత్వారః.

పదగత స్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తుధ్వని ర్యథా.

శ్లో. శ్రీసూర్యరాయవిభునా విధృతై స్స్వరాష్ట్రి
తాంతై స్సమం త్రిచతురాణి పదాని గత్వా
కాంతాః కియత్పదమితాం పదవీం విలంఘ్య
నాథేతి నమ్రవదనా నచు యుంజతే తాన్.

వ్యాఖ్యానమ్ :—

అత్ర కియత్పదేతి. పదేన కదాచిదపి ఘటికార్థగమనపరిమిత పదవీపర్యటనపరిచయమహాభాగ్యం వస్తు వ్యజ్యతే. పదగతం స్వత స్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తుధ్వని ముదాహరతి. శ్రీసూర్యరాయవిభు నేతి యోజయతి అత్రేతి.

వాక్యగత స్స యథా

శ్లో. కర్ణావతంసమణిపాళిమరీచిపాళి
నీరాజితాని నవకందళితస్మితాని
విస్రంసినీవిసహనాని చ కామినీనామ్
శ్రీసూర్యరాయవిభువక్త్రవిలోకితాని.

వ్యాఖ్యానమ్ .—

అత్రచేష్టారూపవస్తునా వేంకటమహీపతిసూర్యరాయసార్వ భౌమసౌందర్యాతిశయరూపం వస్తు వ్యజ్యతే.

వాక్యగతం స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తుధ్వని ముదాహరతి. కర్ణేతి. శ్రీసూర్యరాయవిభో ర్దృక్త్రి విలోకితాని విలోకనాని "నపుంసకే భావేక్తః" కర్ణావతంసా కర్ణాలంకారభూషితా మణిపాళిః మణిమయచిహ్నం "పాళిః పంక్త్యంకభేదయోః అస్రే చ కర్ణతాళాగ్రే స్యాత్ప్రిస్థయూకయోః సంజాత శ్మశ్రుయోషాయా"మితి ప్రతాపః. తస్యా మరీచయః కాంతయః తాసాం పాళ్యా పఙ్క్త్యాసీరాజితాని నవకందళితాని స్మితాని యేషు తాని. అత్ర ఉత్తమవిషయత్వాత్ స్మితానీత్యుక్తం. తదుక్తం స్మిత మిహ వికాసనయనం కించిల్లక్ష్య ద్విజం హసితం మధురస్వరం విహసితం సాంసశిరఃకంప ముద్ధసితం అపహసితం సాస్రాక్షంవిక్షిప్తాంగభవత్యతిహసితం ద్వే ద్వే హసితే చైషాం జ్యేష్ఠే మధ్యేఽధమే క్రమశ ఇతి విస్రంసినీ విసహానాని నీవీస్రంసనం చ కామినీవిలాసే "ఆలింగనావలోకాభ్యాం మనోభీష్టస్య కామినః కామినీనాం మనోనీవీద్వయం నిర్గళతి స్వయ"మితి. "ఆలింగనాద్రఘుపతే రవనీసుతాయా హారేషు భూరికుచమండల మాశ్రితేషు ఉత్స్రస్తతా ముపగతేషు భయేన నూనం క్షీణం వలగ్న మముచ త్స్వత ఏవ నీవీ, శృంగారిణ స్స్మరవిలాసవత శ్చ యూన శ్శౌరేః కటాక్షశర జాలఘనాభిఘాతాత్ గోపాంగనావిగళితాంతరనీవిబంధాముహ్యంతి చాత్మనిభృతాత్మజబాహ్యచేష్టా ఇతి మహాకవిప్రయోగశ్చ యోజయతి అత్రేతి.

పదగత స్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలకవస్తునాలంకారధ్వని ర్యథా

శ్లో. భూపాలై ర్బహుభి ర్దిదృక్షుభి రహో! శ్రీసూర్యయాధిపమ్
సంక్షీభూయ పురాంతికే సహ సమాయాతా న్మదేభవ్రజాన్
దృష్ట్వా ధాతురసాభిరసాంజితతనూ నృత్యంతి నిత్యం వనే
ప్రాంచన్మేచకసంకులాః ఫణిభుజః కేకాభి నీతాంతరాః.

సానుభవసానుభవసుగంధానుముదిత
శబరబింబాధరాళి యాశైలమాళి. 4

వ. వెండియుం బ్రచండ వేదండతుండాదండ విఖండితశాఖామండల శ్రీఖండద్రవపిచండిల సానుచర సానుచరకిన్నరీమధురగీతాకర్ణన దశాపరవశచమరీగణగ్రహణ లీలాభీలనిషాదయోషాభూషితోపత్య కాతలంబును, శరభసాకుంతకంఠీరవ నఖముఖవిదారితాదంభకుంభి కుంభసంభూత నూతనముక్తాఫలజాత సంజాతాసమయతారాగణ శంకాసంకులాదిత్యకాప్రదేశంబును, శాఖామృగప్రకంపితోత్తాల తాళరసాలగళిత లలితఫలరసప్రసర ప్రలంబమాన నిర్ఝరప్రాంత సంక్రాంత క్రౌంచసంచారాంచితపరిసరంబును, సదభ్రాభ్రవిభ్ర మాభ్రంకషాగ్ర సమగ్రధాతుసంఘాతసముజ్జాతావసరసంధ్యా దర్శన విరహవిధుర చక్రవాకద్వయీసంతాపహరణ చణ స్ఫాటిక శిలాతలాంతర్బింబిత పద్మరాగశృంగప్రతిబింబాళీక నాళీకప్రియో దయంబును నై విరాజిల్లి మధుసూదనాకారంబునుంబోలె విచిత్ర వనమాలాలంకృతం బై, నీలకంఠకంఠంబునుంబోలె నాగనిశ్వాస సముత్క్షిప్తభూతిభాసురం బై, చతుర్ముఖస్వరూపంబునుంబోలె హిరణ్యగర్భతానిర్భరం బై, సుగ్రీవప్రభుత్వంబునుంబోలెఁ గేసరి శరభగవయాదిసేవితపాదపం బై, మీమాంసాన్యాయంబునుం బోలెఁ బిహితదిగంబరదర్శనం బై, ఛందోవిశతియునుంబోలె దర్శిత మత్తమయూరాదివృత్తవిలాసం బై, శ్రీనగంబునుంబోలె మల్లి కార్జునాధిష్ఠితం బై, భీష్మయుద్ధంబునుంబోలె శిఖండివిముక్తార్ధ చంద్రసమాలీఢం బై, కాముకచిత్తవృత్తియుంబోలెఁ గాంతారో పరసానుగతం బై. యతిభీమరూపం బయ్యుఁ గీచకాక్రాంతం బై, కుజనాకరం బయ్యు సద్వంశభూషణం బై, సుప్రశస్థం బయ్యు నపరి మాణం బై యొప్పు నప్పర్వతంబు చెంగట- 5

కం. జనపతి కనియెం గృతిమ
జ్జనజనతాధూతవృజినజాతవిరావన్
వనచరతనుఘర్మస్తం
భనసుమహితశీకరప్రభావన్ రేవన్. 6

సీ. కవిరాజి లిరువంకఁ గైవారములు సేయ
సన్నిధి రాజహంసములు నిలువ
ధీవరుల్ వేవేలు తేపతోఁ గొలువంగ
వనిలరిపుణ్యజీవనత మెఱయఁ
బద్మాభిరామసౌభాగ్యంబు రంజిల్లఁ
భ్రమదాళిగానవైభవము చెలఁగఁ
గంకణసూర్మికాలంకృతుల్ విలసిల్లఁ
గువలయానందకృద్గుణము లలరఁ
గీ. ప్రభుతఁ గనుపట్టుఁ బులినవిభ్రాజమాన
తటనటద్వ్యాయుడింభసంఘటితవింధ్య
కటకసురదారుకేసరస్ఫుటతరంగ
హతిపరిప్లుతవనదంతి యాస్రవంతి. 7

చ. అనిశము గ్రీష్మవాసరములందు దినాంతములం బుళిందభా
మినులు జలావగాహన సమీహితలీలలఁ దేలఁ దద్ఘన
స్తనఘనసారసంకుమదసౌరభసంగ్రహణేచ్ఛచేఁ భ్రమం
జనుఁడు చరించు మందగతి సంధిలఁ దత్తటసీతటంబునన్. 8

సీ. పతితభూభృత్సేన సలుపు సద్ధాపేక్ష
గలుగు హేలావతీగతిఁ దనర్చి
తతకబంధస్ఫూర్తి దనరారు రామసం
గ్రామభూమస్థలికరణి నలరి

వేళాభివృద్ధి గావించు వాసరముఖ
లక్ష్మివిలాసలీలలఁ జెలంగి
ముఖభంగవి భ్రమంబులు గాంచు నతితర
కృద్ధవృద్ధాంగనరీతి మెఱసి
గీ. విమలకమలాంతర భ్రమ ద్భ్రమరమధుర
ఝుంకృతియాగీతతానసంజనన హేతు
భూతతటరుహశీకరోద్భూతశీత
పవనగతిఁ బొల్చు నాసరిత్ప్రభువధూటి. 9

గీ. అంబుజానన మీనాక్షి యా ప్రవంతి
సలలితతరంగహస్తము ల్సాచి కంక
ణములు మెఱయంగ నుపగూహనం బొనర్చు
వింధ్యనగ రాజుఁ గ మిసీవిధము దోఁప. 10

స్రగ్ధర. భూవిఖ్యాత ప్రభావస్ఫుటసలిలఝరీ
పూరలత్పుణ్య రేవా
సేవాహేవాకభావాంచితగతి నృపతి
శ్రేష్ఠుఁ డవ్వేళ వింధ్య
గ్రావప్రాంతప్రథావద్ఘనమృగనికరా
క్రాంతకాంతారభూమిన్
ద్రోవన్ రాఁ జూచి ధీరస్తుతుఁ డగుమకరం
దుండు దా నిట్లు పల్కెన్. 11

కం. జనవర చూచితివే యీ
వనము ఫలప్రదమహీజవైభవజితనం
దనము సమస్తమృగావన
మనవరతసమందపవన మనఁదగుఁ దెలియున్. 12

కం. చిన్నలు సంపెంగలు సుర
పొన్నలు మామిళ్లు పొగడపొదలును మావుల్
దిన్నకపురంపుటనఁటులుఁ
గన్నులపండువులు సేయుఁ గనుఁగొను మిచటన్. 13

చ. నృపవర చూడు మల్లదె కరీశహరాంతరదంతదంతుర
ద్విపనిపతన్ మృగేంద్ర మతిదీర్ఘభయంకరవాలము నన్నట
ద్విపులసటాభిరామతనుదీధితిభవ్యము దీనిరూపు ని
శ్చలత వ్రాసి చూడఁగ నశక్యము చిత్రపటాంతరంబునన్. 14

మ. అదిగో వేఱొకసింహశాబకము దంష్ట్రాభీలలీలన్ పటల్
కవలించెన్ జతురశ్రదృష్టభయదాకారంబుతోఁ దిన్ననై
పదముల్ మీఁదికి నెత్తి నాద మెసఁగన్ భద్రేభరాజంబుపైఁ
బొదలెం గ్రౌర్యముతోడ దీనివిధమున్ భూమీశ కన్గొంటివే. 15

శా. భల్లూకంబులఁ జూచితే తిమిరసంపల్లాలితాంగప్రభో
ద్యల్లీలన్ ఘననీలనీలఘనసఖ్యం బెప్పుడుం జేయఁగా
వల్లీవేల్లితవామలూరువుల క్రేవం గొంటుజుంటీఁగ లం
దెల్లం గుయ్యిడఁ దేనియల్ గొనెడు భూమీశా విచిత్రంబుగన్. 16

కం. కనుఁగొన బిడాలములు సా
దవ బిలముల నాఖువులమదం బడఁచు క్రియన్
పనగవుల గవుల దవులం
జొనిపి విజృంభించువులులఁ జూడు నరేశా. 17

కం. అనుచుఁ గనుఁగొనుచుఁ గానన
మునఁ గనుఁగొనఁదగు వినోదములు మకరందుం
డనుమోదించుచుఁ దెలుపఁగఁ
జని చని కందర్పకేతుజనవిభుఁ డంతన్. 18

మహాస్రగ్ధర: అటఁ గాంచెన్ మానసాబ్జం బలర సురనగ
ప్రాంతసంక్రాంతజంబూ
కుటదాయాదప్రభావాంకురితకిసలయా
కుంచితాత్మీయశాఖా
పటలచ్ఛాయాకులాయప్రకటితకురరీ
బాంధవాయాతకీర
స్ఫుటవాఙ్మాధుర్యధుర్యాద్భుత మగు నొకజం
బూధరిత్రీరుహంబున్. 19

సీ. ఛాయామనోహరసౌభాగ్యమున హెచ్చె
భాస్వదాకృతిచేతఁ బ్రబలు టరుదె
లాలితానేకపల్లవవిలాసముఁ గాంచె
విటపశేఖరరూఢి వెలయు టరుదె
ఘనపత్రవైభవఖ్యాతిఁ జెన్నలరారె
రాజమానోన్నతిఁ గ్రాలు టరుదె
లక్ష్మీసమగ్రలీలల నొప్పె నలవిష్ణు
పదసేవ నేప్రొద్దుఁ బొదలు టరుదె

గీ. యని వినుతి సేయఁదగు లతాంతానురక్త
పసలదాయాదనిజవిభాభాసమాన
ఫలరసాస్వాదసంతోషభరితభూరి
శారికాకీరవార మాభూరుహంబు. 20

గీ. ఎన్నఁదగుచున్న యాచిన్నగున్ననీడ
విపులవిపులాతలంబున విశదభంగి
నధ్వజశ్రమ వేపమానాంగుఁ డగుచు
మేదినీవల్లభుఁడు విశ్రమించె నంత. 21

చ. తపనుఁడు పశ్చిమాంబునిధి దాఁగెఁ బ్రతీచికి రాగ మబ్బె నీ
లపురుచితోఁ దమంబు దెసలం దనరారె నుడు ల్వెలంగెఁ దూ
రుపు తెలు పెక్కెఁ బంకజవిరోధి శుభోదయ మొందె నైందవా
తపములు గాయఁ జొచ్చెఁ గుముదద్యుతి గన్గొననయ్యె నయ్యెడన్.

చ. అలమకరందుఁ డచ్చటివనాంతమునం గలకందమూలముల్
ఫలములుఁ దేనియల్ విమలపద్మదళాంతరవారిపూరముల్
చెలఁగుచుఁ దెచ్చినన్ మది రుచించినలాగున నారగించి భూ
తలపతి పల్లవప్రకరతల్పమునన్ మెయిఁ జేర్చె సంతటన్. 23

కం. మకరందుండును నిద్రా
ముకుళితదృశుఁ డగుచు నృపునిముందఱఁ దా వే
ఱొకచిగురుటాకుసెజ్జన్
బ్రకటాకృతిఁ బవ్వళించె శ్రాంతుం డగుచున్. 24

వ. అంత. 25

గీ. మారనారాచదోదూయమానుఁ డగుచుఁ
బ్రభుశిఖామణి మానసఫలకమునను
వరుస సంకల్పతూలిక వ్రాయుచుండెఁ
గలికిరూపంబు చిత్రవైఖరులతోడ. 26

ఉ. అన్నిశఁ దుర్యయామసమయంబున నచ్చటి చిన్నగున్నపైఁ
జెన్నలరారునీడజవిశేషములం దొకశారి చిల్కపైఁ
గన్నెఱఁ జేసి పల్కె నలుకన్ శుకశేఖరసఖ్య మెల్ల నేఁ
డెన్నిక కెక్కె నీ విటకు నిన్నిదినంబులు రాకయుంటచేన్. 27

కం. శారికలుఁ గీరములు నీ
భూరుహమున లేవె సఖ్యమునకుం దలఁపన్
సారెకు నీతోఁ జేరిక
గోరుటకుం గారణంబు గుణి వని కాదే! 28

చ. శ్రుతిహితవాక్ప్రభావములఁ జొక్కియు నీహరితత్వవైఖరుల్
మతిని దలంచియున్ ద్విజసమాఖ్య గణించియు నాగమాంతసం
తతభజనంబు లెంచియును తావకసఖ్యము గోరుటెల్ల నో
పతగవతంస సత్ఫలవిభావన తథ్య మొనర్చుటం జుమీ. 29

మ. తనయింట న్భుజియింపుచుం గలిగినం దానిచ్చుచు న్వాక్యముల్
మనసుం గప్పి హితంబుఁ దెల్పుచును సన్మార్గంబునం దుండు నే
ఘనమాసఖ్యముజాడగాక నిజహృద్గర్వాంధతన్ వర్తిలం
జను నే మైత్రి యొనర్ప నేరికి శుకేశగ్రామణీ ధీమణీ. 30

కం. ఎచ్చటి కేఁగితి విన్నా
ళ్లెచ్చో వసియింపఁగంటి వీప్రొద్దుకడన్
విచ్చేయుం గత మెయ్యది
యిచ్చటికిం దెలుపవలయు నీక విశదముగన్. 31

మ. అనినం గీరము సంతసంబునఁ దదీయాలాపము న్మెచ్చి యి
ట్లను నోశారిక యేను పుణ్యతరులం దందంద వర్తించి స
జ్జనగోష్ఠింగతి నొక్కవార్త విని పీయూషాబ్ధి నచ్చోటికిన్
ఘనవీథిం జని కాంచి యిచ్చటికి రాఁగంటిం జుమీ యిట్లనన్.

కం. శారిక కీరముతో ననుఁ
గోరిక మదిఁ జొడమె దెసలకుం జని యిపుడీ
వేరికథ వింటి కంటివి
చేరిక నెఱిఁగించు కీరశేఖర యనినన్. 33

కం. కామాకులుఁ డాభావరుఁ
డామాటలు వినుటఁ గోరి యట నిద్రాళుం
డౌమకరందుని లెమ్మని
యాముచ్చట లాలకించు మిపు డని కడఁకన్. 34

గీ. వారలాముచ్చటలు చెవి చేరఁజేర్చి
వినుచు నున్నంత శారిక యనుచుఁ బిలిచి
విని కనుంగొనివచ్చినవింత దెలియఁ
బలికె నిట్లని శుకము సంభ్రమముతోడ. 35

చ. అసదృశచంద్రకాంతమణిహారిశిరోగృహభాగభోగభా
గసమశరత్ప్రభూతకదనాంతనిషేవితచందనాగలా
లసమరుదంకురక్రమచలజ్జలజాకరఖేయగేయమై
కుసుమపురంబు చెప్పఁగఁ దగున్ ధరణీతరుణీలలామమై. 36

సీ. గణుతింప మందరాగముచయు ల్గాఁబోలుఁ
గాకున్న నవసుధాకలన గలదె
జలసీయ బలినివాసంబులు గాఁబోలుఁ
గావేని సుతలవిఖ్యాతి గలదె
చర్చింప సుగ్రీవసైన్యము ల్గాఁబోలుఁ
గానిచైన గవాక్షగరిమ గలదె
యూహింప జలదసందోహము ల్గాఁబోలుఁ
గావన్న నిటువంటిఘనత గలదె
గీ. పోలిక యొనర్ప నిధులు గాఁబోలుఁ గాక
యున్న ధనదాశ్రయంబులై యుండఁగలవె
యనుచుఁ జూపరు లద్భుతం బందియుండఁ
జూడఁగాఁదగు బంగారుమేడ లచట. 37

చ. కనఁదగు నందు నిందు మణికల్పితకుట్టిమరమ్యహర్మ్యసీ
మను మనుమానినీమణిసమాజము తేజము పోయగంబుఁ గాం
చిన ఫలియించుఁ గోర్కు లని చిత్తమునందుఁ దలంచుటం జుమీ
యనిమిషభావ మందుట సుధాశనులెల్ల త్రివిష్టపంబునన్. 38

కం. సంతానములకు నభినవ
సంతానము లనఁగఁ దనరి సమున్నతరుచి నా
సంతానవదృగ్లసదళి
సంతానము లైనవను లసంఖ్యము లచటన్. 39

సీ. ఉల్లసత్కల్లోలహల్లీసములు వాశ్చ
రత్నాకరసాంగవిభ్రమముఁ జెనుపఁ
జామీకరాంబుజచ్ఛాయ నుద్యత్స్వర్గ
వనితాననములకు వన్నె యొసఁగ
లహరీఝళంఝళన్మహితారవము తటాం
తోత్రోత్కటదుత్రోత్కటకోహ నెఱప
శ్వేతత్ప్రభానిభ ఫేనంబు తీరక
ల్పద్రుమప్రసవసంపత్తి నేల
గీ. నచటఁ దులకించు వినువాఁకవిచికల్ప్రవ
కాశకాశఫణీశసీకాశరుచులఁ
దాళతకసముత్తాలజాలగేయ
శ్రేయమై సురపథికపాథేయ మగుచు. 40

సీ. అలపాలకడలిలోపలిదీవిలోపలఁ
జెలువొందు వేలుపుఁజెట్లతోడ
నీడును జోడునై చూడ నొప్పగుచున్న
కడుములనీడఁ జొక్కపుఁదలంపు
రాలఁ బన్నిన నిబ్బరం బైనగద్దెపై
మూఁడుకన్నులసామితోడఁ గూడి
జేజేలనెలఁతలు చేరి కొల్వఁగ నిండు
సంతోసమున నుండుచామ జగము

గీ. తల్లి చండిక యనుపేరఁ దాల్చి కడఁక
సమ్మహానగరంబున ననుదినంబుఁ
గాపురం బుండుఁ దనుఁ జూడఁగడఁగువారి
పాలి వేలుపుగిడ్డి నాఁ బరఁగుచుండి. 41

వ. ఇట్లఖిలనగరీనాయకరత్నం బై యొప్పు నప్పురవరంబున కధీశ్వ
రుండు. 42

సీ. శ్రీసతీశ్వరపాదసేవాభిహితసుధీ
భాసురుం డవితమహీసురుండు
దశదిశాముఖమహోదంచత్ప్రతాపవి
భ్రాజితుం డవనీశపూజితుండు
నిఖిలప్రజామనోనీరేజనవ్యప్ర
భాకరుండు లసద్గుణాకరుండు
కమనీయభోగభాగ్యప్రధానిర్జితా
ఖండలుండు జితారిమండలుండు
గీ. వినుతి సేయంగఁదగు జగద్వినుతకీర్తి
చంద్రికాధాళధళ్యనిస్తంద్రవిభవ
హసితకైలాసనగవృషాధ్యక్షచంద్ర
శేఖరుం డైన శృంగారశేఖరుండు. 43

సీ. సర్వజ్ఞమౌళి యీజగతీతలేశ్వరుం
డతులరాజసమాఖ్య నలరు టరుదె
కరమున శతకోటి గలమేటి యీతేఁడు
ఘనసుధర్మాఢ్యతఁ గాంచు టరుదె
బలభద్రసహితుఁ డీపావనస్వాంతుండు
పురుషోత్తమఖ్యాతిఁ బొందు టరుదె
శ్రీసర్వమంగళాంచితదేహుఁ డీధన్యుఁ
డసమాంబకస్ఫూర్తిఁ బొసఁగు టరుదె

గీ. యనుచు జను లెంచఁదగు విపశ్చిదవనీశ
రాజ్యలక్ష్మీకచాంతరగ్రథితకుసుమ
దామసౌరభకలితహస్తప్రశస్తుఁ
డార్యవినుతప్రభావుఁ డయ్యలఘుయశుఁడు. 44

కం. ఆరూఢరూపవిభ్రమ
తారుణ్యదయాపతివ్రతాధర్మసదా
చారాన్విత యతనికి సుద
తీరత్న మనంగవతి నుతింపఁదగు ధరన్. 45

కం. శ్రీశచిఁ జంద్రమతి నరుంధతి
రతి భారతి హైమవతిని బ్రకటించు నెడం
బ్రతి సెప్ప నొప్పు నమ్మద
వతి పాతివ్రత్యవైభవంబున నెంచన్. 46

సీ. అఖిలరాజన్యకన్యామాళికరత్నసీ
రాజితాంఘ్రిద్వయప్రాభవంబు
దివిజనాయకపురంధ్రీమణీగణనీయ
భూరివైభవధుర్యభోగమహిమ
రంభోర్వశీరతిప్రముఖదివ్యాంగనా
విజయమాధుర్యసౌందర్యవిభ్రమంబు
తామ్రరమాసదృశక్షమాఘనైశ్వర్యవి
భ్రాజితప్రబలసౌభాగ్యగరిమ

గీ. మొదలుగాఁ గలసద్గుణంబులఁ బొసంగి
ప్రాణవిభునకుఁ బట్టపురాణి యగుచు
వన్నెఁ గాంచియు నయ్యిందువదన దలఁకె
సంతతి సంతాన మెఱుఁగనిచింతఁ దగిలి. 47

కం. పతియనుమతగతి నమ్మద
వతి చతురత వంధ్యతాపవాదము మాన్పన్
మతిఁ బూని వృద్ధకాంతో
దితమహితాచారసరణి దినదిన మెలమిన్. 48

సీ. ప్రొద్దుప్రొద్దున లేచి పుణ్యహ్రదంబుల
హాళితో జలకంబు లాడి యాడి
ముత్తైదువులఁ బ్రియంబునఁ బూజ గావించి
నవనవఫలవాయనము లొసంగి
క్షితిసురోత్తములకుఁ బ్రతిదినంబు నపూప
ఘృతపాయసాదులఁ దృప్తి సలిపి
గృహదైవతముల మిక్కిలిభక్తిఁ బ్రార్థించి
నానావిధాభ్యర్చనము లొసంగి
గీ. వ్రతము లొనరించి శకునసంగతులు దెలిసి
సిద్ధమునిబృందములను వీక్షించి మ్రొక్కి
పతులు గావించుయత్నముల్ సలుపుచుండె
నమ్మృగేక్షణ సంతాన మాత్మఁ గోరి. 49

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు కమలాక్షి నిజేశునితోడఁ గూడి యే
కాంతమునన్ వసింప రతికాంతరణాంతనితాంతతాంతనై
శ్రాంతములందు నిద్ర గలయం బవళించిన నొక్కవిప్రుఁ డ
య్యింతికిఁ గేతకీకుసుమ మిచ్చెఁ గలం గలకంఠి వేడుకన్. 50

చ. అలరుచు మేలుకాంచి హృదయప్రభుతో ననునాథ! యీయెడం
గల నొకబ్రాహ్మణుండు నవకైతకసూన మొసంగె నౌనసం
దెలిసె నృపాలుఁ డంత సుదతీ విను మాతఁడు వాసవుండు మా
కులగురుఁ డొక్కకన్య గలుగుం బ్రసవంబు నొసంగెఁగావునన్.

కం. కల యిది నిక్కల కన్నియ
గలుగుం గలకంఠి నమ్మఁగాఁదగు నీనో
ములఫలము చేరె నన విని
యలరె ననంగవతి నిక్క మగునని కడఁకన్. 52

గీ. వ్రతఫలములు పచేళిమ ప్రభ వెలుంగు
నట్లు శుభములు ప్రత్యక్ష మైనయట్లు
నంతలోఁ గొన్నినాళ్లకయ్యబ్జముఖికి
సన్నసన్నఁగ వేకటిచిన్న లమరె. 53

సీ. చకచకద్యుతులచే ముకురంబు లన మించు
చెక్కుల వెలిచాయ చొక్కమరెఁ
గనకసారసకోరకములపై నెలకొన్న
భ్రమరంబు లనఁ గుచాగ్రములు మెఱసె
నంబరస్ఫూర్తి విడంబించు నరిపేద
కౌ నంతకంతకుఁ గానవయ్యెఁ
దతజఘనద్వయోన్నతభారభరంబు
మందయానమునకు నంద మొసఁగె

గీ. నసమశరతంత్రములమీఁద విసుగు దోఁచె
సఖులతో ముచ్చటాడంగ సైఁచ దయ్యెఁ
బుల్లఫుల్లనిరుచులపై బుద్ధి పొడమెఁ
బ్రథమగర్భోదయమున నప్పద్మముఖికి. 54

కం. క్షితి గంధవతి నిజం బని
మతిఁ దలఁచి తదీయగంధమానితరుచిచే
నతులక్షమాఖ్య యాసతి
యతిచతురతఁ గొను మృదూర్జితాహారంబుల్. 55

గీ. ఉవిద బలుతొడవులు దాల్ప నోపలేక
విరులు గోసినపూఁదీవకరణిఁ దనరె
నలినలోచనజఠర మున్నతి వహించె
ముద్దరాలికి సీమంతముహూర్త మయ్యె. 56

చ. శుభదివసంబునందుఁ బరిశుద్ధముగా గ్రహరాజు లుచ్చలం
దభిమతలీల నుండఁ దరళాయతలోచన సూనుఁ గాంచె నం
దిభనిభయాన లైనధవళేక్షణ లండలు సంభ్రమంబుతో
రభసగతిం దదీయగృహరక్ష యొనర్చి రహార్యధైర్యలై. 57

వ. అప్పుడు. 58

సీ. మణిగణద్యుతికి మార్కొలయుదీప్తుల రేయుఁ
బగలును వెలుఁగుదీపములగములు
నిరుచక్కియల దారి కెలమిఁ గాఁపుగ నుల్లి
పొట్టు గప్పినయగ్గిపొగలతెగలు
ద్వారమూలముల నందముగ నుంచినదీర్ఘ
శాకోటకుటసమిత్సముదయములు
నిది సందుదిన మిందు రోద సేయుదగ దని
పలుకువృద్ధాంగనాపరిజనములుఁ
గీ. గలిగి తత్తత్ప్రదేశసంఘటితపూర్ణ
కుంభరంభాతరుస్తంభజృంభమాణ
సితవితానపతాకాభినుతవిభూతి
గాంచి యొప్పారెఁ దత్సూతికాగృహంబు. 59

సీ. శారహారములతోఁ బోరాడు వెల్లుల్లి
పూసపేరులు కంఠమునఁ జెలంగఁ
బద్మరాగంబులపగిదిఁ జొక్కపువీడి
యములతో నెనపి ద్రంతములు మెఱయ

ధగధగ వెలుఁగు నిద్దపుఁ జెక్కుటద్దము
పొంతఁ గాటుకయొక్క బొట్టు వెలుఁగ
ముఖచంద్రమునిమీఁద మొనసినకార్మబ్బు
గతి నీలివాసనకట్టు మెఱయ
గీ. నంత నయ్యింతి పచ్చిబాలింతసొబగు
భువనమోహన మగు వేషమునఁ జూపంగఁ
దరుణు లెల్లను వృద్ధోదితప్రకార
మునఁ బురిటివైభవము సేయ వెనుకవెనుక. 60

కం. వాసవువరమునఁ గలిగిన
యాసుదతీరత్నమునకు నవనీశుఁడు దా
వ్రాసెను నామం బీసతి
వాసవదత్త యని బుధులు వర్ణన సేయన్. 61

మ. ప్రతిపచ్చంద్రకళావిశేషరుచిఁ దద్బాలాలలామంబు తాఁ
బ్రతిభన్ బ్రత్యహమున్ వివృద్ధగతిచే రంజిల్లెఁ దద్భావముల్
మతి భావింప వచింప నెంచుకొనఁగా మాబోంట్లకున్ శక్యమే
రతిరంభాదిసురాంగనావితతి మీఱంజాలుఁ దద్వైఖరుల్. 62

కం. మనసిజునిమంత్రదేవత
యనఁగను దనరారె శైశవానంతరయౌ
వనలాభవిభవమున న
వ్వనితామణి దినదినప్రవర్ధితరుచులన్. 63

ఉ. కొప్పు ఘనంబు చూడ నలక్రొమ్ముడికన్న సమున్నతప్రభన్
విప్పుగఁ గన్నుదోయి కచవిభ్రమలోచనరోచి కెక్కఁడై
యొప్పుగఁ జన్ను లున్నతి సముజ్జ్వలకైశికదృక్కుచప్రభల్
గప్పఁ బృథుత్వవైభవముఁ గాంచి కటిస్థలి లేమ కెంచఁగన్. 64

సీ. మరునినీలపుటురుల్ మానినీమణికురుల్
గనకళ భవ్యవిలాస కలికినాస
శశివిభోల్లసనంబు జలజాక్షిహసనంబు
పద్మంబులోఁ గోము పడఁతిమోము
వజ్రరుక్కాంతముల్ వనజాస్యదంతము
లమృతంపుఁ బావి తన్వంగిమోవి
యసితోరగముఁ గేరు నలివేణినూగారు
విన్నుఁ గెల్వఁగఁ జూను వెలఁదికొను
గీ. తరళతరవీచికావళు లరుణిపళులు
భూమిచక్రజయార్భటి భామినికటి
సరసిజశ్రీపదములు సుందరిపదములు
తారకలఁజోఁళ్ళు నవలతాతన్వికోళ్లు. 65

వ. ఇవ్విధంబున నొప్పునవ్వనితారత్నంబు రత్నసానుసానుగత ప్రభ యుంబోలె సుజాతయాపని భమయై, శరత్కాలదినాంతలక్ష్మియుం బోలె సముల్లసత్తారకాలంకృతయై, సత్సభాస్థలియుంబోలె సంస్తూయమానద్విజపంక్తి వైభవయై. లావణ్యరసాయనసిద్ధియో యన, శృంగారోదయస్థానమో యన, మదనజయపతాకయో యన, సంసారభిత్తిరచితచిత్రచిత్రరేఖయో యనఁ, త్రైలోక్యసౌభాగ్యలక్ష్మి నృత్తరంగస్థలియో యన, నవన్యసామాన్యవిలాసలీలచే నలరుచు మదనమంజరియు, వసంతసేనయుఁ, దరంగవతియుఁ, జిత్రరేఖయు, విలాసవతియు, మదనమాలినియు, రాగలేఖినియుఁ, గాంతి మతియు, యూథికయు, ననంగరేఖయు ననంగ బహుండ్రు చెలి కత్తియ లమందానందకందళితహృదయారవిందలై, మాటలం బాటల వినోదకథాప్రసంగంబులం బ్రొద్దుపుచ్చుచు నుండ నంత నొక్కనాఁడు వన్యావిహారంబుఁ గోరి యక్కన్య చందన మందార

సింధువార కందరాళ మాకంద పిచుమంద పూగ పున్నాగ నాగ వకుళ చాంపేయ పాటల భూర్జ సర్జ ఖర్జూ రార్జున మాతులుంగ లుంగ లవంగ నారంగ నింబ జంబూ దుంబర కింశు కాశ్వత్థ శిరీష పనస పిప్పల వట కుటజాది నానావిధతరుచ్ఛాయాలవాలంబును, వాచాల శుక పిక శారికానికర కలకలధ్వాన బధిరితరోదోంతరంబును, బల్లవోల్లసిత మల్లీవల్లీ వేల్లిత మంజునికుంజగుంజ న్మధువ్రత ఝుంక్రియాగానమనోహరంబును నగు నుద్యానవనంబుఁ జేరంజను చున్నయవసరంబున- 66

శా. కాంతంబై సుమనోమనోజ్ఞనవమాకంద ద్రుకాంతారసం
క్రాంతానంతమనోజసైనికపటాగారావళీభూతకుం
జాంతస్సంతతపల్లవోదయదిదృక్షానందితస్వైరిణీ
స్వాంతంబై తనరె న్వసంతము లతాంతాలంకృతానంతమై. 67

సీ. ప్రబలకుంజవ్రజపటమందిరము లొప్ప
సుమనోరజోదితానములు మెఱయ
మలయసమీరడింభకు లూడిగము సేయ
నవ్యకాంచనభూషణములు వెలుఁగఁ
బరభృతమాధవప్రతతులు గొనియాడ
లతికాంగనలనాట్యగతులు చెలఁగఁ
దతభృంగగాయకప్రతతి గానము సేయ
శుకశారికాదిసైనికులు గొలువ
గీ. వనధరాస్థానమున మాధవప్రభుండు
నిగ్రహానుగ్రహక్రియానిపుణుఁ డగుచు
మధుపమాలిన్యజాతులమద మణంచి
యధికతరులకుఁ బచ్చడా లపుడు గప్పె. 68

సీ. సహకారసురపద్మృక్చలకనీనికలు వా
సంతికాలోచనచలవిసృమర
కజ్జలప్రభ లవంగజ్వాలజ్వాలనధ్వ
జములు కంజాకరస్థగితశక్ర
మణులు జాంబవసుషమావిగ్రహంబులు
చైత్రభాగ్యవిహీనజాత్యకీర్తు
లాలోలవనసరోనీలోత్పలదళంబు
లరుణప్రసూనకుంజాగ్రరుచులు

గీ. కనకకోరకదీపశిఖాకలాభి
హతిసముద్భూతఝుంక్రియైకార్త్తనాద
సంచరిష్ణుకృశధ్వాంతశాబకములు
చెలఁగె షట్పదములు వనస్థలులయందు. 69

గీ. విరహతతిమీఁద దండెత్తు మరునివిజయ
శంఖములు పట్టి పూరించుజాడ దోఁప
నలరె మధుపము లపుడు ప్రత్యగ్రవిచికి
లాగ్రములమీఁద మధురసం బాన నిలిచి. 70

కం. బత్తిగలమగఁడు చైత్రుం
డత్తఱి వన్యావధూకచాంతరసీమన్
హత్తుకొనఁ జల్లి కూర్చిన
ముత్తెము లన సిందువారములు గనుపట్టెన్. 71

చ. అసమశరప్రతాపదహనార్చిరుదంచితకీలలో యనం
గిసలయముల్ చెలంగ మరుకీర్తులకైవడి వానిమీఁదటం
బ్రసవము లొప్ప మారునిప్రభావముకైవడి నున్నతప్రభా
విసరము చెంగలింప వనవీథులఁ జాతము లొప్పె వర్యోర్జన్. 72

కం. మావులు కొన్ని మనోజుని
మావు లనం దనరెఁ బ్రతమాలితరుచిచేఁ
గ్రోవులు మదనునికపురపుఁ
గ్రోవు లనఁగ వలపుఁ దెలిపెఁ గుసుమప్రభలన్. 73

ఉ. ఆసమయంబునందు సఖు లందఱు గుంపులు గూడి కొల్వ న
వ్వాసవదత్త భాగ్యవిభవంబుదలిర్ప మనోజరాజ్యల
క్ష్మీసుకుమారలీల విహసింపుచుఁ బువ్వులు గోయఁబూని వ
న్యాసరణిన్ మనోహరవిహారము సల్పెఁదొడంగి వేడుకన్. 74

క ం. వనమా యిది చైత్రునిదీ
వనమా పికనికరసుకరవనమా స్వరభా
వనమా నవయువజనపా
వనమా రతిభాగ్యభాగవనమా యనుచున్. 75

సీ. ఘుమ్ముఘుమ్మనఁ గమ్మదెమ్మెరల్ పుప్పొడి
దుమ్ము రేచఁగఁ దావి గ్రమ్ముచోట
నల్లిబిల్లిగ నల్లసిల్లు సల్లలితసం
ఫుల్లమల్లీసుమవల్లులకడ
నెన్నఁ జెన్నగు చిన్నచిన్నగున్నలజాడ
నున్న ప్రన్ననిసురపొన్నలదరిఁ
గొదమతుమ్మెదలపై మెదలుచు రొదసేయఁ
బొదలు బల్గురివిందపొదలనీడఁ
గీ. గంతుగొని యాడి పాడుచు గంతులిడుచు
రంతు సేయుచుఁ గొలఁకులపొంతఁ జనుచు
దుంతనము లాడి యివి కొన్ని వింత లనుచు
సంతసమునఁ జరించి రయ్యంతు లచట. 76

సీ. ధీరద్విరేఫఝుంకారప్రసవగుచ్ఛ
భారద్రుమవాటీవిహారములను
మారలీలోన్మత్తకేరళీకుచగంధ
సారసంయోగసత్కారములను
సారవన్మలయశైలారబ్ధచందన
శ్రీరమ్యపాదసంచారములను
సారసోదారగంభీరవాఃపూరకా
సారసేవాసదాచారములను
గీ. దృప్తుఁడై తృప్తుఁడై దీప్తి వ్యాప్తిఁ బొదలి
యలసి మెల్లన నచ్చోటి కరుగుదెంచె
వతను కేళీరతాతనుసుతను సుతను
ఘర్మశీకరహరుఁడైన గంధవహుఁడు. 77

సీ. శ్రీఖండతరుషండశేఖరాలంకృత
కిసలయకంపనాంకితరయములు
సరసలవంగకేసరజాలసంపాద
నాయత్తచతురవిన్యాస్పదములు
సలిలకేళీరతశమనకాంతాతనూ
సౌరభస్ఫూర్తివిస్తారితములు
తతరతశ్రాంతకాంతాకుచాంతరమాక్తి
కస్ఫుటఘర్మశీకరహరములు
గీ. మలయమరుదంకురమ్ము లమ్మానవతుల
సతతవన్యావిహారజశ్రమము వాయ
నల్లనల్లనఁ జనుదెంచె నుల్లమలర
ముమ్మరమ్ముగఁ బూఁదావి గ్రమ్ముకొనఁగ. 78

చ. వదనముఁ జూపెఁ జంపకము వావిలి మూర్కొనఁ ద్రోవి కౌఁగిటం
బొదవఁగఁ, బాడఁ బ్రేంకణము, పొన్న హసింపఁగ, నయ్యశోకముం
బదమునఁ దన్నఁ, గేసరముపై నుమియం, బలుకంగ గోరగుఁ, జే
గదలుప మావి, చూడఁ దిలకంబును బ్రొన్నన లిచ్చె వారికిన్.

వ. అట్టియెడ. 80

కం. ఒక రొకరిఁ జీరి కేరుచు
ముకుళంబులు విరులుఁ జూచి ముదమందుచుఁ జే
రిక నున్న చెలులఁ గని య
మ్ముకురానన మధురవాక్యముల నిటుపలికెన్. 81

రగడ.

మదనమంజరి కంటివే యీమదనమంజరి సొగసుపెంపులు
పొదల రొద లొనరింపుచును మదిఁ బొదలుచున్నవి తేఁటిగుంపులు
కదలికలు లేకున్న వెంచఁగఁ గదలికలమొత్తమ్ము లిచ్చటఁ
బదరజమ్ములు గ్రమ్మఁ దిరుగుచుఁ బదరనేటికి నాలి యచ్చట
నాగమల్లెలు గలిగె వల మదనాగరాజ సమానయానకుఁ
బూగములపైఁ బ్రాఁకు తీఁగెలపూగములు సాధించు మానకుఁ
జిన్న లల్లవె యెన్నఁ జెన్నగుఁ జిన్నప్రాఁకుపురీవి వలరేకుఁ
గన్నెరలకై యరుగ నేటికి గన్నె రహితో నిండఁ గొటలెదు
వేయునేటికి విరులపై నీ వేయుపాయము సేయఁగావలె
రా యనంటఁ లనీడలకు వలరాయనికిఁ దెరు వియ్యఁగావలె
రంగరంగశుకంబు లవె సారంగలోచన మరుబలంబులు
రంగదాకృతి నొప్పు నవె నారంగభూజములను ఫలంబులు
రాకు రాకు పరాకు కెందలిరాకు చిదుమఁగ రాదు పదరకు

కాకు గాకు ఫలంబుగనుఁ దన కాకురంగట నిల్పు బెదరకు
పోలఁతిరో మలయానిలము లోఁకిపోలఁతి పుప్పొడి దుమ్ము రేఁచను
వెలఁది యుయ్యాలఁ బన్ను పూఁదీవెలఁ దిరంబుగ మంచు దోఁచెను
డంబుగాఁ జిగురాకుఁగమి పగడంబుఛాయలు గాంచి మించెను
గంబుకంఠిరో మెఱసి యాకసకంబు వలపులు గుమ్మరించెను
రాఁగలినమున నోరులవిరులకు రాఁ గడంగిన నేనె రాఁగల
రేఁగఁదోలకు రేఁగులను జెలరేఁగ మూఁగిన తేనెయీఁగలఁ
గందకున్నది సిరులతో మాకందబృందము కుసుమపుంజము
మందయానరో చూడఁదగు సుషమం దనర్చె లతానికుంజము.

కం. అనుచుం జెలు లిచ్చినవల్
గొనుచున్ వనవీథిఁ గుసుమకోమలి దరియం
జనుచున్ వలరాయనికృపఁ
గనుచుండఁగ నంతఁ జైత్రుగర్వము సడలెన్. 83

వ. అన విని శారిక శుకంబు నవలోకించి ప్రశంసించి యనంతర వృత్తాంతం బెఱింగించు మనుటయు. 84

మ. పృథివీభృద్వరధీర ధీరజనతాభిస్తుత్యవాక్సత్య స
త్పథసాంతత్యవిహార హారధరణీధ్రప్రాభవోద్యద్యశః
ప్రథమాలంకృతసార సారసముఖీప్రత్యగ్రసంభూత మ
న్మథసమ్మూర్త్యవతార తారకనిధానధ్యానచిత్తాంబుజా. 85

కం. సింధురసైంధవవైభవ
బంధుర శ్రీవైష్ణవప్రబంధాంకిత చి
ద్గ్రంధరసాదరనీతియు
గంధరనిభమంత్రివర్య కల్పితకార్యా. 86

పృథ్వీవృత్తము.

ధరాచరణమాపురస్థగితరత్నరుక్పీఠికా
పురీవరణవై భవస్ఫుటనికేతనా కేతన
స్ఫురన్నిజచమూపరక్షుభితభూసురోద్యద్ధరా
పరాగపిహితాభ్రసంభరితశత్రుకాంతాననా. 87

గద్యము.

ఇది శ్రీవక్కలంక చంద్రశేఖరమహాకవి పౌత్ర భాస్కరసుకవిపుత్ర
విద్వజ్జనవిధేయ వీరభద్రనామధేయ విరచితం
బైన వాసవదత్తా పరిణయం
బను మహాప్రబంధంబు నందు
ద్వితీయాశ్వాసము.

*

శ్రీరస్తు

వాసవదత్తాపరిణయము

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీయుతవైభవ హిందూ
రాయసురత్రాణబిరుద రామావవరా
మేయనిభ పూర్ణిమాసో
మాయతరుచిగేయ రావు మాధవరాయా! 1

వ. అవధరింపు మనంతరకథావిధానంబు శుకంబు శారికతో నిట్లనియె.

కం. వన్యావిహారమున న
కన్యామణు లలసి వేఁకకన్ జలకేళీ
మాన్యమతి నుండఁగాఁ బద
విన్యాస మొనర్చె భువిని వేసవి యంతన్. 3

శా. ప్రచ్ఛాయస్థలపల్లవాస్తరణనిద్రాయోగ్యముల్ పాటలీ
గుచ్ఛాకల్పమరున్మనోజ్ఞతరముల్ కూలంకషాభ్యంతర
స్వచ్ఛాంభఃపరివేషణార్హములు పశ్చాద్భాగసౌభాగ్యముల్
స్వచ్ఛందస్థితి గ్రీష్మవాసరము లెంచం దెల్వి గాంచెన్ ధరన్. 4

సీ. వనముల దావపావకభూతి గనిపించెఁ
బాటలముకుళవైభవము మించెఁ
బడమటిసుడిగాలి వడివడి నడ తెంచె
మదనుతూపులయేపు కొదవగాంచె

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ప్రచురణములు

శ్రీ సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు

5వ సంపుటము రు. 15—00

6వ సంపుటము 15—00

7వ సంపుటము 15—00

1–4 సంపుటములు పునర్ముద్రణములు గావింపబడుచున్నవి.

ప్రతియొక్కటికి వెల రు 15 లు

కవిజనాశ్రయము

వేములవాడ భీమకవి విరచితము.

పెక్కుపాఠభేదములతోఁ గూడిన వెనుకటి విషయ సూచికయుఁ గలిగి తిరిగి తృతీయముద్రణ పీఠికతో ముద్రితమైనది వెల రు 1—50.

మాధ్యమిక కారికలు

బౌద్ధాచార్య నాగార్జున ప్రణీతము. కొల్లూరు సోమశేఖర శాస్త్రి విరచిత సుబోధినీవ్యాఖ్యాసహితము మూల్యము రు. 2—50

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు,
కాకినాడ.

స్మారకసంచిక

చందాదారులకు గాక యితరులకు వెల 6—0—0.

Printed by J. Gopalam, B.A. L.T., at Republic Press, Kakinad
Edited by **K. ISWARADUTT**
Published by Andhra Sahitya Parishat, Kakinada.